

ВІД РЕДАКЦІЇ: ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Ярослав Яцків, академік НАН України, головний редактор

Шановні читачі журналу «Світогляд»

Таке і в страшному сні не могло приснитися. 24 лютого 2022 року кремлівський маніяк оголосив війну Україні, бо він хоче бачити її в складі Російської імперії – без вступу до НАТО, без національної самоідентифікації, без демократії та соборності. Таке важко собі уявити здоровимислячій людині, занепокоєній іншими бідами – коронавірусною пандемією, змінами клімату тощо. Таке могло прийти в голову тільки імперському бандиту, підтриманому стадом споконвічних невільників та підлабузників. Чому все це сталося? Пропоную обговорити і на шпальтах нашого журналу.

Так сталося, що в цей страшний день ми прощалися з видатним гуманістом, талановитим вченим-літературознавцем та великим Українцем **Іваном Михайловичем Дзюбою**, який відійшов у засвіти 20 лютого 2022 року. Дозволю собі навести тут слова із заяви Ініціативної групи «Першого грудня», співзасновником якої був І.М. Дзюба: *«Голос Івана Михайловича звучав потужно та авторитетно. Сформульовані ним принципи розбудови української державності загалом і української культури зокрема свідчили, що Україна має потужного мислителя загальнонаціонального рівня. Його бачення розвитку України було цілісним і збалансованим, а тексти його не виявляли навіть найменшого сліду популізму»*.

Крамольна думка промайнула на Байковому цвинтарі під час громадянської панахиди: «Може, це й на краще, що Іван Михайлович не дожив до сьогоднішньої страшної дати. Він відійшов у кращий світ зі спокійною совістю за все те, що зробив для України». Як сказав мій колега, фізик **Микола Григорчук**: *«Тепер його душа дивитиметься зорею небесною, чи достойні ми своєї землі»*.

Все, що сталося, вже сталося – його відмінити не можна. Події перших днів війни змусили владу нараз проснутися та приступити до активних дій. Кремлівського «бліцкригу» не вийшло. Українська армія та угруповання територіальної оборони мужньо стримують наступ агресора. Слава й уклін їм від усіх свідомих громадян України.

Світова правляча еліта, м'яко кажучи, «стурбована» подіями, пов'язаними з розв'язаною Росією війною проти України. Вона нарешті прокинулася і почала усвідомлювати страшну загрозу, яку несе людству ця війна... Зовсім по-іншому відразу ж відреагували наші колеги зі всього світу, засуджуючи війну та пропонуючи нам всебічну допомогу.

Читаю «Світогляду» пропонуємо листи окремих особистостей на цю тему, і висловлюємо щире подяку всім, хто відгукнувся на нашу біду. Відповідаємо, що ми віримо в нашу перемогу і в те, що агресор буде наказаний за його протиправні та фашистські дії.

Що надає нам оптимізму? Те, що українці одностайно стали перед смертельною небезпекою і активно влилися до лав територіальної оборони із закликом: *«Це наша земля, з нами правда, і ми маємо право на вибір нашого майбутнього. Не пропустимо ворога!»*.

Ночами тривають обстріли околиць Києва та великих міст України. Ми маємо великі людські та економічні втрати. Але ще більші втрати має ворог, який отримує з Кремля божевільні команди будь-якою ціною взяти Київ, Харків, Миколаїв, Маріуполь, Херсон. Мужайтеся, жителі цих міст і разом зі Збройними силами України не здавайте позицій, не допустіть реалізації задуму ворога.

Закінчилась зима, настає весна.

Україна стоїть і переможе! Слава Україні! ■

1 березня 2022 року

Олександр Габович, доктор фіз.-мат. наук, головний науковий співробітник Інституту фізики НАН України

ПЕРЕДЧУТТЯ ВІЙНИ – ВИРШАЛЬНІ ДНІ

Бувають дні, насичені без меж,
Коли кладуться долі на терези,
А відсвіт ще не визрілих пожеж
Наповнює очікуванням тези.

Тоді залізо їде на фронті,
А золото ховається до схронів,
І не відомо, згину я чи ти,
І вже в словах немає обертонів.

Ще не гримить, ще не бринять шибки,
Але бракує радощів і кисню.
На цвинтар заповзають хробаки,
Де крук співає похоронну пісню.

Бувають дні для кожних поколінь,
Зі стопора зриваються терези,
А небо є байдужим до молій
І млявих слів безсилою Радбезу. ■

13 лютого 2022 року

СВІТОВА НАУКОВА СПІЛЬНОТА ПІДТРИМУЄ УКРАЇНУ

Д-р **Герсон Шер**, США, член редколегії журналу «Світогляд»
From: Gerson Sher
<gerson.sher@gmail.com>
Sent: Wednesday, February 23, 2022 10:39 AM
Subject: Ukrainian Scientists

Dear Friends,

I join millions of people around the world in concern and prayer for Ukraine.

I realize that you have many other things to think about and understand if you cannot immediately respond. But I am very interested to know what international efforts, if any, there might be to come to the support of Ukrainian scientists. I just saw an article in Nature that I hope will at least stimulate some thinking in that direction. In addition, there is a very good chance that I will soon (I hope) publish either an editorial in Science or another AAAS journal calling for, among other things, such efforts.

Please know that the whole world is watching. Personally, I believe that the most decisive action must be made, as soon as possible, to punish Russia for its aggression and to come to the aid of your beautiful country. And that should, in my view, include science as well.

Хай живе вільна Україна! *Gerson S. Sher, Washington.* ■

Д-р **Юрій (Джордж) Гамота**, директор з наукових досліджень у Пентагоні, член Ідентифікаційного комітету НФДУ.
Від: George Gamota
<ggamota@stma-llc.com>
Надіслані: Wed, 23 Feb 2022 19:24:23 +0200 (EET)
Тема: RE: Ukrainian Scientists

Dear Gerson

Thank you so much for your kind words. I have been in touch with our Ukrainian colleagues and all help is appreciated. I will be having an interview with NATURE tomorrow and plan to get the American Physical Society to print a letter of support. As you know APS did a great job in helping the displaced Ukrainian scientists from the Donbas 8 years ago but what is happening now is far more critical.

Thank you again.

George (Юрій). Слава Україні! ■

Від: Yaroslav S. Yatskiv <yatskiv@mao.kiev.ua>
Надіслані: Thu, 24 Feb 2022 09:56:18 +0200 (EET)
Тема: RE: Ukrainian Scientists

Dear Colleagues,

Thank you for your kind words supporting the Ukraine.

Today is very dramatic day in history of Ukraine and in the world. Aggressor will be devastated.

Glory to the heroes!

Best regards, *Yaroslav Yatskiv* ■

24 лютого 2022 р.

Директор з наукових досліджень у Пентагоні **Юрій (Джордж) Гамота** написав своїм українським колегам:

Наші думки і молитви з вами.

Господи, благослови Україну та її народ.

Джордж ■

Сергій Рябченко

доктор фіз.-мат. наук,
член-кореспондент НАН України,
Інститут фізики НАН України
25 лютого 2022 р.

Дорогий Джордж!

Дякую за добрі слова.

Сьогодні тяжкий день для України. Багато наших колег з-за кордону надіслали нам листи підтримки.

Але ми чекали на оголошення президентом **Джо Байденом** нових жорстких санкцій. На жаль, сьогодні цього не відбулося.

Один із моїх російських колег надіслав мені листа із висловлюваннями співчуття Україні у зв'язку з новим кроком агресивної Росії. Я відповів йому таким листом:

«Дякую за розуміння та співчуття.

Але я народився до того, як Друга світова війна перейшла на територію СРСР. І хоч я тоді був дитиною, ми чітко ділили німців на «фашистів» та «антифашистів». Останні боролися з Гітлером зброєю та/або на акціях протесту. Як могли. Але вони не залишалися безмовними, байдужими.

Сьогодні в Росії перемиг нацизм. І на подив усього світу антинацистів практично немає! Більшість із жителів Росії це – «крим-наш», головний ворог для них демократична Україна, для завоювання якої вони згодні вбити десятки тисяч своїх співвітчизників.

Хоч як це не дивно, серед них є й російські вчені, і інтелігенція. Ось у чому біда Росії! Немає жодної надії, що російська армія поверне свої багнетти, і російський народ зрозуміє, що робиться від його імені. Є невелика купка людей у Російській федерації, котрі це розуміють. Але більшість з них більше боїться покарання за свою незгоду з владою, ніж ганьби від мовчазного проживання в такому суспільстві. Що ж, будемо захищати свою країну під новим гаслом: «Смерть російсько-нацистським загарбникам!» І весь світ буде з нами.

Сьогодні російська авіація бомбардує наші міста, центри військової інфраструктури, вбиває наших дітей, нищить лікарні, школи, дитячі садочки і пологові будинки. Звісно, це трагедія для нас. І це стане соромом для росіян на віки. Дитина запитає в російській мамі: «Як помер мій дідусь?» Доведеться їй відповісти: «У загарбницькій війні проти України».

Україна переможе поза сумнівом. Але цей нарід в РФ, що викохав Путіна, виразника їхньої ментальності, залишиться, як залишилися німці після 45-го. І перед світом постає завдання, як вилікувати російський народ від страшної хвороби, що спіткала його.

Ми допоможемо йому одужати».

Я думаю, що проблему зміни російської політики можна вирішити санкціями, які стосуватимуться всіх громадян Росії і насамперед учених та інтелектуалів, діячів їхньої «культури» (читай **О. Боргарда** «Дві культури»).

Невелика частина людей у РФ протестує проти війни (<https://trv-science.ru/2022/02/we-are-against-war/>).

Але ці дії мають дуже малий вплив на все російське суспільство. Кілька днів тому Ви питали мене, що може зробити західний вчений, щоб допомогти українським колегам? Сьогоднішня відповідь, на мою думку, така:

- допомога Україні полягає у закритті неба від російських ракет та літаків;
- вплив на уряди своїх країн для додаткової допомоги Україні летальною зброєю;
- організація бойкоту всіх зв'язків з громадянами Росії в економічній, культурній, науковій та спортивній сферах;
- введення санкцій, які реально можуть вплинути на російську економіку за короткий термін;
- дипломатична допомога та підтримка у переговорах з путінськими співзлочинцями.

Ми будемо дуже вдячні за таку допомогу.

Слава Україні!

Смерть російсько-нацистським загарбникам!

Сергій Рябченко ■

Професор **Леонід Левітов**
24.02.2022 Massachusetts
Institute of Technology, USA

Dear Colleagues and Friends,

This is a disastrous moment when Ukraine and the world are entering a great peril. I am writing to say that at this sad time my thoughts are with you. If there is anything I can assist with, please let me know and I will be happy to help.

With deepest sympathy,

Leonid Levitov ■

Інститут низьких температур і структурних досліджень імені Владзимежа Тшебятковського Польської АН,
INTiBS, Wrocław, 24.02.2022

Спільнота Інституту як друзі та сусіди, пов'язані багаторічними традиціями та науковою співпрацею, висловлює глибоку солідарність з українським народом та запевняє у допомозі українським колегам – співробітникам та студентам.

Ми разом з вами!

Вчена рада, дирекція, співробітники і докторанти інституту

Spółeczność Instytutu, jako przyjaciele i sąsiedzi, związani wieloletnimi tradycjami i współpracą naukową wyraża głęboką solidarność z narodem ukraińskim i zapewnia o wszelkiej możliwej pomocy dla ukraińskich kolegów – pracowników i studentów.

Jesteśmy razem z wami!

Rada Naukowa, Dyrekcja,
Pracownicy i Doktoranci ■

INTiBS PAN we Wrocławiu"
Професор **Ярослав Церковняк**
24.02.2022 University of California,
USA

Dear Leonid,

Thank you very much! I received many support messages from friends and colleagues all over the world today, and every one counts dearly and is greatly appreciated.

My heart goes fully to the defenders of Ukraine with much sympathy and trepidation for the civilians on the ground (including my elderly parents, who are sheltering some 10 miles from Hostomel airbase, where some of the most critical fighting in the defenses of Kyiv has been unfolding).

Yaroslav Tserkovnyak ■

Януш Зелінський, академік Польської АН,
Центр космічних досліджень, Варшава
Від: Janusz Zieliński <jbz@cbk.waw.pl>
Надіслано: Mon, 28 Feb 2022
17:14:04 +0200 (EET) Тема: greetings

Dear Yaroslav,

With the great anxiety and worry we observe the development of war in Ukraine. We are deeply impressed by the heroic position of the Ukrainian people defending their country. We hope that you are OK and the Observatory did not suffer from the hostile activity. Please convey the words of friendship and solidarity from all colleagues from our Department of Planetary Geodesy to your family and your collaborators.

Janusz ■

25 лютого 2022 р. Христина Іамота, Таня Прончик і Георгій Іамота біля пам'ятника Мінутману. Лексінгтон, штат Массачусетс, де 19 квітня 1775 року почалася американська революція за свободу

Д-р **Ян Вондрак**, Астрономічний інститут Чеської АН
Astronomical Institute, Czech AS
Від: Jan Vondrak
<vondrak@ig.cas.cz>
Надіслані: Thu, 24 Feb 2022
12:03:44 +0200 (EET)
Тема: Russian aggression

Dear Yaroslav,

in these sad moments I would like to express my and my colleagues full support to Ukraine. I know that my words cannot change anything, but in face of the brutal aggression of Putin's Russia against your country I feel I must say this.

We still remember the arguments used by Hitler in 1938 before he occupied Czechoslovakia, and Putin is now using exactly the same strategy against Ukraine. Unfortunately, the present situation is even worse - Russian army is stronger than was the Hitler's one, and they have nuclear weapons. So I am afraid that madman Putin is able to initiate a global catastrophe much worse than was the World War II. The only hope that I see is that there are still some reasonable people left in Russia who can stop this lunatic by overthrowing him.

So take care and God bless you!

With my best regards, **Jan** ■

Д-р **Фрідріх Олівер**
Oliver Friedrich,
University Observatory Munich
Від: Oliver Friedrich <Oliver.Friedrich@physik.uni-muenchen.de>
Надіслані: Tue, 01 Mar 2022
11:27:25 +0200 (EET)
Тема: Message from Munich
University Observatory

To the honored members of the Main Astronomical Observatory from the members of the University Observatory in Munich

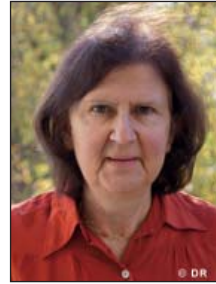
We have been in shock of the Russian invasion and our constant thoughts are with the Ukrainian people. We hope this e-mail reaches you in a state of relative safety, and that Kyiv remains successfully defended.

Do you know of any of your colleagues or students who are currently stranded in Germany or who are allowed to travel there? Professors Gruen, Weller and Bender (in CC) are currently allocating funding to host guest students or guest researchers by our institute, including accommodation and living costs. For up to 3 months this could even be arranged without any visa requirements. Please let us know if this can be of any help. In addition to that, several international astronomical unions are launching emergency funding to help Ukrainian scholars - please see the attached document.

To let you know more about us and our institute: Professor Gruen and I are part of the newly founded research group for Astrophysics, Cosmology and Artificial Intelligence: <https://www.imprs-astro.mpg.de/content/prof-dr-daniel-grun-0.html>

We would be honored to receive any word from you and stay with you in our thoughts!

*Oliver Friedrich, Daniel Gruen,
Ralf Bender, Jochen Weller* ■

Д-р **Ніколь Капітейн**,
Паризька обсерваторія
Observatoire de Paris,
SYRTE/UMR8630-CNRS
Від: Nicole Capitaine
<nicole.capitaine@obspm.fr>
Надіслані: Fri, 25 Feb 2022
00:33:59 +0200 (EET)
Тема: Message of support
Dear Yaroslav,

I am very sad to see the catastrophic development of the situation with Russia and very shocked by the Russian invasion of Ukraine.

I address to you, as well as to all the colleagues of the Kiev Observatory, all my support.

I sincerely hope that a de-escalation is still possible for a quick return to peace.

Nicole ■

CTA Consortium
From: "Vitor de Souza"
<vitor@ifsc.usp.br>
Subject: solidarity -

situation in Ukraine Date: 25 February 2022, 12:39:01

Dear Bohdan Hnatyk, Bohdan Novosyadly, Oleh Petruk, in this delicate moment, on behalf of the CTA Consortium and Observatory, we would like to express our solidarity to you, your family and your group.

We are following with grave concern the outbreak of military operations against Ukraine. We urge for immediate suspension of hostilities and the start of negotiations leading to a diplomatic and safe solution to the issue.

We hope you, your family and your colleagues stay safe.

Best wishes, **Werner Hofmann** (CTAC Spokesperson)

Rene Ong (CTAC Co-Spokesperson)

Federico Ferrini (CTAO Managing Director)

Vitor de Souza (CTAC CB Chair) ■

Професор **Ерік Хог**, почесний доктор ГАО НАН України, Данія. Від: Erik Høg
<ehoeg@hotmail.dk>
Надіслані: Tue, 01 Mar 2022
10:35:31 +0200 (EET)
Тема: VS: [members-eas]
Message about the Scientific Community in Ukraine

Dear colleagues,

We, my wife and I, follow the events in Ukraine with great concern as the whole world is doing. We think of the people we met at our visits to Kiev, Nikolaev, and Poltava and we hope that you are well. I also think of our colleague in Kharkiv and I wish that he and his family are well, but I do not have his email nor his proper name.

If you have any time to think of our science you may like to see that Gaia is a success: About an interview for my 90th and a link to Michael Perryman's fascinating web site with interviews on Gaia, short essays to this subject, and essays on math! : <http://www.astro.ku.dk/~erik/xx/hoeg3-letter.pdf>

Wishing you all the best

Med venlig hilsen, **Erik and Aase Høg** ■

Д-р **Сергій Сілич**, Національний інститут астрофізики, оптики і електроніки, Мексика
Від: silich <silich@inaoep.mx>
Надіслані: Fri, 25 Feb 2022
03:51:29 +0200 (EET)
Тема: From Sergiy, Mexico

Dear Yaroslav Stepanovych, could you please provide me with some information or give an advise how can I help Ukrainian army at the moment. Previous time (2014) we (myself and my former student Sergiy Mashchenko, who is now in Canada) used to buy Celox (a military-wide use hemostatic agent) in Israel and send it from in there to Kyiv to a person whom I new personally and who took care about a special military group.

Now the situation is different from 2014. I don't know what and how can I do from in here. There are several web sites asking for some donation, but I certainly don't want that someone uses my money for building roads that can be used by Russian troops. The best way would be to use my credit card, but any other option will be also considered. Since the yesterday I am receiving letters that express solidarity with Ukrainians from different countries, from Mexico to USA, UK and Spain and strongly believe that this time Russians will be beaten. Unfortunately, this is going to take many lives.

Take care. My best regards, *Sergiy* ■

Федор Даневич, доктор фіз.-мат. наук, Інститут ядерних досліджень НАН України. Від: Fedor Danevich <f.danevich@gmail.com> Кому: Saakyan, Ruben <r.saakyan@ucl.ac.uk>
Надіслані: Mon, 07 Mar 2022
23:25:51 +0200 (EET) Тема: Re: Пора бы остановить Путина и К

Dear Ruben,

Thank you very much for your worthy and noble position. We would not be able to resist Russia without the help of people around the world.

My father, mother, grandmothers and grandfathers were under the German occupation during the Second world war. They told me about the German soldiers' behavior in Ukraine in 1941-1943. Now I hear what people say about the behavior of the Russian occupiers in the village where I was born (Novyy Bykov, Chernihiv Oblast), I hear from my acquaintances and friends that they are doing this in other cities and villages. Russian army bombards clearly civilian objects in Ukraine by surface-surface and air-surface rockets and bombs (for the moment Russian army fired 625 rockets on the territory of Ukraine, mainly at civilian targets: including residential buildings, schools, hospitals, kindergartens). I see that the Russian occupiers are behaving much worse than the Germany Nazi during the war. This empire of evil must be stopped, they will not give peace to the civilized world.

I am very much surprised that just a few of the Russian scientists (who are in the mailing list) are against this war... Thank you for your courage, friends! People in Russia: please, protest against this crazy war. So that later you would not be ashamed in front of your descendants.

Thank you and best regards, *Fedor* ■

Професор **Роджер Девіс**, Roger Davies, Director of the Hintze Centre for Astrophysical Surveys, University of Oxford,
Від: Roger Davies <roger.davies@physics.ox.ac.uk>
Надіслані: Mon, 28 Feb 2022
19:51:20 +0200 (EET)
Тема: situation in Ukraine

Dear Yaroslav,

I cannot imagine how you are feeling now. I hope you and your family are safe.

In these recent days all those astronomy friends and colleagues in the observatories and universities in Ukraine have been especially in my thoughts. I am in the process of drafting a statement of support from the EAS, IAU and the AAS. I am hoping the African AS will join us too. As soon as I have it I will send it to you.

All of Europe is united behind the fight of the Ukrainian people. We are pressing our political leaders to do as much as possible to help Ukraine overcome the tyranny that you are being subjected to.

In solidarity and with warmest greetings, *Roger* ■

IAU European Regional Office of Astronomy for Development:
Від: Pedro Russo <russo@strw.leidenuniv.nl>
Надіслані: Wed, 02 Mar 2022
17:32:55 +0200 (EET)
Тема: Support for astronomy community in Ukraine

Dear colleague,

The news of the outbreak of war within the European continent is undoubtedly shocking to us all. In line with the IAU message about the Scientific Community in Ukraine (1), we express our solidarity with the Ukrainian people in general and our colleagues in the astronomy community in particular and condemn the invasion by Russia in the strongest possible terms.

We are contacting you to ask if there is any support you need due to the Russian invasion.

Many Ukrainian citizens have already fled and some may not be able, or willing to do so. However, if you are in a position of need, we as the IAU European Regional Office of Astronomy for Development (E-ROAD) will activate the astronomy researchers and institutes to coordinate support across our European partners.

This can be for example a place to work or stay or anything else you, your colleagues or your family urgently need. We will try our best to find the required support you need and match you up with people and organisations that can help you. We will coordinate our efforts with the Science for Ukraine initiative: <https://scienceforukraine.eu/>

Please do reach out to us if you are in need of anything and we will respond swiftly.

Stay strong.

Best wishes,

Pedro Russo, Michelle Willebrands, Kateryna Frantseva ■

Професор **Ігор Гук**,
іноземний член НАН України
Dr. Ihor Huk, Em. Univ. Prof. -
Medizinische Universität Wien
Від: "Ihor Huk"
<ihor.huk@gmail.com>
Кому: "журнал Світогляд"
<svitoglyad_mag@ukr.net>
Дата: 09 березня 2022, 1:46:47
Тема: Huk 70

... сьогодні в дорозі до Львова... гуманітарка у Гостомель...

«Сьогодні українці поводяться так, як не поводитися ані спартанці з легенд, ані боги з міфів, ані римляни з підручників.

Українці голими руками зупиняють танки. Поштарі збивають літаки, мисливці ловлять їхніх пілотів. Черги на мобілізацію більші, ніж на концерти зірок у мирний час. Всі, хто можуть, молотять ворога чим можуть. Якби таке писали у книжках, ви б не вірили цим книжкам і викидали б їх за вікно. Але це є. Це відбувається тут і зараз. Єдина нація в світі, що забула про почуття страху і здобула честь, яка вилита із заліза. Я думаю, ми навіть самі від себе цього не очікували. Але це сталося.

Покоління наших пращурів зараз чинять велику помсту нашими руками. Невже ви не чуєте, що до наших куль доєднуються кулі повстанців Карпат, а до посвисту наших снарядів – посвист козацьких шабель?..

Ми не просто встоїмо. Ми переможемо і кров'ю впишемо в підручники історії всіх країн одне слово. Слово, у якому сотні років люті і ненависті. Слово "помста".

Невідомий автор, від Ігоря Гука ■

Професор **Олександр Серга**
Dr. habil. Oleksandr Serha
Fachbereich Physik
Technische Universität Kaiserslautern
Від: Dr. Oleksandr Serha
<serga@physik.uni-kl.de>
Надіслані: Thu, 03 Mar 2022
22:15:43 +0200 (EET)
Тема: Україна переможе!

Шановні друзі-співвітчизники,

В цей тяжкий час, коли наша Батьківщина боронить свою свободу та незалежність, відбиваючи підступний напад Російської Федерації, разом із Україною виступають проти скаженого агресора і демократичні країни світу.

Хоча ми всі переконані, що ця підтримка могла б бути і повинна бути більш рішучою та безумовною, але вона зростає і кріпне. Виступають на підтримку боротьби українського народу та намагаються допомогти чим можуть як окремі громадяни, так і громадські та державні наукові організації.

Солідарність з Україною висловлює наш Технічний університет та, зокрема, наша наукова група:

<https://www.uni-kl.de/en/>

<https://www.physik.uni-kl.de/hillebrands/home/>

Підтримують Україну Академія наук і літератури в Майнці, Європейська асоціація магнетизму та Альянс наукових організацій Німеччини

<https://www.adwmainz.de/startseite.html>

Сподіваюся, що безумовна громадська підтримка нашої країни спонукає Федеральний уряд Німеччини до більш рішучих дій.

Тільки но я дізнався про заяву німецького фонду Олександра фон Гумбольдта. В цій заяві анонсовані додаткові спеціальні заходи для дослідників із України, що знаходяться під загрозою. Зверніть увагу, можливо це стане в нагоді комусь з вас, або ваших знайомих.

Слава Україні - смерть ворогам!

Олександр Серга ■

Олена Пшенична
м. Київ

«Привіт, світе!
Я знаю, ти зараз
дивишся на нас.

Дивишся наляканими очима Польщі. Нерішучими жєстами Франції. Прорахованими кроками Німеччини. Знервованими вигуками Латвії. Скептичним посмикуванням Угорщини. Розслабленим мугиканням Італії. Німою мовчанкою Ізраїля. Далекими вигуками США і Канади. І очима сотні інших країн.

Дивишся ніяково. Часто опускаєш погляд. Особливо, коли ми закриваємо собою наших дітей під час чергових ракетних атак. А коли таки наважешся очі підняти, дивишся вражено. Озираючись один на одного: чуєш, що то за така Україна? Її поливають градами, а вона стоїть. Її криють крилатими ракетами, а вона стоїть. Її звідусіль брязкають довбаними танками, а вона стоїть. Її прямо кажуть «айм вері сорі енд діплі консьорд, бат...», а вона - «тю, ну як знаєш, я пішов збивати літак». Її пхають межі очі ядерну кнопку, а вона сміється і мовчки колотить бандерівське смузі.

Світ не дихає, світ панічно скуповує йод, а вона стоїть. З якої такої ця Україна стала? Що такого було в молоці її матері? Чим таким годують цих воїнів тисячі волонтерських рук?

Знаєш, світе, а ти справді не знаєш. І ми теж, напевно, не знали по-справжньому донині. Не знали, що в нас є така сила. Така міць. І така любов. Завжди була. Просто роками лежала під руїнами совка, «руського міра», пір'ям голубів миру і гіллям дерев любові. Лежала й чекала, щоб вибухнути. Вибухнути не страхом. Страх – це те, що нині відчуваєш ти, світе. А ми відчуваємо дещо інше.

Ми відчуваємо лють. За кожну вбиту дитину. За кожну понівечену долю. За кожне спалене місто. За кожну зруйновану мрію. І ця лють дає нам сили.

Ми відчуваємо свободу. Вперше. По-справжньому. Так гостро і сильно. Голу, вразливу і водночас таку потужну свободу. І ця свобода дає нам сили.

Ми відчуваємо любов. Ох, як же ми відчуваємо любов. Коли нема своїх і чужих. Коли всі максимально рідні. Коли мільйони рук методично викладають шлях до перемоги кожен на своєму місці. І ця любов дає нам сили.

Тому, світе, не бійся. Ми на сторожі. І якщо ти раптом соромився запитати, ми скажемо самі: так, весна прийде, і вона буде жовто-блакитна.

Незалежно від того страшно тобі чи ні». ■

Професор *Максим Стріха*
доктор фіз.-мат. наук,
КНУ імені Тараса Шевченка
On Fri, Mar 11, 2022 at
7:09 PM Maksym Strikha
<maksym_strikha@hotmail.
com> wrote:

Ось вірш *Збігнєва Герберта* (1924 - 1998), який переклався мені сьогодні.
Тримаймося!

*Звіт з обложеного Міста *

я занадто старий, щоб носити зброю й битися опліч з іншими –
з ласки мені відведено другорядну роль літописця записую — не знати для кого — історію облоги мушу бути точним, але не знаю, коли почалося вторгнення
двісті років тому, в грудні, у вересні, а може, вчора на світанку
всі тут страждають на втрату відчуття часу все, що нам залишилося, це відданість місцю ми досі захищаємо руїни храмів привиди садів і будинків
якщо ми втратимо руїни, нічого не залишиться я пишу, як можу, в ритмі нескінченних тижнів понеділок: крамниці порожні, обіговою одиницею став щур
вівторок: бургомістра вбито невідомими середа: переговори про припинення вогню, ворог інтернував делегацію
нам невідоме їхнє місцезнаходження, тобто місце straty
четвер: по бурхливих зборах більшістю голосів відхилено вимогу про беззастережну капітуляцію п'ятниця: почалася чума
субота: вчинив самогубство Н.Н., незламний борець неділя: не стало води, ми відбили штурм східної брами, що зветься Брамою Завіту
я знаю, що все це одноманітно, це нікого не зворушить
я уникаю коментарів, стримую свої емоції, пишу про факти
мабуть, тільки вони цінуються на чужинських ринках але з певною часткою гордості я хочу повідомити світу що завдяки війні ми виростили нову породу дітей наші діти не люблять казок, вони граються в убивства наяву й уві сні вони мріють про хліб, суп та кістки точнісінько, як собаки й коти
ввечері я люблю блукати околицями Міста вздовж меж нашої загроженої свободи
я дивлюся згори на юрми вояків, на їхні вогні я слухаю барабани, варварські крики справді незрозуміло, як Місто все ще обороняється облога триває довго, вороги повинні змінюватися ніщо не пов'язує їх, окрім бажання нас винищити готи татари імперці преображенські полки хто їх порухує ■

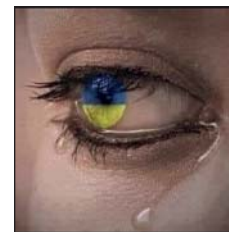
Збігнєв Герберт
(1924 – 1998)
польський
поет і драматург

Фото А. Ялосинського

кольори прапорів змінюються, як ліс на обрії від ніжного пташиного жовтого навесні через зелений у червні до зимового чорного,
потім увечері, звільнившись від фактів, я можу думати про далекі давні речі, наприклад про наших союзників за океаном,
я знаю, що вони щиро співчують, шлють мішки борошна, жири й добрі поради, вони навіть не знають, що їхні батьки зрадили нас, своїх колишніх союзників під час Другого Апокаліпсису,
сини бездоганні, вони заслуговують на подяку, тому ми вдячні,
вони не переживали облоги тривалістю в вічність, ті, хто зазнали нещастя, завжди самотні, захисники Далай-лами, курди, афганські горяни, зараз, коли я пишу ці слова, прихильники угодовства отримали певну перевагу над партією незламних, звичайні перепади настрою, доля ще зважає все на терезах,
кладовища ростуть, захисників меншає, але оборона триває і триватиме до кінця і якщо Місто впаде, а один заціліє, він понесе Місто в собі шляхами вигнання, він буде Містом,
ми дивимося в обличчя голоду, в обличчя вогню, в обличчя смерті,
найгірше – в обличчя зраді і тільки сні наші залишаються непокореними

Переклав з польської Максим Стріха,
11 березня 2022 року, в Києві ■

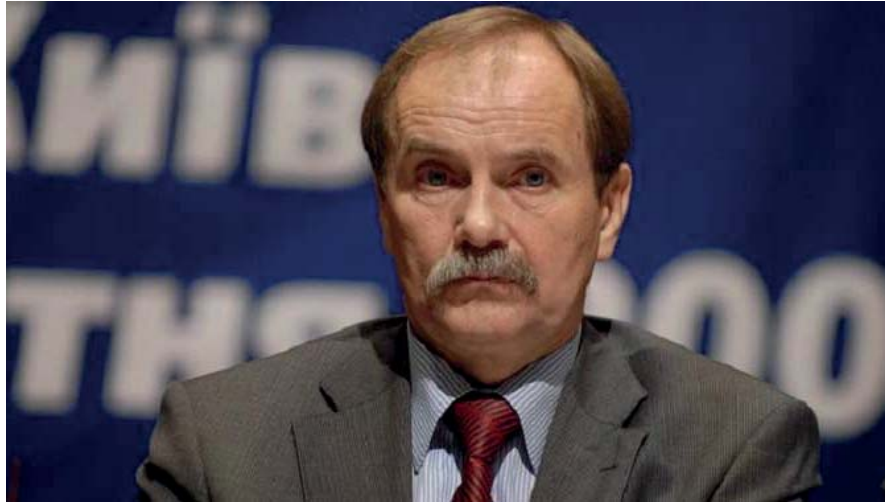

«Я стою на тому, що мова – це зброя. Це – єдине, чим я можу боротися з "великою" Росією, – ніде не вживати російської мови, особливо в друкованому варіанті. Тому я за те, щоб жодного слова в українських ЗМІ не звучало мовою окупанта -- цим ми протистоятимо ворогу.

Московити підлі і підступні – спочатку мова російська, потім душа зросійщена, потім – капітуляція. Можуть дехто думати – "а какава різниця?", дехто – "це ж наші брати, там (у Росії) наші родичі", дехто – треба спілкуватися з росіянами їхньою мовою, бо вони, бідненькі, не розуміють української.

Ні – війні, ні – Росії!»

Євгенія Щербина ■

Іван Заєць
український політик, народний депутат Верховної Ради України
I, II, III, IV та VI скликань

ЗВЕРНЕННЯ **ДО БІЛОРУСЬКОГО НАРОДУ**

Сябри!

Ситуація, в якій опинився найближчий до вас народ – українці – вимагає спілкуватися з вами мовою правди і тільки правди.

Вісім років тому Росія безпричинно розв'язала війну проти України. Мета цієї війни – ліквідувати українську державу і підкорити український народ. Російська влада прагне в такий спосіб відродити російську імперію і почати реалізовувати політику глобального реваншу, яка передбачає наступні війни по всьому світу, але вже за прямою участю в них наших народів – українців та білорусів. Ставки в цій війні дуже великі – ми хочемо жити, вони хочуть нас вбивати. Ми хочемо бути, вони хочуть нас історично знищити.

Російсько-українська війна триває вже дев'ятий рік. Тільки за вісім років це багатоліке зло принесло українському народу незчисленну кількість бід і трагедій. Війна на Донбасі до 24 лютого 2022 року забрала життя 15 тисяч українців. Десятки тисяч українців стали каліками. Росія окупувала значну частину нашої території – частину Донбасу та Крим. Два мільйони жителів Криму та Донбасу мусли покинути свої рідні місця та шукати кращої долі в інших регіонах України та за кордоном.

Росіяни знищили чверть нашого економічного потенціалу та виснажують наші природні ресурси. На окупованих Росією територіях здійснюється прискорена денационалізація українців, обмежуються їхні права та свободи. Однак це нас не зламало і не змусило нас підкоритися Москві.

24 лютого 2022 року Росія розгорнула великомасштабну війну проти України. Розгорнула так, як це зробила нацистська Німеччина 22 червня 1941 року. О четвертій годині ночі, коли українці спали глибоким сном, на їхні голови посипались бомби та ракети. Запалали міста, містечка та села по всій Україні – на сході, заході, півночі, півдні та в центрі країни. Зі сходу, півдня та півночі на Україну посунули тисячі танків, броньованих машин, багато іншої військової техніки та орди російських солдат. Москва розраховувала окупувати всю Україну за кілька днів. Але наштовхнулася на героїчний опір не тільки української армії, але й всього українського народу. Бліцкриг Москві не вдався. За кілька днів українська армія розвіяла міф про всесильність російського війська. Весь світ побачив, що російська армія – це колос на глиняних ногах, а не друга армія в світі.

Ніхто і ніде в Україні не зустрічав і не зустрічає російських загарбників хлібом-сіллю чи квітами, а зустрічають ворога зі зневагою та ненавистю. Навіть в захоплених містах українці виходять на багатотисячні маніфестації проти окупантів. Люди виходять з державними синьо-жовтими прапорами і вимагають від окупантів іти геть з української землі. Такі маніфестації жителів південних міст України спростовують російську пропаганду про те, що російські війська зайшли в Україну для того, щоб звільнити українців від нібито нацистської влади. Весь світ бачить облудну брехню Путіна про нібито визвольну місію російської зброї. І ви, білоруси, не дуріть себе – не вірте в брехню Москви.

Мільйони вас приїздили в Україну і бачили, що Україна – це мирна держава з вільним народом. Тому російська влада скаженіє. Окупант лютує.

Російська воєнщина розв'язала проти українців справжній геноцид – бомбардуються міста та села, що обертається великою кількістю смертей цивільних людей. Ворог проводить показові розстріли мирних громадян, руйнує заводи та фабрики, нищить поля з посівами. Але ворогу не вдається залякати українців.

Українська армія з допомогою всього народу громить ворога з вірою в перемогу. За три тижні боїв українська армія знищила понад 14 тисяч російських солдат, майже півтисячі танків та півтори тисячі броньованих машин, понад двісті літаків та гвинтокрилів, багато іншої техніки.

Сябри!

Ви знаєте про це, бо морги у ваших південних містах переповнені трупами російських солдат, а лікарні – пораненими солдатами. А скільки трупів вивезено в Росію чи покинуто на українській землі – знає тільки Бог.

І в це пекло загарбницької російської війни Путін хоче кинути ще й білорусів. І саме тут ми хочемо сказати найгіркіші не тільки для вас, але й для нас, слова.

Росія – ворог для українського народу і його напад на Україну був очікуваним. Лице в лице російському окупанту нас не здолати.

Але участь Білорусі в цій широкомасштабній російській агресії стала для України віроломним ударом у спину. Білорусь допомогла росіянам під виглядом військових навчань приготуватися до нападу на Україну з півночі. З білоруської території російські війська зайшли на нашу територію, щоб захопити нашу древню столицю Київ. З білоруської території обстрілюють ракетами українські міста і села. З білоруської території злітають російські літаки, щоб сіяти смерть на нашій землі. Білорусь забезпечує своєю інфраструктурою і ресурсами смертоносні забаганки Москви. Білорусь вже цим зганьбила себе перед усім світом, насамперед перед українським народом. На чолі Білорусі вже тавро Каїна.

Але цього виявилось для Москви замало. Тепер, коли російські війська понесли великі втрати на древній поліській землі, Путін хоче поповнити лави своїх військ білоруськими солдатами. Ми застерігаємо Вас, сябри, від вторгнення білоруських військ на українську територію. Як тільки-но білоруський солдат ступить на українську землю, то війна перенесеться і до вас – у ваші міста і села. І Ви дуже швидко відчуєте те, що зараз відчуваємо ми. Відчуєте жах війни. І дуже швидко у кожен білоруський дім прийде похоронка. І дуже швидко білоруські матері заридують над своїми мертвими синами.

Саме такою буде ціна вашої безвідповідальності.

Ми, українці, не бажаємо для Вас цього. Але все у ваших руках. Більше того, якщо ви хочете гарантувати своєму народу майбутнє, то повинні виявити всенародну, зокрема воєнну, непокору російському окупанту.

Будьте народом, а не рашистами.

Пам'ятайте, що добро завжди перемагає зло. Не ставайте на бік диявола Путіна. Ви повинні припинити допомагати російським солдатам вбивати українців. І стане мир на вашій землі. І швидше прийде мир на нашу українську землю.

І тільки в такий спосіб, дорогі сябри, зможете спокутувати гріх перед українцями та Богом за співучасть у російсько-українській війні на боці Москви. ■

Space Renaissance International

From: Adriano V. Autino, SRI, Founder

<adriano.autino@gmail.com>

Date: пт, 4 мар. 2022 г. в 20:12

Subject: [SRI] Make space, not war!

To: Space Renaissance International

<space-renaissance-initiative@googlegroups.com>

The world seems to be regressing back to Twentieth Century. Due to the war in Ukraine, humanity is paying a heavy price in terms of lives lost, as well as the severe cultural damage humankind is experiencing in many areas – including collaboration in scientific research, technology development, artistic enterprise, and (ultimately for us most consequential) international collaboration in civilian space development. The global economic cost of this war is difficult to determine, although we can estimate this must be in the order of trillions of dollars or euros. In just a few days, the stock exchange lost hundreds of billions. Moving weapons and soldiers into Ukraine and nearby countries has come at a very high cost. The global economy is being jeopardized, with incalculable damages to many companies – big and small. The cost of energy – already rising, now that the Covid19 pandemics is loosening its grip on the throat of civilization – continues to increase.

Let's first reflect on what could be done, in space, with even a small fraction of the enormous amount of resources that this and other wars are wasting – including (1) a substantial boost to the realization of low-cost, safe, and 100% reusable launch vehicles, (2) the first rotating large space station, to start experimenting artificial gravity, (3) protection from the sun and cosmic radiation, (4) accelerated Moon settlements, (5) space debris recovering and reuse, (6) the inauguration of Moon and asteroid mining, and (7) the first steps toward manned Mars exploration.

As space community, it is not our responsibility to prescribe what to do to resolve the Ukrainian war, apart from expressing our unconditional solidarity with all the people who are suffering and negatively impacted by it. In general terms, we are concerned about the current approach to resolving conflicts – relying on violence, instead of rational and empathic discourse, to help understand divergent perspectives and to respond with compassion, rather than with arrogance – underscoring the “rights of the powerful”. It could be perceived as hypocritical to comment on this war in Ukraine, irrespective of the scores of forgotten wars which have killed millions of people in Africa and in other unfortunate regions of Planet Earth. Every single human life is sacred and precious, and all should be defended.

What do the warmongers desire? Do they hope that people, after being invaded, bombed, and oppressed, will quietly resume working, irrespective of their oppressors? As Paul Anderson wrote, in his beautiful novel *Chronicles of the Polesotechnical League*, “a corpse is never a good customer” (see 2004 article by Adriano V. Autino).

People who have had their family exterminated will never forget. Each violent act gives birth to a never-ending feud, as demonstrated by thousands of ethnic, religious and economic conflicts throughout history (and in current military campaigns).

Yet, aside from hypocrisy, there are reasons for this eclipse of human consciousness – the Ukrainian crisis – to be highlighted (apart from other dastardly events), including the immense waste of human resources – money, lives, hopes, projects, physical and psychological energies – that could better be targeted to help achieve much more worthy goals

for the benefit of humankind. And the real dangers represented by crises like the one in Ukraine could trigger an irreversible implosion of civilization – the greatest risk facing humanity, should our world remain confined within the boundaries of our mother planet (see the Thesis 1 of the 3rd SRI World Congress, 2021).

We are most concerned that, while we work to enable the evolution of our species into a trans-terrestrial civilization, some of the world's leading political leaders are trapped in history. Instead of investing in the future, helping humanity to recover from a horrible pandemic, they are working now to enable an even worst calamity – a third world war. And we are not referring to dictators of remote inconsequential states, but rather the leaders of primary world Countries. But we cannot afford to remain disheartened, and must continue working to help humanity's renaissance in space – even stronger than before.

As we have underscored in our social analysis work, this crisis has been generated through what we refer to as “the syndrome of the closed world”. And we want to emphasize this concern with urgency – most importantly, to the electors, world-wide: we must get rid of wars in the 21st Century! We have very much more important things to do! Let us achieve this goal by electing the most intelligent (not the most arrogant) individuals to help lead our nations!

Eight billions Earthers cannot successfully survive on only one planet, and the proliferation of frenetic leaders, unable to address this concern, can only exacerbate the global crisis.

More than ever, we now call upon the space community (and all sincere humanists) to speak out loud:

MAKE SPACE, NOT WAR!

Let's support our industrial space vanguard – Space X, Blue Origin, Virgin Galactic, and other commercial space endeavors – our space agencies, and the global space movement, to help enable and advance (not impede) more collaborative and equitable space enterprise worldwide!

Let's promote civilian space development and open the high frontier for all of humanity – NOW!

Prof. **Bernard Foing**, SRI, President
Adriano V. Autino, SRI, Founder, VicePresident

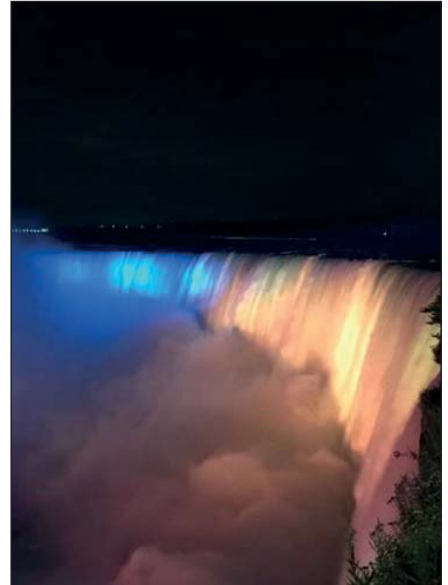
4 March 2022 ■

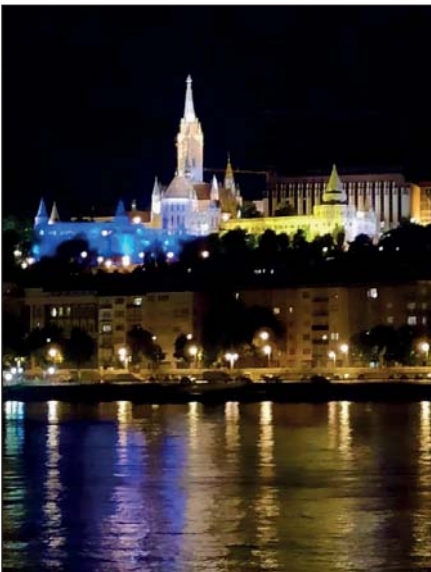
Эйфелева вежа, Париж,
Франція. 25.02.2022

Ульмський собор із 160-метровою
дзвіницею, Німеччина. 25.02.2022

Ніагарський водоспад на кордоні
США і Канади. 27.02.2022

Рибальський бастион Будаїської
фортеці, Угорщина. 24.08.2021

Ізмірська вежа з годинником,
Туреччина. 24.08.2021

Пам'ятник Христу-Спасителю,
Ріо-де-Жанейро, Бразилія. 24.08.2021

Вежа Кутуб Мінар,
Індія. 24.08.2021

Бурдж-Халіфа, ОАЕ,
найвища будівля світу. 24.08.2021

Палац Націй, Відділення ООН
у Женеві, Швейцарія. 24.08.2021

ВИКЛИК

Олександр Габович, доктор фіз.-мат. наук,
головний науковий співробітник
Інституту фізики НАН України,
м. Київ

ВИКЛИК

Останній виклик, кігті й зуби,
Тремтить триколовий хвіст.
Його запрошували в клуби,
До їхніх неповторних міст.

І він зайшов, набрався сили
Та вже загрожує без меж
Жахливим привидом могили,
Яку наразі не минеш.

Уся земля – не суверенна,
Він – цар, апостол, деміург.
Орда прямує, нескінченна,
З тавром «Москва - Санкт-Петербург».

Але із Заходу конвої
У звіра викликають лють,
Бо це на нього йдуть набої,
Що кров'ю чорною заллють.

Сичить хижак, готує спротив,
Плекає ядерний екстаз,
І всі жахаються сволоти,
Що вкотре демонструє сказ.

Єдиний шанс – це вбити звіра,
Одним ударом навіки,
Щоб дітям ядерна сокира
Вже не давалася взнаки.

12 березня 2022 року

ДО ВІЙНИ

Весь світ відкрився в сяйві мрій,
Аж до Чиньоло та Ліньяно,
В Європі юній і старій
Я став сторінкою роману.

І вільний, на своїй землі,
Де вже немає меж на Збручі,
Я дихав запахом ріллі
І дерся на Карпатські кручі.

Серед церков і синагог,
У темнім затишку костьолів,
Я сам з собою діалог
Вів, ніби трохи збожеволів.

Блискучий Харків без війни,
Там гостював я у Сергія,
Полтавські бачив теплі сни,
Коломак – наче ностальгія.

У Львові був Захер-Мазох,
У Чернівцях і церква п'яна,
З дружиною ходили вдвох,
Нас на Ужі стрічала Ганна.

Потоцький край, Південний Буг,
І Краматорськ напередодні,
Ще не зруйновано навкруг,
Ми ще не тонемо в безодні.

Це тільки пам'ять, тільки флер,
І вороття уже не буде.
Прийшов до нас СРСР,
А там де він, там гинуть люди. ■

20 березня 2022 року

ФОТОФАКТИ: ЗВИНУВАЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Вулиця у місті Буча під Києвом.
2 березня 2022 р.
Фото Сергія Нужненка
(AP/picture alliance)

© Serhii Nuzhenko/AP/picture alliance

Підвал дитячої лікарні в Києві, який став бомбоховищем для пацієнтів.
28 лютого 2022 р.
Фото Аріса Мессініса (AFP/Getty images)

© Aris Messinis/AFP/Getty Images

Мешканці Ірпеня під зруйнованим російськими військовими мостом в очікуванні евакуації.
6 березня 2022 р.
Фото Еміліо Моренатті
(AP/picture alliance)

© Emilio Morenatti/AP/picture alliance

Ракетний обстріл міськради у Харкові

ДО 01.03.2022

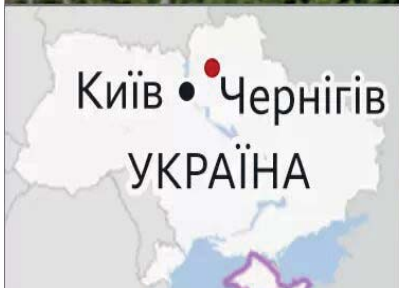
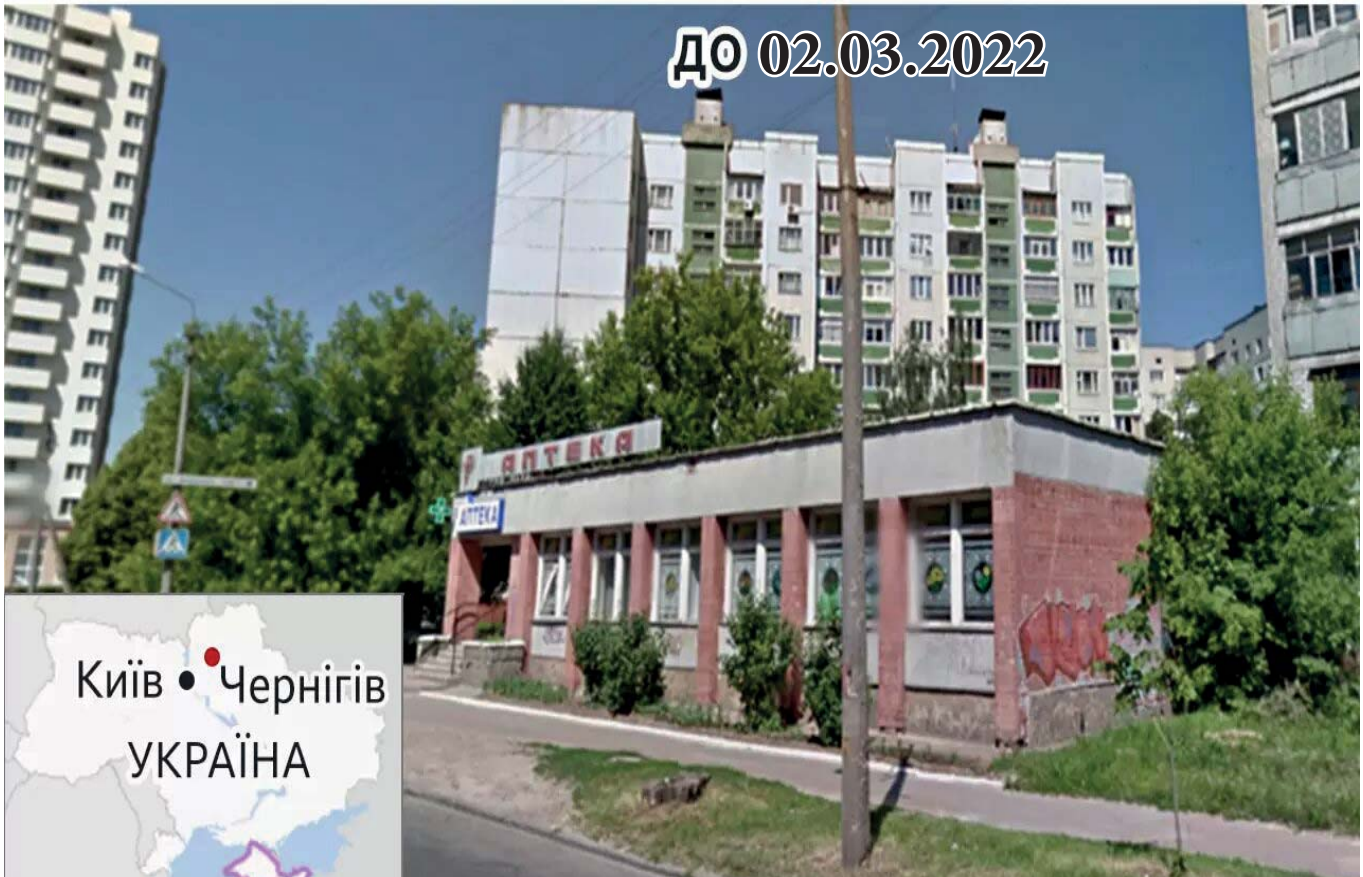
ПІСЛЯ

Команда візуальної журналістики BBC News :
Домінік Бейлі, Майк Хілз, Люсі Роджерс та Зої Бартоломью

Ракетний удар по житловому масиву в Чернігові

ДО 02.03.2022

ПІСЛЯ

Команда візуальної журналістики BBC News :
Домінік Бейлі, Майк Хілз, Люсі Роджерс та Зої Бартоломью

Батько прощається зі своїм 2-річним сином та дружиною, які евакуюються до Західної України.
Фото Еміліо Моренатті (AP/picture alliance)

Чоловік тримає немовля під час штовханини на залізничному вокзалі, поки натовп намагається встигнути на останній потяг до Львова з Києва. 28 лютого 2022. Фото Вадима Гирди (AP/picture alliance)

Українські волонтери у Львові рвуть на смужки тканину для виготовлення маскувальних сіток. 28 лютого 2022 року. Фото Берната Армангуе (AP/picture alliance)

Люди сидять біля газової лампи у бомбосховищі. Маріуполь, 6 березня 2022 р.
Фото Євгена Малолетки

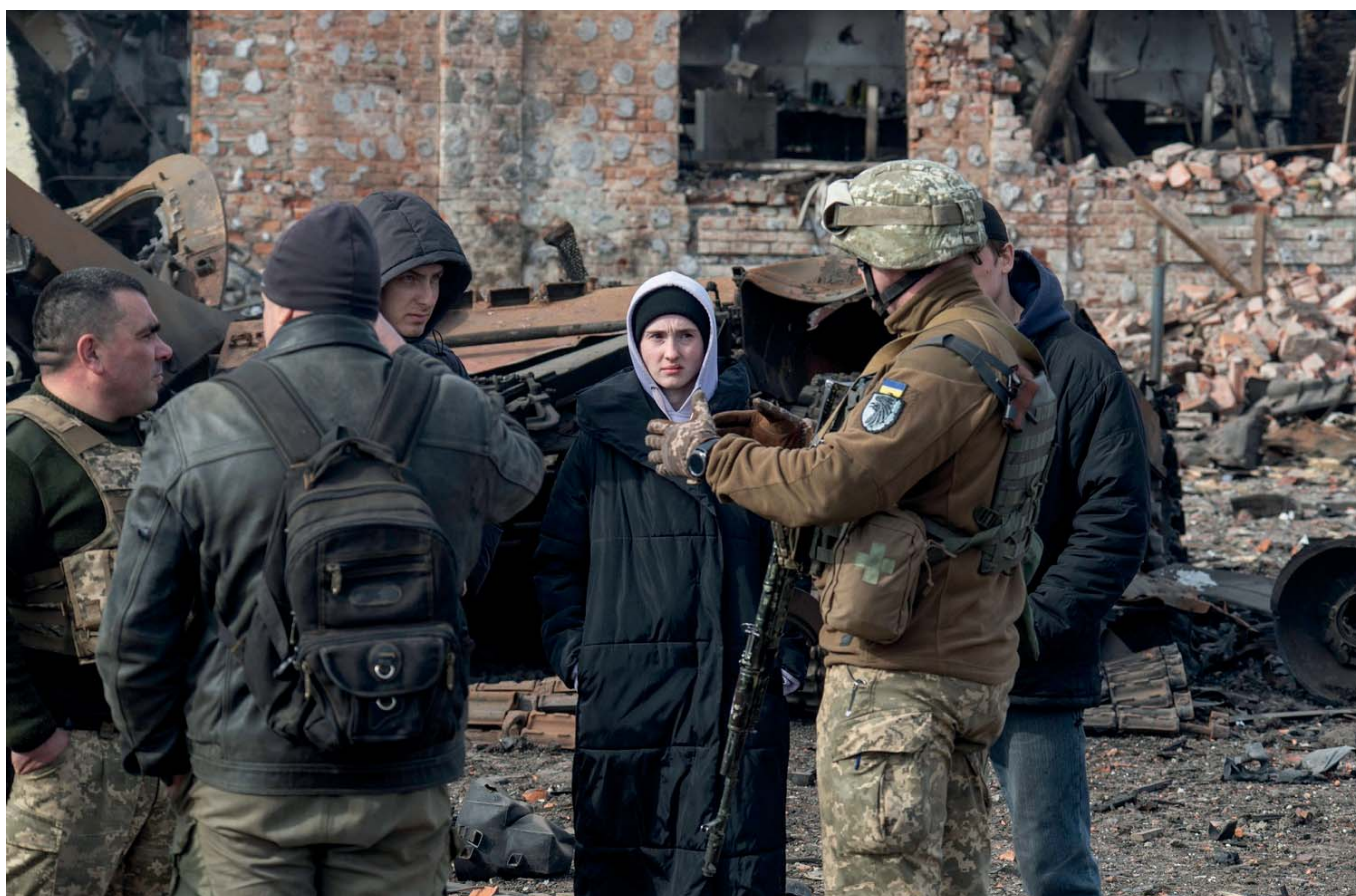
Вагітна жінка після обстрілу пологового будинку в Маріуполі 9 березня 2022 р.
Фото Мстислава Чернова

Мешканці Харкова ночують у метро під час бомбардування міста. Фото: ТРК Суспільне

Мітинг у Херсоні 13 березня 2022 р. Фото: REUTERS

Після звільнення м. Тростянець Сумської обл. 26 березня 2022 р. Фото: facebook.com/930MBr

Після евакуації з Ірпеня в Київ. 31 березня 2022 р.
Фото Родріго Абда (AP/picture alliance)

Агонія війни. Фото Максима Дондюка під час евакуації мешканців м. Ірпень.
Це фото вийшло на обкладинці журналу «Times» 17 березня 2022 р,
див. також <https://dnepr.info/news/mamu-s-docheryu-s-oblozhki-time-razyskal-soldat-kotoryj-ih-spas/>

Мурал «Мілана» в м. Маріуполь на стіні 15-поверхового будинку на проспекті Миру, відкриття якого відбулося у вересні 2018 року. Автор – Саша Корбан. Героїня муралу – Мілана Абдурашитова, доля якої відома всій країні після трагічних подій обстрілу міста взимку 2015 р. Будинок із муралом, як і місто Маріуполь, зруйновано російськими військами під час постійних бомбардувань у березні 2022 року

РОСІЯ ВЖЕ ПЕРЕВЕРШИЛА НАЦИСТСЬКИЙ ТРЕТІЙ РЕЙХ, ПІДСТУПНО НАНОСЯЧИ РАКЕТНО-БОМБОВІ УДАРИ ПО УКРАЇНІ

Віктор Колісник
доктор юрид. наук, професор,
суддя Конституційного суду України,
м. Київ

ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДДІВ ТА ПРАВОЗНАВЦІВ

Перевершуючи нацистський Третій Рейх, Росія підступно нанесла ракетно-бомбові удари по Україні й саме таким чином розв'язала та веде агресивну війну не лише проти України, але й проти усієї світової цивілізації, європейських цінностей та європейської системи загальної безпеки.

Росія багато років хизувалася Прапором Перемоги у Другій світовій війні, встановленим у 1945 році над нацистським Рейхстагом. Однак при цьому завжди замовчувала, що майже два роки (1939 та 1941 рік) СРСР дружив з нацистським режимом, надавав йому не лише нафтопродукти, нікель, молібден, пшеницю та багато іншої сировини й матеріалів, але й понад дві тисячі бомб великої потужності, що були скинуті бомбардувальниками Люфтвафе на Велику Британію. Саме з використанням радянських бомб і радянських нафтопродуктів нацистські літаки руйнували британські міста, а місто Ковентрі зруйнували вщент. Згодом нацисти вдарили балістичними ракетами Фау-2 по Великій Британії.

А в ХХІ столітті Росія наносить масовані ракетно-бомбові удари по Україні, перевершивши по жорстокості й бльознірству нацистський Третій Рейх часів Другої світової війни, адже російські війська попередньо підступно охопили Україну з трьох сторін під виглядом військових навчань та розпочали наступ на фронті, котрий на третину довший, ніж фронт вторгнення Вермахту 22 червня 1941 року. При цьому офіційні російські посадовці (зокрема й міністр закордонних справ) напередодні російського вторгнення позірно спростовували припущення світових лідерів про намір Росії здійснити військову агресію проти України, продемонструвавши вершину підступності, підлості, віроломства, бльознірства і цинізму.

Російські посадовці багато разів вихвалялися тим, що це саме радянська армія звільнила в'язнів нацистських таборів смерті у 1945 році, водночас замовчуючи те, що саме радянська співпраця та дружба з нацистським режимом у 1939–1941 роках суттєво зміцнила й посилила військово-

ву спроможність Третього Рейху до такого рівня, що той окупував та підпорядкував собі майже всю Європу. Важливий акцент полягає у тому, що саме під час дії нацистсько-радянського договору про дружбу і кордони, тобто за допомоги, сприяння і підтримки з боку СРСР нацистськими військами були окуповані та підпорядковані майже всі європейські держави та частина Північної Африки, що власне й уможливило педантичне та планомірне створення й функціонування нацистських таборів смерті, а отже й уможливило Голокост.

А як же російські судді та російські юристи реагують на російську агресію проти України? – Вони мовчать.

А от Конституційний суд Російської Федерації попередньо розтоптав міжнародне право і саме на підставі його висновків до Конституції Російської Федерації були внесені такі зміни, які дозволили Росії нехтувати актами міжнародного права (зокрема й принципом незастосування сили або погрози силою в міждержавних відносинах) та знищили поділ влади в Росії.

Своїми численними рішеннями та висновками Конституційний суд Російської Федерації відкрив двері для сваволі теперішнього глави російської держави, для узурпації державної влади в сучасній Росії шляхом створення такої системи здійснення державної влади, коли всі визначальні та доленосні рішення в Росії ухвалює лише одна особа без будь-якого демократичного обговорення, про що красномовно свідчить остання пародія під назвою «Засідання Ради безпеки Російської Федерації». Під час цього так званого засідання підлабузники і пристосуванці з вищих ешелонів російської влади улесливо та по-лакейському говорили винятково те, що хотів від них почути кремлівський очільник **Путін**.

Саме Путін одноосібно ухвалив рішення про обстріл України крилатими ракетами, про нанесення ракетно-бомбових ударів по території України та нове збройне вторгнення російських військ на територію України, яке попри намагання російських офіційних осіб називати його «спеціальною операцією» насправді за юридичною кваліфікацією є міжнародним злочином, що полягає у веденні агресивної війни проти держави-засновниці Організації Об'єднаних Націй, якою є Україна.

Слід нагадати, що саме планування, підготовка, розв'язання та ведення Другої світової війни було одним із тих злочинів, за які були засуджені головні нацистські злочинці Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі.

Сьогодні – це нове збройне вторгнення російських військ на територію України, адже російсько-українська війна триває уже вісім років, а розпочалася вона із захоплення у 2014 році українського Криму, яке Путін через рік назвав «специальною операцією» (див. фільм «Крим. Шлях додому»). Захоплення Криму повністю збігається із захопленням нацистами Австрії у 1938 році, яке так само відбулося з імітацією «народного» референдуму, що супроводжувався масовою пропагандистською істерією та багаточисельними військовими підрозділами на вулицях міст і сіл.

Війна на українському Донбасі так само була зорганізована російськими військовими та російськими спецслужбами з використанням російської регулярної армії, російської зброї та російської пропагандистської машини,

а російських найманців підбурювали та направляли на війну в Україну російські державні установи – військові комісаріати по всій Росії. Усі вісім років російсько-української війни на Сході України саме російська держава фінансувала терористичні угруповання ДНР та ЛНР, надавала їм боєприпаси, бойову техніку, військову амуніцію, військове обмундирування та грошову масу. Саме тому поза всяким сумнівом Росія фінансує та всіляко підтримує терористичні угруповання ДНР та ЛНР, тобто є спонсором тероризму у найогиднішій його формі.

Лицемірство та криводушність російського політичного керівництва полягає насамперед у тому, що Росія є постійним членом Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй. Збройна агресивна війна Росії проти України із застосуванням ракетно-бомбових ударів та систем залпового вогню із застосуванням кластерних бомб, що є зброєю масового враження (зокрема й по житлових кварталах, лікарнях, пологових та дитячих будинках) однозначно і беззаперечно доводить, що російські військові вчинили жакливі злочини проти людяності, а Росія порушила Статут ООН і насамперед його статтю 1, згідно з якою метою ООН є «підтримка міжнародного миру і безпеки», «усунення загрози миру» та «придушення актів агресії чи інших загроз миру».

Відвертий цинізм, підступність та блюзнірство російського політичного керівництва полягає насамперед у тому, що Росія розв'язала агресивну й жорстоку війну проти України саме у той період, коли російська делегація головувала на засіданнях Ради безпеки Організації Об'єднаних Націй, тобто завчасно запланувавши можливість гальмувати будь-яку негативну реакцію з боку цієї інституції та світової громадськості на розпочату Росією загарбницьку війну проти України, сподіваючись не просто на «бліцкриг», а на «супербліцкриг».

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає й у тому, що воно виправдовує застосування крилатих ракет, ракетно-бомбових ударів, фронтової авіації, систем залпового вогню, наступальні бойові дії російських сухопутних військ та військово-морських сил на території суверенної української держави заявленими нісенітницями та фантазмагоричними припущеннями про буцімто якийсь там «державний переворот», якусь міфічну «київську хунту» та «українських нацистів», яких чомусь ніхто не побачив ще жодного разу (як ту само чорну кішку, яку важко віднайти в темній кімнаті, особливо тоді, коли її там немає).

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає й у тому, що воно виправдовує агресивну війну тим, що ставить за мету «навчити» український народ «правильно» обирати «правильну владу» саме тоді, коли в самій Росії результати виборів уже третє десятиліття відомі наперед (тобто виборів у Росії фактично давно вже немає) і до того ж задовго до призначення дати виборів, а нинішній кремлівський керівник продовжує сидіти на вершині російського владного Олімпу вже довше Брежнєва (майже 22 роки), хоча однією з головних ознак демократії є насамперед періодична змінюваність публічної влади з дотриманням демократичних процедур.

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає й у тому, що воно брехливо намагається переконати увесь світ, що буцімто не воює проти мирних мешканців на території України, а лише завдає ударів по українських військових частинах, військовій інфраструктурі та складах боєприпасів.

Таке виправдання немає нічого спільного зі здоровим глуздом та елементарною логікою і ґрунтується на маячні та хизуванні нахабного божевільного, адже українські військові – це так само люди, що мають право на життя, на приватне і сімейне життя й прийшли у цей світ для того, щоб робити добро, а не гинути в боях через марення особи, яка втратила зв'язок з реальністю. Людське життя (включно й життя військового) – це в Україні (на відміну від Росії) найвища соціальна цінність, якою не може нехтувати ні своя, ні тим більше чужа держава. Ми, українці, цінуємо життя всіх громадян, незалежно від того, є ця особа цивільною або військовою, чоловіком чи жінкою, дитиною чи літньою людиною. А куца макітра кремлівського очільника не може досягнути цю просту мудрість, бо він – не сповна розуму, бо, мабуть, *«у нього не всі дома і вони вже ніколи не поскодяться»*, як казав Стецько з п'єси Г. Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці».

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає й у тому, що воно, кинувши російські війська на прорив до столиці України найкоротшим шляхом з північно-західного напрямку, фактично вчинило глум над пам'яттю жертв Бабиного Яру, адже вони наступали саме там, де нацисти в 1941 році здійснили масові розстріли євреїв, українців, росіян, ромів і багатьох людей інших національностей, включно й немовлят. Тобто російські окупанти у XXI столітті йдуть у Київ та й по всій Україні тими самими стежками, що й німецькі нацистські орди у 1941 році. Хочу нагадати: ці стежки – це пряма дорога, що привела нацистів до Нюрнберзького трибуналу за злочини, вчинені під час Другої світової війни, а російське політичне та військове керівництво доведе (дай Боже) до Гаазького трибуналу.

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає ще й у тому, що російські військові захопили ЧАЕС і світ знову на порозі нової екологічної катастрофи, тому що персонал ЧАЕС нині перебуває у стані заручників, адже фахівці ЧАЕС втомлені, виснажені та знервовані, не мають можливості для повноцінного відпочинку та харчування. Це так само, коли б авіаційний диспетчер, який не спав три доби, вів лайнер з кількома сотнями пасажирів на посадку в аеропорту. А російська військова техніка, проїхавши через зону відчуження навколо ЧАЕС, принесе радіоактивний пил на околиці української столиці. Російські ракети та снаряди уже спричинили екологічну катастрофу, бо вони зруйнували сховище радіоактивних відходів, палають нафтобази, а на Сумщині, де багато хімічних виробництв, обстріли приведуть до витoku хімічних отруйних речовин, тобто до масштабної екологічної катастрофи.

Відвертий цинізм та підступність російського політичного керівництва полягає й у тому, що воно устами офіційних представників вимагало здійснити «демілітаризацію» України шляхом вивезення з України військової

зброї, а потім підступно й віроломно (бо багаторазово обіцяли в підписаних договорах поважати територіальну цілісність України) напали на Україну. Це виглядало саме так: нехай майбутня жертва складе усі засоби захисту, піднімі руки, а вони – російські, начебто «суперпрофесійні» військові – урочистим маршем пройдуть і зроблять з жертвою усе, що забажають.

З огляду на такий перебіг подій, віроломство, підлість, цинізм, підступність, блюзнірство і російського політичного керівництва, і російського Конституційного Суду плекаю надію на те, що правознавці та судді конституційних судів європейських держав і насамперед найбільш авторитетного серед них – Федерального конституційного суду Німеччини, мають мужність, сміливість і рішучість для того, щоб відверто назвати війну Росії проти України на українській території агресивною війною, щоб відверто назвати Росію країною-агресором, щоб відверто назвати порушення норм гуманітарного права та дії російської армії злочинами.

При цьому німецьким політикам, які багато разів публічно визнавали провину перед Росією за жертви та шкоду, завдану під час Другої світової війни, маю нагадати, що нацистські війська у 1941–1942 роках насправді окупували 9 % радянської території загалом (водночас 14 % російської території). А от Україна була окупована нацистами повністю (тобто під окупацією перебували 100 % української території) і страждали українці під окупаційним режимом набагато довше (три довгих і страшних років, сповнених болем, кров'ю, поту і сліз).

А нині Росія принесла в Україну масовані бомбардування, артилерійські та ракетні обстріли, системи залпового вогню та танкові колони, наслідками яких стали щоденні людські жертви, біль, кров, піт і сльози. Росія стала на один щабель з нацистськими злочинцями та навіть перевершила їх за цинізмом, підлістю і підступністю.

Показово, що російські війська використовують ракетно-бомбові удари та системи залпового вогню, у тому числі систему залпового вогню «Смерч» з кластерними бомбами, які розсипаються на величезну кількість бомб меншого розміру, частина яких вибухає відразу, а частина перетворюється на міни уповільненої дії, які можуть опинитися у руках дитини або на які може наступити будь-хто.

Судді конституційних судів європейських держав та правознавці європейських держав! Майте мужність назвати такі дії російських військових та російських політиків звірством і варварством, а також публічно дайте власну юридичну кваліфікацію таких дій, адже вказані системи є зброєю масового ураження. Це буде ще одним визначенням зв'язаної сутності російського авторитарного режиму для європейської громадськості та й для всього цивілізованого світу.

У перший день весни 1 березня 2022 року російські війська знову завдали ракетного удару по Харкову, зокрема по майдану Свободи, що є символічно, адже російські агресори намагаються вбити свободу в широкому розумінні – свободу не лише українського народу, але всієї європейської спільноти і всього цивілізованого світу. ■

«НАКЛЕПНИКАМ РОСІЇ» ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА – ВІРШ І НАВКОЛО НЬОГО

Максим Стріха
доктор фіз.-мат. наук,
професор,
дійсний член
АН вищої школи України,
професор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

16 серпня 1831 року польські повстанці зятято боронили від наступу російських військ під проводом фельдмаршала *Паскевича* східне передмістя Варшави – Прагу. Європейські поети склали вірші на честь волелюбних поляків, чия героїчна боротьба проти величезної Росії здавалася, однак, приреченою. У французькій палаті депутатів нечисленна опозиція на чолі з легендарним генералом *Лафаетом* вимагала від уряду терміново надати повсталим збройну допомогу. Вся інтелектуальна й ліберальна Європа була беззастережно на боці польського повстання, натомість більшість монарших дворів підтримували «європейського жандарма».

Того ж дня найбільший російський поет *Олександр Пушкін* написав вірш «Наклепникам Росії». У ньому він гнівно таврує «народних речників», які надумали втрутитися в незрозумілі для них «домашні суперечки» слов'ян. Пушкін безпомилково відчуває: Європа ненавидить Росію. Це йому болісно. Але він відразу ж переходить у площину звинувачень: це ж ми, росіяни, перемогли Наполеона, якому ви корилися, це ми принесли Європі (ціною власної крові!) «волю, честь і мир». При цьому поет зовсім не переймається тим, що така «воля» означала лишень повернення до влади династій, скинутих французькою революцією. Про що сам Пушкін у знищеному X розділі «Євгенія Онегіна» відгукнувся вельми саркастично.

Але в карбованих рядках вірша «Наклепникам Росії» Пушкін – бездоганний офіційний патріот. Він вигукує: спробуйте лишень зачепити нас, і вся величезна Росія встане у зблисках «сталевої щетини!» (який моторошний і по-справжньому блискучий поетичний образ). А для ворожих сил у російських полях знайдеться доволі місця – серед «нечужих для них» могил вояків «великої армії» Наполеона.

Словом, за спостереженням відомої американської літературознавиці *Еви Томпсон* (в 2011 році видано український переклад її монографії «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм»), за войовничістю риторики цей вірш лишає далеко позаду найпалкіші тексти «барда імперіалізму» *Р. Кінлінга*. Є в ньому й один пасаж, на який англійський нобелівський лауреат взагалі ніколи не спромігся б. Пушкін чесно наголошує: суть боротьби, яка розгортається на теренах Польщі, полягає в тому, чи зіллються всі «слов'янські струмки» у великому «руському морі», а чи воно зникне. Отже, Росія здатна жити лишень як імперський організм, поглинаючи інших, або ж вона загине. Саме так, і не інакше.

Надруковано «Наклепникам Росії» було через місяць по написанні, у вересні, в спеціально виданій брошурі «На взяття Варшави» (на той час столицю Польщі, попри героїзм її оборонців, було вже захоплено). Надруковано разом з іще двома віршами самого Пушкіна і **Василя Жуковського** – таким же політично заангажованим. (Для нас, українців, цікаво, як у поезії «Бородинська річниця» (Варшава впала якраз на 19-ті роковини Бородинської битви) Пушкін переймається тим, за ким залишиться Волинь і «спадщина Богдана», чий буде древній Київ). Але цитують сьогодні не «Бородинську річницю» (текст у певному сенсі ще тенденційніший і заангажованіший – але, врешті-решт, і в Пушкіна, і в інших провідних російських поетів можна знайти безліч тріскотливих мілітаристських декларацій). Цитують саме «Наклепникам Росії» – як художньо довершений текст, де апологію російського імперіалізму вкладено в досконалі пушкінські шести- й чотиристопові ямби.

Цей вірш викликав у Росії після написання захоплену реакцію. Його поспішили перекласти французькою й німецькою, аби донести інвективи до тих, кому їх було адресовано (щоправда, сам Пушкін був від тих перекладів не в захваті – вони справді не відтворювали експресії й літературних чеснот першотвору). Прогнозована була й реакція поляків. У гіркому й трагічному посланні **Адама Міцкевича** (який тільки випадково спізнився шляхом до повсталі Варшави – й тому вцілів) «До приятелів-москалів» Пушкін легко впізнав себе:

**На інших, може, з вас ще гірша кара впала,
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазують душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів,
Продажним язиком його тріумфи славить
І з муки братньої глузує перед ним,
Моєю кровію свого меча кривавить
І гордий злочином, як подвигом гучним.**

(переклад **М. Рильського**)

Пушкін не забарився відповісти віршем «Він жив посеред нас», у якому звучить зверхність приреченого на «цивілізаційну місію» росіянина над «відсталим» поляком, плюс екзистенційна образа на Міцкевича, якого він вважав був за свого, і який відплатив, мовляв, за це чорною невдячністю...

Щоправда, лунали в Росії й чесні, тверезі голоси. Друг Пушкіна й Міцкевича князь **Петро В'яземський** записав до своїх нотатників: «За що відроджуваній Європі любити нас? Чи вносимо ми хоч шеляг у скарбницю спільної просвіти? Ми гальмо в рухах народів до поступового вдосконалення, морального й політичного. Ми поза відроджуваною Європою, а між тим тяжіємо до неї. Народні речники... могли б відповісти йому коротко і зрозуміло: ми ненавидимо, чи, краще сказати, зневажаємо вас, тому що в Росії поетові, як ви, не соромно писати й друкувати вірші, подібні до ваших». Але цей голос був майже самотній – як майже самотній сьогодні голос **Ігоря Іртеньєва**, який наважився засудити Путінську Росію – пряму спадкоємицю Росії Миколи I, який, як вважають, прямо замовив Пушкіну написати «Наклепникам Росії».

Не випадково сьогодні західні адепти «руського міра» зі щедро проплачуваних Москвою кафедр русистики воліють про ці вірші не згадувати. Професорка римського університету Ла Сапієнца **Оксана Пахльовська** нещодавно розповідала авторові, що ця нехіль набула вже обрисів відвертого цензурування на славістичних конференціях (вони, на жаль, досі переважно контролюються саме русистами) доповідей, які торкаються дражливих для сьогоднішньої Росії моментів російської-таки культурної спадщини. Адже значно приємніше й безпечніше дискутувати про особливості лірики «болдинської осені»...

Але читати й перечитувати «Наклепникам Росії» необхідно. Бодай для того, щоб зрозуміти: **Дмитрій Кісельов** є всього-тільки здібним продовжувачем справи великого Пушкіна, здатним так само переконливо брехати, погрожувати, і, схоже, щиро ображатися на тих, хто не визнає за Росією її «цивілізаційної місії». Інша річ, що й сам Пушкін лишень продовжував традиції старця **Філотія**, який ще за три з половиною століття перед написанням «Наклепникам Росії» стверджував: *два Рими впали, третій – Москва – стоїть, а четвертому – не бувати...*

Цим і зумовлене моє бажання дати, нарешті, сучасний український переклад вірша-апології російського імперіалізму. Річ у тому, що великі поети нашого минулого – **Михайло Старицький, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан** та інші – перекладали Пушкіна багато й охоче. Особливе місце в історії нашого перекладу посідають без перебільшення конгеніальні

версії «Євгенія Онегіна» й «Мідного вершника» пера **Максима Рильського**. Але на переклад «Наклепникам Росії» ніхто з наших провідних перекладачів так і не наважився – надто «чужий» був для них цей вірш.

(Цікаво, що, переклавши ще в 1920-ті рр. «До приятелів-москалів», уже в «ліберальні» роки «хрущовської відлиги» Рильський встиг перекласти й сонет **Павола Івездослава (Орсага)**, де класик словацької літератури відверто полемізує з російським генієм:

**Ти помилився, Пушкіне великий,
В роздратуванні мовивши сліпим,
Що в руськім морі злитися однім
Повинні всі слов'янські наші ріки.**

Годі й казати: таку полеміку Рильський міг вести лишень у перекладі, і лишень у відносно ще вільному 1963 році).

**Олександр Пушкін
«Наклепникам Росії»
(16 серпня 1831 року)**

**Народні речники, що вам неспокій сіє?
Навіщо ви шлете анатему Росії?
Що вас обурило? Чи заколот Литви?
Облиште: се ж бо пря слов'ян поміж собою,
Домашня давня пря, вже зважена добою,
Питання, що його розв'яжете не ви.**

**Віддавна вже поміж собою
Сі ворогують племена;
Не раз хилилась під грозою
І їхня, й наша сторона.
Бундючний лях впаде в покорі
Чи вірний росс поляже в ніч?
Слов'янські всі струмки зіллються в русь-
кім морі?
Воно зміліє? В цьому річ.**

**Облиште нас: не ваші жалі
В криваві внесено скрижалі,
І вам ніколи не збагнуть
Родинних суперечок лють;
Для вас німі і Кремль, і Прага;
Приваблює без сенсу вас
Борні та відчаю відвага –
І ви зненавиділи нас...**

Натомість у зібраннях творів Пушкіна, які друкувалися на межі 1940–50-х років, уміщували переклад **Ігоря Муратова** – по своєму сумлінний, але переобтяжений навпростець перетягнутими з оригіналу словами, які й тодішньому читачеві мусили здаватися русизмами. Адже то був час, коли газета «Правда» таврувала словник, що подавав як відповідник до російського «двор» не лише українське «двір», а й «подвір'я».

А інший перекладач, уже «комсомольського призову», рядок «*костер был светел и высок*» перекладав у річищі офіційних вимог як «*костер був світел і висок*».

Але в майбутніх антологіях і хрестоматіях зарубіжної поезії для наших шкіл та вишів цей вірш неодмінно таки має бути – бодай для того, аби молоді громадяни України не плекали жодних ілюзій щодо справжніх намірів і почувань свого великого історичного сусіда. ■

**За що ж? Кажіть: за те, що в колі
Руїн вогнем пойнятої Москви
Не визнали зухвальця волі,
Перед яким тремтіли ви?
За те, що в прірву повалили
Ми грізно знесений над царствами кумир
І кров'ю власною сплатили
Європи волю, честь і мир?**

**Ви грізні на словах – тож спробуйте на ділі!
Чи богатир старий вже підупав на силі,
Щоб ізмаїльського багнета загвинтить?
Чи руського царя не коряться вже слову?
Європу не здолаєм знову?
Забули, ворогів як бить?**

**Чи мало нас? Хіба від Пермі до Тавриди,
Від зимних фінських скель до спечної Колхиди,
Від збуреного раз Кремля
Аж по Китаю вічні стіни
В огні сталевій щетини
Не встане Руська вся земля?..**

**Хай, речники, ваш гнів огніє
Й веде полки ворожих сил:
Їм місце є в полях Росії
Між нечужих для них могил. ■**

Переклав Максим Стріха

УКРАЇНА і ДОНБАС

Стаття від 29 червня 2014 року

«Добрий» мир для України матиме поганий вигляд, і невідомо, чи захоче молода держава з нього починати нове життя.

Звичайно, солом'яна згода краща за добру сварку, а щоб закінчити велику сварку добрим миром, треба пролити дуже багато крові – і своєї, і чужої – та мати велику перевагу в силах. Якби Україна мала справу лише зі зрадниками-колорадами з 20 % фанатиків та ідіотів совкового типу з Донбасу, то можна було б дозволити собі розкіш доброго миру.

Але Україна воює з Росією, а європейська країна Австрія (історична батьківщина Гітлера), мабуть, ввібрала в себе в 1938 році логіку капітулянтства і угоди, а в 1945 – надмірного лицемірства і прислужництва новим переможцям, здатна тільки на те, щоб розв'язати руки агресору. І все це заради балончика газку зі знижкою з «Південного потоку». Добре, що Гітлер не мав нафти, бо фашизм, мабуть, міг би тоді перемогти. Минуло 70 років, і заради нового агресора – Росії – Австрія пропонує зробити виняток – *«хто видобуває, той хай і транспортує»*. Добре ж перемир'я, якщо українська армія чесно перестає доводити колорадів, а вони збивають її гелікоптери та підривають залізничні колії! А ми, пташечки, заспівали про мир. Тим часом путінські кішечки збираються Україну з краєчку потихеньку доїдати. Легко відкликати вже не потрібний дозвіл з розгорнутими прапорами та всією російською армією входити на українську територію. Для Ради Федерації всі ці папірці – хвилинна річ. Там же засідають роботи.

Ми розуміємо, що ельцинівський час був дивом, боязкою спробою олюднити величезну, відсталу, злісну країну. Ми розуміємо, що далі наш асортимент правлячих хунт, диктатур і автократій складатиметься зі злодіїв (які миліші, ніж крово-

Валерія Новодворська
російська правозахисниця
(17.05.1950—12.07.2014)

пивці) і кровопивців. Ау, де наші милі злодії? У США готовий для вас гаманець: не буде подальших санкцій, а як Крим віддасте, то й зовсім їх скасують. Завжди є вибір: гаманець або життя. Навіщо вам життя українських хлопців та дівчат? Повертайтеся до гаманця, грабуйте свою країну – цьому трупу вже байдуже. Він дав вам кошти на Олімпіаду? Зговірливий покійник. А Україна жива, їй боляче, і взяти з неї нема чого, останній золотий батон пранкер Вован обіцяв останньому диктатору Європи Лукашенку подарувати.

Втім нинішні чекісти такі ж садисти, як і колишні. Ті, захопивши романівський гаманець і романівські палаци, не задовольнилися цим, а стали різати і душити, будуючи своє вигадане царство.

Поганий мир для України може виглядати так: Донбас буде найсильнішим гальмом на шляху реформ, колоради будуть лякати НАТО своїми пиками та російськими прапорами так, що всупереч усім референдумам (а референдум тепер дасть хороший результат – Путін постарався) НАТО побоїться взяти до себе Україну. Ця організація боязка, Росією залякана, самі знає. Донбас мітингуватиме на користь Росії, похвалятиметься тим, що вони вбивали українців, відмежовуватиметься від своєї країни. Отримавши амністію, колоради оберуть у мери, губернатори та в депутати Ради своїх улюблених бойовиків, а Губарева і Пономарьова – в першу чергу. Будуть пограбування ночами, бо бандюки, що вирвалися на оперативний простір, ні в шахти, ні в автосервіс працювати не підуть. Колоради вимагатимуть російських шкіл, щоб ненависна їм українська мова зовсім не звучала і навіть діти її не вчили.

Словом, все буде так, як за умов поганого миру в Німеччині до середини 50-х років. Його добре вивчати по Генріху Беллю («Будинок без господаря» та «Очима клоуна»). Вдови солдатів і офіцерів Вермахту отримують пенсію за працю їхніх чоловіків на полях Європи на благо Фатерланда, вчителі розповідають дітям, що нацизм був не такий уже й страшний, як кажуть американці, а різні посібники нацистів видають себе за антифашистів і примазуються до пам'яті **Анни Франк**. При цьому Німеччину надійно тримала англо-американська окупаційна армія, а план Маршалла підгодував німців.

Найважча Громадянська війна між Північчю і Півднем США закінчилася через чотири роки в 1865-му теж поганим миром. Мешканців Півночі

пограбували податками, довели до голоду, а жителі Півдня у відповідь на конфіскації та позбавлення прав організували Ку-клукс-клан, вбивали негрів, які намагалися голосувати, і вважали себе окупованою країною. Як поєднати в одній державі шанувальників **Маргарет Мітчелл** («Віднесені вітром») та шанувальників **Гарріет Бічер-Стоу** («Хатина дядька Тома»)?

А Майдан та колоради сумісні лише в рамках Кримінального кодексу: патріоти йдуть до Ради, за колорадську стрічку дають рік в'язниці, а за російський прапор – не менше п'яти років, це вже державна зрада.

Добрий мир добренькій Європі не сподобається, бо укладають його тоді, коли ворог уже не може підвести голови. А не може тому, що голову вже відірвали. Таким миром був римсько-карфагенський після Третьої Пунічної війни. Карфагеняни були знищені – всі, крім проданих у рабство. Місто зруйноване і спалене, селитися на згарищі заборонили, територію засіяли сіллю, щоб на ній нічого не росло, і ще тричі провели плугом борозну – на знак прокляття. Я не говорю, що Росія варта такої долі, але Україна може такий фінал їй забезпечити, особливо за наявності в Європі ОБСЄ, яка неодмінно заступається за «бідне мирне населення Донбасу» з ПЗРК у руках.

Добрим миром був іспанський, пам'ятником якому став величезний хрест у Долині Загиблих, схожий на гігантський меч, застромлений у землю. Фаланга Франко (не без допомоги гітлерівських літаків) перемогла комуністичну Республіку настільки надійно, що й сьогодні в Іспанії комуністи – це штучний товар і ніхто не сміє демонтувати в цій долині могилу Франка. Фашизм спустили на гальмах, **Франсиско Франко** обдурив Гітлера, не вступивши у війну на його боці, не знищивши своїх євреїв, а навіть давши притулок європейським. Потім **Хуан Карлос** взагалі ввів демократію.

На що вистачить Україні сил? Ми готові до спокути. Боюся, що Путін доведе ситуацію до «доброго миру», коли ослаблена, голодна, роздягнена Росія на колінах проситиме в Україні шматочок хліба з салом. Що ж, якщо це єдина ціна за мир та за повернення Україні Криму, хай буде так. ■

<https://uapress.info/ru/news/print/29447>

Переклад з російської
Євгенія Рябченко

СВІТ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Віталій Нахманович
науковий співробітник
Музею історії
міста Києва

Коли закінчиться ця війна? Чи обмежиться вона Україною?

Чи наважиться Путін вдатися до свого *ultima ratio*, за який у сучасних королів правлять не гармати, а атомні бомби?

Ніхто наразі не відповість на ці запитання. Але вже зараз ми маємо думати, як виглядатиме повоєнний світ. Бо те, що спостерігаємо сьогодні, є відчайдушною спробою політичних акторів зберегти той простір, який виник після Другої світової війни. І, насамперед, простір ментальний. Наочною ознакою цього є експлуатація усіма сторонами термінів, насамперед «фашизм», що прямо відсилає до тієї війни.

1. Найменше з питань щодо Росії. Насправді, путінська Росія не вигадала нічого нового. Жодного «рашизму», «путінізму» тощо не існує в природі. Є відчайдушна спроба повернутися у світ до 1991 року. Адже СРСР не просто захопив пів Європи і створив імперію від Берліна до Ханоя. Головне те, що він отримав на це мовчазну санкцію від Заходу в подяку за «визначальний внесок у перемогу над нацизмом». Тому претензія сучасних росіян, від імені яких і виступає **Путін**, полягає не просто в тому, що їх позбавили «великої країни». Вони ображені на те, що Захід не так завзято, як раніше, висловлює безмежну подяку своїм «визволителям». Тому брак зовнішнього визнання компенсується створенням внутрішньої ерзац-релігії «Великої Перемоги». А вся російська агресія схожа на реакцію кинутого чоловіка, який у прагненні повернути дружину не гребує жодними засобами, включно зі скандалами, бійками, захопленням квартири та викраденням дітей.

2. Захід теж відчайдушно хапається за звичне життя. Питання не просто в боягузтві та небажанні пожертвувати матеріальним комфортом. Зараз під загрозою опинилися два засадничих міфи, на яких тримається повоєнний західний світогляд.

Перший міф – про союзні держави, які перемогли «найбільшу загрозу людству» – німецький нацизм. Рішуче виступити проти Росії – це «зрадити братів по зброї». Тим самим Сполученим Штатам набагато простіше увійти у конфронтацію з Китаєм. Адже це не той Китай, з яким вони пліч-о-пліч воювали з Японією. «Той» Китай – це Тайвань, де після поразки у громадянській війні знайшли прихисток солдати генералісімуса **Чан Кайші**, союзника **Рузвельта** і **Черчилля**.

Другий міф – про Європу без війни. Вперше з часів Римської імперії Європа не знала великої війни упродовж майже 80 років. І сьогодні

вона відчайдушно намагається зберегти цей новий *Pax Romana*. Відмова негайно прийняти Україну не лише до НАТО (що, дійсно, матиме наслідком пряму війну з Росією), а й до Євросоюзу – це бажання залишити війну за кордоном Європи. Дві тисячі років тому «Римський мир» закінчувався там, де пролягали кордони імперії цезарів. Так і сьогодні для європейців Європа «закінчується» там, де пролягає зовнішній кордон Європейського Союзу.

3. Нарешті, Україна вчергове демонструє двоїстість суспільної свідомості.

З одного боку, усім цим нескінченим Червонопрапорним, орденів Суворова і Кутузова, імені 70-річчя Великого Жовтня російським гвардійським дивізіям протистоять українські бригади імені гетьманів Мазепи і Виговського, Чорних Запорозжців і Лицарів Зимового Походу. А з іншого – президент надає радянське звання «місто-герой». Українських вояків досі нагороджують радянською Золотою зіркою. А українські політики, журналісти та історики змагаються з російськими за право виступати від імені радянських «переможців нацизму» та таврувати ворогів як «нащадків фашистів».

З цього випливають ключові напрямки ідейного перетворення повоєнного світу, які єдині можуть стати запорукою від чергової війни вже найближчим часом. Адже знищення армії агресора та руйнація його економіки самі по собі лише сприяють розквіту в нього почуття «несправедливої» образи та бажання «розплатитися за приниження». Це наочно демонструє порівняння досвіду Ваймарської республіки 1920-х років з повоєнною ФРН.

Отже, такими напрямками мають бути:

1. Дерадянізація. Ключем до дерадянізації є руйнування того, що можна назвати «*нюрнберзьким міфом*» – міфом про те, що німецький нацизм був найбільшим злом у світі, проти якого об'єдналися «*сили світла*». Головною метою Нюрнберзького процесу було не стільки покарати німецьких військових злочинців, скільки відблиту злочинців комуністичних. Адже останні не лише були співвинуватцями у розв'язанні Другої світової війни, а й вчинили до її початку на підвладних їм землях не менші за масштабом злочини. Саме міф про Радянський Союз як «*жертву підступного нападу гітлерівської Німеччини*» та «*радянських визволителів від нацизму*» значною мірою підтримує на Заході сентимент до сучасної Росії.

2. Декомунізація. Дерадянізація і, відповідно, засудження злочинної зовнішньої та внутрішньої політики СРСР, що провадилася всі 70 років його існування, мають зняти бар'єр для декомунізації світового інтелектуального і політичного простору. Усвідомлення того, що комуністична ідеологія має спільні витoki з нацистською, а комуністична політика була так само злочинною як і нацистська, відкриє шлях до їх делегітимації. Відкриття правди про практику комуністів всюди і завжди, без будь-яких винятків, не просто позбавить рожевого флеру їхніх сьогоднішніх нащадків. Це нарешті розчистить простір для відродження правого лібералізму у вільному світі.

3. Дерусифікація є, можливо, найскладнішим завданням. Ми маємо зруйнувати цілу низку застарілих міфів. Про «*тисячолітню Російську державу*», що веде свій родовід від Київської Русі. Про московський «Третій Рим» як опору Східного православ'я. Нарешті, про уявну Європу від Лісабона до Владивостока з центром на Уралі. Адже крім давньої інтелектуальної традиції їх живить підсвідома віра в те, що будь-який білий християнський народ є «*одним з нас*». Отже, амбітним і складним, але нагально необхідним завданням є відновлення історичної правди. Про Україну як справжню спадкоємицю Київської Русі і Київської митрополії. Та про Росію як політичного нащадка Золотої Орди. Це не заперечує можливості включення у майбутньому оновленої Росії до європейської родини, але не як пихатого «*старшого брата*», а як розкаяного «*блудного сина*».

Ми маємо зараз унікальний шанс очолити процес перетворення Європи. На наших очах Україна посідає місце Польщі XIX сторіччя. Польщі, знищеної насамперед тією самою Росією. Польщі, що раз у раз поставала проти загарбників. Польщі, що була символом прагнення до свободи не лише в Європі, а й у самій Росії. Польщі, що зупинила у 1920 році більшовицьку орду на Віслі. На жаль, незабаром багатостраждальна Польща була знову затиснута між комуністичним СРСР і нацистською Німеччиною і не змогла втримати свою незалежність. Сьогодні Україна перебуває в набагато сприятливішій ситуації, ніж Польща у 1939 році. За спиною у нас – європейські народи, що вірять у нас і в справедливість нашої боротьби. Ми маємо захистити їх та принести їм світло нової свободи. ■

19 березня 2022 року

ВІЙНА. НАУКОВЦІ:

Юрій Найдюк

доктор фіз.-мат. наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор ФТІНТ НАН України,
м. Харків

Вітаю всіх!

Вважаю, що в наших зверненнях/дискусіях потрібно надавати більше фактичної інформації, бо емоції з часом слабшають. Так наші партнери з різних наукових інститутів/фондів переживають, що обмеження, а тим більше припинення співпраці з російськими вченими вдарить по тих, хто виступає проти війни.

Наведу деякі факти. Так на сайті <https://t-invariant.org/2022/02/we-are-against-war/> розміщене «Открытое письмо российских ученых и научных журналистов против войны с Украиной» зібрало трохи більше 8000 підписів. Пошук у ГУГЛ повідомив, що: «у Росії чисельність російських фахівців, зайнятих дослідженнями та розробками, скоротилася на 28,2 тис. до 346,5 тис. осіб; чисельність дослідників, які мають ступінь кандидата або доктора наук, знизилася до 99,1 тис. осіб до кінця 2020 року».

На тому ж сайті t-invariant.org підписи поставили 32 академіки РАН і 55 чл.-кор. РАН. Із пошуку в ГУГЛ: «На сьогодні в РАН налічується 855 академіків, 1083 члени-кореспонденти РАН та 466 іноземних членів».

Тобто лист проти війни підписало менше 10 % відсотків кандидатів і докторів (крім того, серед підписантів багато не мають наукового ступеня) і менше 5 % членів академії.

Такі реалії. Тому «переживання» наших партнерів/грантодавців щодо утиску прав багатьох російських вчених значно перебільшено. «Утисненими» будуть не більше десятої частини з них. Тому резонно вимагати, як мінімум, зменшення участі/фінансування російським організаціям і вченим в різних фондах/програмах в 10 разів.

З повагою.

Юрій Найдюк

Олексій Колежук

доктор фіз.-мат. наук,
член-кореспондент НАН України,
голова Наукового комітету Національної ради України
з питань розвитку науки і технологій, м. Київ

Шановні!

1) Я згоден з Юрієм Георгійовичем, що треба пропонувати конкретні визначення щодо бану російської науки; врешті-решт, якщо ми хочемо щоб такі рішення були прийняті західними установами, то ми повинні підказати формулювання;

2) По обґрунтуванню бану: я в переписці з західними колегами використовую таку аналогію: «ви ж з розумінням сприймаєте ембарго на поставку до Росії запчастин до літаків Boeing, Airbus, ембарго на доступ до технологій? Хоча це теж «жорстоко» і страждати будуть всі, в тому числі можливо й ті, хто проти війни і т.ін.»

ЧЕРВОНІ ЛІНІЇ

Так от, доступ до наукової інформації, доступ до обладнання – це теж зброя.

Тобто як крок №1 треба припинити дію в Росії всіх підписок на західні наукові журнали, в тому числі обмежити доступ до Open Access матеріалів, доступ до баз даних (пошук інформації); припинити доступ до дослідницької інфраструктури. До речі, про припинення доступу в Росії до журналів чомусь говорять зараз мало – а саме це, на мою думку, – основне. І цю частину сприймають більш-менш нормально західні науковці, за моїми спостереженнями.

Далі, наступна складова бану – крок №2 – це доступ російським вченим до публікації їхніх статей в західних журналах. Це сприймається гірше, бо менш очевидно, яка з цього шкода. Тут скоріше йдеться про моральний вимір для видавців. Моя теза – зробіть крок №1, і російська влада зробить крок №2 за вас!

Якщо ці статті не будуть доступні в Росії, влада сама заборонить публікувати за кордоном. Ну, а якщо ні, то все одно крок №2 легше буде зробити після кроку №1..

3) Отже, як пропозиція «заходу», на мою думку, треба в першу чергу просувати крок №1:

- припинення дії всіх підписок на наукову літературу, наукові бази даних, доступ до матеріалів Open Access;

- припинення доступу до OpenAccess технічно дещо складне, бо вимагатиме фільтр, який би відсікав доступ по VPN (заборона провайдерам VPN надавати послуги в Росії – це нереально, завжди знайдеться провайдер з умовних ОАЕ), але думаю це можливо – за бажання. Детектори VPN насправді вже існують і використовуються стрімінг-сервісами та іншими гравцями.

4) якщо ж говорити про можливі формулювання кроку №2 – бану публікацій, – то тут міг би бути такий варіант:

- якщо буде заборона з боку російської влади публікуватися в «недружніх державах», то нічого робити не треба, кожна така публікація буде камінг-аутом відповідного російського науковця;

- якщо не буде їхньої заборони – то все дуже просто: заборона приймати до публікації будь-які статті, де у будь-кого із співавторів є афіліація російської установи, крапка. Тоді ті російські науковці, які дійсно є «дисидентами», – зможуть публікуватися, але без афіліації свого інституту – з своєю домашньою адресою замість афіліації як приватна особа. Ясно, що це накличе на них гнів їхніх начальників. Але це вже не наші проблеми.

З повагою,
Олексій Колежук

Сергій Рябченко

доктор фіз.-мат. наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
зав. відділом Інституту фізики НАН України,
м. Київ

Шановний Юрію Георгійовичу.

Справа навіть не в цифрах, що Ви навели. Значна частина з тих, хто попідписував вказані документи, протестує проти війни як методу, але цілком підтримує і «кримнаш» і всі інші нацистські дії Росії проти оточуючих її країн і України зокрема.

Вони лише бояться, що когось з їх родичів вб'ють.

А те, що РФ має право вбивати інших, це для них поза сумнівом.

Навіть ті, що дійсно не підтримують путінський нацизм (точніше «нацизм глибинного народу РФ»), котрий привів Путіна до влади і підтримує його на їх задоволення, вважають, що протест у формі підпису папірця цього вже достатньо. А те, що у сусідній країні їхня армія вбиває дітей і жінок, нищить школи, лікарні і взагалі веде цілеспрямоване знищення населення і інфраструктури, то вже не їхній клопіт. Вони підписали!

У нацистській країні цього недостатньо! Антинацисти мають боротися з нацизмом всіма можливими способами, без виключень.

Вони говорять: «Я підписав, а більше я нічого зробити не можу».

Це брехня. Насправді, або «боюсь, що заберуть у відділок поліції і там складуть протокол», або «з мене досить цієї участі». Подивіться ще, скільки з них виходило на вуличні демонстрації? Ще на порядок менше, ніж тих, котрі щось підписали. Те, що «заберуть у зак», чи, навіть, засудять – для них набагато страшніше, ніж бути відповідальним за вбивство сотен дітей.

Отже, тих, хто дійсно там підтримує нас, або, скоріше, позицію чесних людей, ще на порядок-два менше. Їм треба звідти емігрувати і боротися проти Путіна ззовні разом з усіма. У нашій армії зараз є росіяни. Їм честь і повага. Але їх одиниці.

А тих, хто залишається в РФ, **треба ізолювати від усього світу у економічній, науковій, технічній, культурній, спортивній і інших сферах життя, доки вони самі не відмовляться від нацистських поглядів щодо своєї богообраності і права трощити інших заради власних інтересів, не знищать своїх вождів-параноїків.**

Слава Україні!

Сергій Рябченко

Шановний Вадиме Михайловичу.

Я точно не розумію, коли мені доречно дратуватись з приводу Ваших аргументів. Я сам, прокидаючись щоранку, знову з жахом розумію, що цей кошмар продовжується.

І про російський фашизм я все розумію. Хоча під бомбами й не був. Я лише хочу уточнити: де лінію по вчених будете проводити?

Людей з паспортами РФ відрізати, або людей, які перебувають у РФ, або взагалі всіх, хто колись мав до цієї території відношення?

Адже якщо Ви і Ваші колеги хочете досягти такого роду рішень, вони мають бути конкретно сформульовані.

З повагою, *Михайло Фейгельман*

Шановний Михайле Вікторовичу.

Дозвольте також висловитися щодо питання, яке підняли професори **С. Рябченко** і **С. Толпиго**, з якими Ви, як випливає з вашої відповіді, категорично не згодні. Я ж, незважаючи на наше з Вами вже тривале знайомство та взаємну повагу, повністю на боці моїх колег. Ми ніколи не зрозуміємо один одного, як (і це відомо) «ситий не розуміє голодного». І жодні здорові чи, якщо хочете, раціональні аргументи тут Вам допомогти не можуть. Для цього треба сьогодні приїхати до Харкова, Маріуполя, Чернігова, Херсона, київських невеликих містечок, любимої киянами, та взагалі в Україну, де тепер (якщо не знаєте – скажу) страшно десь вимовити слова «я русский», і російські вчені, на жаль, не виняток.

Я не заглиблюватимусь в історію, тим більше, що в Росії вона своя, відмінна, з відомих причин, від нашої – більш, повірте, правдивої.

Торкнуся лише останніх 8-и років, коли українсько-російська війна йшла повним ходом, хоча й не з такими трагічними наслідками, як тепер. По суті весь світ, говорячи так багато правильного, кинув нас, хоча Ваша країна повелася, як бандит – відібрала належне нам і назвала «своїм».

Понад 95 % Ваших співгромадян відчули почуття неймовірної радості не лише від самого

Михайло Фейгельман

доктор фіз.-мат. наук, професор МФТІ,
заст. директора Інституту теоретичної фізики імені Л. Д.
Ландау РАН, м. Москва

Вадим Локтєв

доктор фіз.-мат. наук, академік НАН України,
академік-секретар Відділення
фізики і астрономії НАН України, м. Київ

акту насильства, а й від того, що «умили» цих не-нависних «укропів», які надумали йти не в ногу зі «старшим братом» і надумали жити по-своєму. Дика ненависть затулиних, лужкових, соловйових лилася з усіх Ващих телевізійних екранів, і нам було ясно, що розмовами це не скінчиться. Вчені тоді, як і тепер, мовчали, а одиниці, що протестували, якщо й були, нічого не вирішували і ні на що не впливали.

На жаль, ми не готові до такого розвитку подій. Просто нормальна людина не могла уявити, на що здатний глибинний російський народ, який вибрав собі в лідери відвертого маніяка з шаленими ідеями. Але вони, як виявилось, впали у свій – рідний – ґрунт. Ви (тобто росіяни) закатали рукави і радісно пішли знищувати тих, кого ваш ватажок назвав таким самим народом. Це жахливо, але жоден історик (чи фізик, чи хімік) не виступив із гнівним запереченням. Це підтримала ваша церква! А, даруйте, абстрактні анти-воєнні вигуки без називання справжніх причин цього лиходійства, закликів повернути Україні награвоване, розвінчання рашизму (читай: російського фашизму) – де це!? Ні, ви повірили словам шизофреніка, що фашизм тут, в Україні, а т.зв. «народні республіки ДНР, ЛНР» – це верх демократії і «треба рятувати своїх».

Тому Ви, Михайле Вікторовичу, як глибоко мисляча та чесна людина повинні зрозуміти нас, а не питати, що принесе це Україні. Дивлячись, що під цим розуміти. Не ми, а ви маєте бути перетворені на нормальну країну, а не страшидло для людство, якими росіяни є зараз.

Усунення Росії як держави з усіх міжнародних справ, хоча б якими вони не були – це не акт відплати, а акт справедливості.

Ми це розуміємо. *Сергій Толпиго* пише про платників податків, *Сергій Рябченко* торкається питань історії, а я хочу сказати, що все це різні сторони одного й того ж. Звичайно, наші бажання виглядають наївними і навряд чи досяжні в тому обсязі, як нам хотілося б.

Але інакше ми повернемося до минулого, з якого ніколи не вийдемо, а Росія продовжуватиме все вирішувати з позиції сили, бо по-іншому вона не здатна.

Перепрошую, що, можливо, викликаю Ваше роздратування. Але мені важливо, щоб Ви почули думку, яку, сподіваюся, поділяє більшість моїх колег. І дуже сподіваюся на розуміння, хоч воно й малоімовірне.

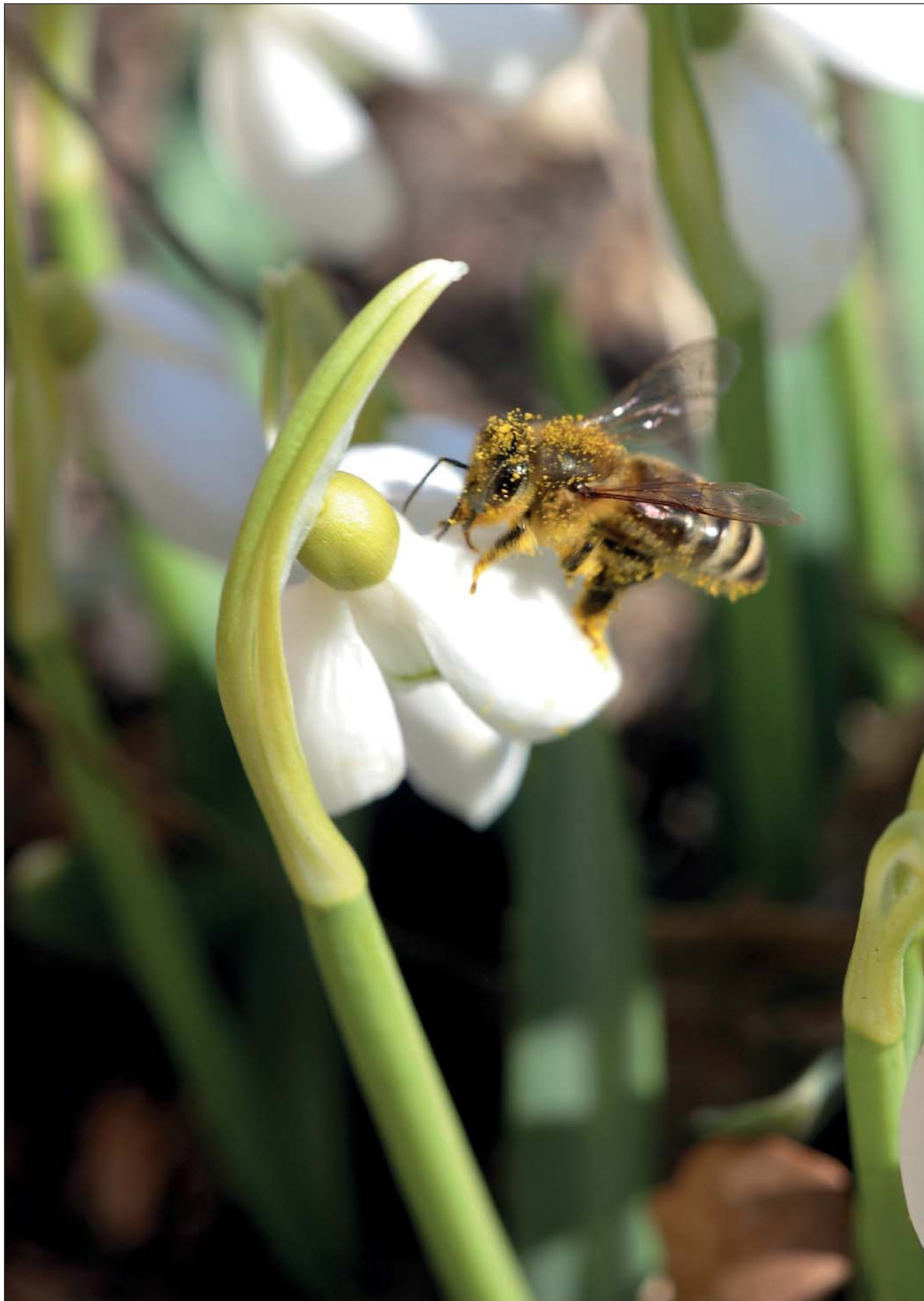
Ця довга низка листів свідчить, що питання для всіх нас важливе і принципове. Я зробив спробу після Рябченка, Колежука, Найдюка додатково аргументувати нашу спільну позицію Фейгельману, хоча сказати, що чогось досяг, навряд чи це дійсно так. По-перше, росіяни і ті, хто, на жаль, співчувають їм, а не нам, попри пацифістські гасла (на них добре відповів С.М.), піклуються про себе і решта проблем – наша доля, Україна в суцільних руїнах, питання поза війни, а більш глобальні – їх абсолютно не хвилюють.

Вони своє призначення сказати, що вони проти ракетних чи бомбових атак, а, скажімо, ЛДНР і інше є нормальним, вважають достатньою (чи необхідною) умовою їхньої реабілітації і допуску до всього, що вони мали і що втратити вважають великою несправедливістю. По-друге, мені здається, що вони бачать в нас прокурорів і взяли на себе роль адвокатів (на жаль, макрони є не тільки в політиці, а й в науці. Тобто вони мають багато захисників по всьому світу, причому часто тих же бувших росіян (а вони, як кадебісти, бувшими не бувають).

А я вважаю, що ми – присяжні засідателі, які виходять не стільки з юридичних законів, скільки із совісті, моралі, людяності. Отже, виключення Росії та всіх її представників з будь-яких нормальних відносин між країнами, організаціями etc-etc, має не мати виключень.

На моє глибоке переконання так має бути, а чи буде, впевненості не маю. То й же Макрон і же з ним через страх перед московським звіром продовжуватимуть гнути свою лінію. А нам залишається своє, іншого не бачу.

З повагою,
Вадим Локтєв

**У передчутті перемоги! 19 березня 2022 р., ГАО НАН України, м. Київ.
Фото Олександра Велеса у подарунок для Ліни Костенко від редакції і редколегії «Світогляду»**

Ліна Костенко. Фото Руслана Канюки

ЛІНА КОСТЕНКО ПОЕЗІЯ, НАРОДЖЕНА ВІЙНОЮ

19 березня 2022 року видатній поетці України виповнилося 92 роки

Мій перший вірш написаний в окопі,
на тій сипкій од вибухів стіні,
коли згубило зорі в гороскопі
моє дитинство, вбите на війні.

Лилась пожежі вулканічна лава.
Горіла хата. Ніч здавалась днем.
І захлинулась наша переправа
через Дніпро – водою і вогнем.

Гула земля. Сусідський плакав хлопчик.
Хрестилась баба, і кінчався хліб.
Двигтів отой вузесенький окопчик,
де дві сім'ї тулились кілька діб.

О перший біль тих не дитячих вражень,
який він слід на серці залиша!
Як невимовне віршами не скажеш,
чи не німою зробиться душа?!

Це вже було ні зайчиком, ні вовком –
кривавий світ, обвуглена зоря! –
а я писала мало не осколком
великі букви, щойно з букваря, –

т ой перший віршик, притулившись скраю,
щоб присвітила поночі війна.
Який він був, я вже не пам'ятаю.
Снаряд упав – осипалась стіна.

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.

Ми воїни. Не ледарі. Не лежні
І наше діло праведне й святе.
Бо хто за що, а ми за незалежність.
Отож нам так і важко через те.

І жах, і кров, і смерть, і відчай,
І клекіт хижої орди,
Маленький сірий чоловічок
Накоїв чорної біди.
Це звір огидної породи,
Лох-Несс холодної Неви.
Куди ж ви дивитесь, народи?!
Сьогодні ми, а завтра – ви.

Це ж треба мати сатанинський намір,
чаїть в собі невиліковний сказ,
щоб тяжко так знущатися над нами,
та ще й у всьому звинувачувати нас!"

І щось в мені таке велить
збіліти в гнів до сотого коліна!
І щось в мені таке болить,
що це і є, напевно, Україна.
Розп'ято нас між заходом і сходом.
Що не орел — печінку нам довбе.
Зласкався, доле, над моїм народом,
щоб він не дався знівечить себе!

АТЕНА ПАШКО: ПІД УКРАЇНСЬКИМИ ЗНАМЕНАМИ

«Не важливо скільки років ти прожив,
важливо, наскільки якісно»
Олександр Сергієнко

Мирослава Пінковська
науковиця,
Інститут ядерних досліджень
НАН України,
м. Київ

Весна 2012 року. З гілкою розквітлої верби в руках я простувала до лікарняного корпусу алеєю Феофанівського парку, яка по годинній їзді транспортом зустріла мене спокоем і умиротворенням. Була майже безлюдна. Останні острівці снігу стікали тоненькими струмочками по асфальті, призахідне сонце мережило золотом верхівки виструнчених уздовж дороги дерев, що вже прокидалися від зимової сплячки, з-під замшілого листа пробивалися куці кущики трави і яскраво-зеленого чистотілу. Одним словом, весна.

Я вибралася провідати *Атену Пашко*. Її донька Ірина мусила повернутися до Львова на кілька днів, залишивши маму під опікою задалегідь винагородженого персоналу лікарні, але все-таки відчувала себе певніше, коли заглядав хтось зі знайомих. Тепер це було зрідка на відміну від того разу, коли пані Атена лежала з інфарктом після трагічної загибелі *В'ячеслава Чорновола*. Тоді їй надали окрему палату з передпокоєм, на столі красувався величезний букет від Голови «Народного руху України» *Геннадія Удовенка* і хтось із медперсоналу постійно приходив перепитати, чи не треба ще чогось. Тепер вона ділила лікарняний простір з балакучою і дещо обтяжливою російськомовною сусідкою, що вечорами полюбляла надто голосно вмикати телевізор. На щастя, сьгодні сусідки не було. Пані Атена виглядала ослабленою, але, як завжди, привітною. Глянула в бік дзеркала, в якому відображалися жовтогарячі тюльпани: «*Це від Василька (онука – М.П.). Правда, дуже мені личать?*»

Це була наша остання зустріч. Через день, 20 березня 2012 року, Аteni Пашко не стало.

Не знаю, чи зумів би амбіційний і запальний Вячеслав Чорновіл, коли б його обрали першим українським Президентом, утримати гетьманську булаву в політично розхитаній пострадянській Україні, але те, що його дружина Атена Пашко стовідсотково видавалася на першу леді, не викликало сумнівів. Невисока елегантна білявка, що до останніх днів залишалася красунею і мала вигляд лагідної особи, повністю відданої чоловікові, насправді була людиною твердої волі й крицевого характеру. Належала до представниць тих галицьких патріотичних родин, де українство всмоктувалося чи не з молоком матері й де жила готовність «*з вогнем завзяття все Тобі (себто, Україні – М.П.) віддати в боротьбі*». Всі, хто знали пані Атену, можуть підтвердити, що Бог і Україна справді були її життєвим кредо. Тож у патріотичній пресі слушно писали, що саме тому їй судилося не доля панянки з порядної родини, для якої ідеалом є родинне вогнище, а буремне життя, сповнене небезпек, запеклої боротьби, переслідувань, романтичних пригод, болю і слави. Приятель Славка Чорновола *Роман Корогодський* характеризував її так: «*Одне слово – декабристка... Революційна романтика в країні вічної мерзлоти*».

Атена-Святомира Пашко (10.10.1931 – 20.03.2012) – учасниця українського правозахисного руху, голова Союзу українок, дружина і соратниця В'ячеслава Чорновола

Все в ній було нетривіально романтичним. Починаючи від імені Атена-Святомира. Незвичне для села Пруси (Бистриця) на Львівщині, де вона народилася, ім'я давньогрецької богині для улюбленої доні вибрав батько, вчитель німецької мови та історії стародавнього світу. Завдяки батькам Атена-Святомира ще змалку усвідомлювала себе україною. Польська довоєнна влада не була прихильною до українців, тож батька відправили вчителювати подальше від рідних місць, аж під Варшаву. Звичайно, розмовною мовою поза домом була польська. Але мале дівча, коли її питали, як вона називається, гордо відповідала: «Тінка», себто українка. Вже тоді була надзвичайно харизматична й побожна.

Розповідала, що якось знайшла померлого горобчика, вельми побивалася, зробила йому могилку і ревно молилася в капличці на краю садиби з вірою, що може вимолити пташці воскресіння. Коли дорослою, вже як голова Союзу українок, приїхала до Варшави, то попросила повезти в родинні місця. Яка ж була радість, коли господиня оселі підтвердила, що саме на тому місці, яке вона запам'ятала, колись і справді стояла капличка.

Нічого дивного, що з такою уявою вже в дитинстві вилвала почуття на папері й зазнала перших літературних успіхів (знайомі пророкували їй письменницькі лаври). Захопленими слухачами стали навіть «упівці» (від УПВ – М.П.) з лісової криївки біля їхнього села, яким присвячувала патріотичні вірші, бо ще дванадцятирічною школяркою мала зв'язок із повстанцями і попри небезпеку потай передавала підпільні повідомлення в сусіднє село. Казала, що на кілька таких віршів навіть було складено пісні.

От таке воєнне дитинство.

Хист до поезії залишився на все життя. Як і готовність відстоювати правду. Від природи гуманітарій, за батьковою настановою скінчила у Львові Лісотехнічний інститут (з огляду на повоєнну ситуацію в Західній Україні фах хіміка видавався батькові безпечнішим, аніж літературна

творчість), працювала інженером, одружилася з відданим родині й залюбленим у мистецтво **Василем Волицьким**. Сімейні обов'язки, взірцеве галицьке господарювання під опікою мами, діти, Великдень, Різдво, іменини й будні, відпочинок у Карпатах... Потрохи віршувала.

Але амбітній душі цього було мало, і всі ці речі не могли заслонити їй світ. Особливо, коли родина оселилася у Львові й зав'язалися нові знайомства з тими, кого згодом назвуть «шістдесятниками». Тоді, на хвилі хрущовської відлиги, почали повертатися в'язні сталінських таборів, привідкривалися сторінки забороненої і сфальшованої недавньої історії, в інтелігентських родинах Києва і Львова збиралися громадки однодумців, що не тільки смакували борщами й варениками і співали журливих пісень, але допомагали жертвам політичних репресій, писали листи протесту проти незаконних арештів діячів культури, виготовляли і розповсюджували самвидав. Атена приятелює з подружжям **Ірини й Ігоря Калинців**, **Стефанією Шабатурою**, братами **Михайлом і Богданом Горинями**, **Михайлом Косівим**, а через них знайомиться з **Іваном Світличним**, **Борисом Антоненком-Давидовичем**, **Михайлиною Коцюбинською** – київською літературною публікою, освіченою, і, що найважливіше, україноорієнтованою. Через кілька років саме в київському помешканні відомого дисидента **Івана Світличного** доля звела Атену Пашко з **В'ячеславом Чорноволом**, і ця подія стала істотною віхою в їх житті.

На той час В'ячеслава добре знали – як у патріотичних колах, так і в КГБ – через його бунтівну вдачу та виразно проукраїнські позиції. Талановитий журналіст, віком десь під тридцять, і, як згадують друзі, – чарівливий молодик, доброзичливий і жартівливий у товаристві, любив співати, весело сміявся і полюбляв анекдоти. Навіть устиг двічі приміряти узи Гіменея і мав двох синів. Коли ж ішлося про Україну, то ставав затятим і непримиримим.

Вже тоді мав опінію лідера дисидентського руху. Один із небагатьох, хто тоді вірив у незалежність України і робив усе, аби це стало реальністю. У зверненнях до офіційних органів і в публічних виступах усіяко протистояв владі, виступав за відродження української мови, культури і навіть державного суверенітету. Знаковими стали його відверто антикомуністична промова на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченку в гуцульському селі Шешори і підтримка **Івана Дзюби** після виступу про арешти в середовищі творчої інтелігенції на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» 4 вересня 1965 року в кінотеатрі «Україна». Щодо другого, то від учасників обох згаданих подій знаю, що саме В'ячеславу належить сакраментальна фраза: «Хто протестує проти політичних арештів – встаньте!»

Великий розголос викликав його підпільно виданий у Львові 1967 року документальний збірник «Лихо з розуму (Портрети двадцяти „злочинців“)» з матеріалами про політв'язнів серед української інтелігенції 1965–1966 років, списками ув'язнених у Дубравлагу в Мордовії учасників боротьби за незалежність України 1942–1954 років, а також українців, засуджених за релігійні переконання. За цю працю автор зазнав політичних переслідувань і вперше потрапив за ґрати, а вже через рік отримав британську Міжнародну журналістську премію. Передану на Захід книжку відразу переклали англійською, а згодом – французькою, і вона принесла Чорноволу славу поза межами

України. (До речі, в 1970-ті «Лихо з розуму», як і «Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби, побували й у мене в руках, але, дяка Богу, не під час обшуку в батьківському домі, інакше й на мою родину чекало би більше лиха).

Атена Пашко та В'ячеслав Чорновол

А історія Атени Пашко після знайомства з Чорноволом набула особливого драматизму. Побачивши в ньому споріднену душу, вона не побоялася кинути виклик суспільству й пов'язала з ним долю (оскільки в той час обое перебували в подружжі, навіть у колі дисидентів не всі сприйняли такий крок). Узаконити стосунки вдалося вже значно пізніше, після не одного кола радянського пекла.

Майже чверть віку Алена стояла поруч із чоловіком – дисидентом-політв'язнем – у боротьбі за українську незалежність, звісно, під «опікою» КГБ. І аж до 1991 року тривали переслідування і цькування – від заборони друкувати твори й обшуків до звільнення з роботи й навіть арешту. Особливого боліло, що за її вибір мусили розплачуватися найрідніші – мама й неповнолітня ще донька Ірина.

Романтичні стосунки з В'ячеславом Чорноволом припали на пору «Українського вісника». Коли в лютому 1969 року його звільнили після першого ув'язнення за амністією, про офіційну журналістську роботу не могло бути й мови, тож усі професійні вміння В'ячеслав спрямував на видання позацензурного часопису з інформацією про політичні репресії в Україні та хронікою українського національного спротиву. Видання мало промовисту назву «Український вісник». Завдяки добре продуманій конспірації вдалося протриматися три роки і підготувати аж шість випусків. Безпосередньо до видання були причетні лише кілька осіб: **Оленка Антонів, Надійка Світлична, Ніна Строката-Караванська, Валентин Мороз, Юрій Шухевич**. Їхні імена Чорновол називав наприкінці 1980-х; а вже 1996 року перерахував усіх, хто допомагав створювати і поширювати «Український вісник», додавши до переліку **Людмилу Шереметьєву, Ярослава Кендзьора, Михайла Косова, Миколу Плахотнюка**. І, звісно ж, Атenu Пашко.

Якраз тоді закохані зустрічалися. За словами його сестри Валентини, В'ячеслав «*брав по кілька друкованих сторінок, ховав у рукавах, і йшов до неї ніби на побачення. І так десь, беручись під руки, вони ці листочки передавали, а вже потім вона несла їх до друкарки*»¹.

Так створювали часопис «Український вісник». Органи держбезпеки вже після першого випуску підозрювали, хто організатор, і стежили за Чорноволом, та знайти вагомий докази тоді не змогли (затримана з матеріалами кур'єрка не знала прізвищ членів редколегії). 12 січня 1972 року Чорновола знову заарештували. Цей день увійшов в історію дисидентського руху як «*арештована коляда*», або «*погром опозиційної інтелігенції*»: КГБ розпочав жорстокі репресії проти осіб із громадянською позицією. Їм висували звинувачення у «*виготовленні, розповсюдженні, зберіганні літератури наклепницького характеру, участі у вертепах, ворожому ставленні до радянської соціалістичної системи, ініціативі створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої*». Декого звинуватили навіть у шпигунстві, використовуючи сфальшовані свідчення бельгійського студента українського походження **Ярослава Добоша**. Дисидентів залякували судами, в'язницею, «психушками», переслідуванням рідних і близьких.

Загалом 1972 року «справедливі» радянські суди засудили 89 дисидентів. Лише за два дні січня у Львові крім Чорновола волі позбавили поетесу **Ірину Стасів-Калинець**, студента-заочника **Івана Геля**, мисткиню **Стефанію Шабатуру**, журналіста і літературознавця **Михайла Осадчого**, історика **Ярослава Дашкевича**, а до слідчої в'язниці у Києві потрапили літератор **Іван Світличний**, поет **Василь Стус** і його аспірантський приятель **Леонід Селезенко**, психолог **Євген Сверстюк**, літературознавиця **Зіновія Франко**, математик **Леонід Плющ**. За кілька днів після затримання львівських дисидентів КГБ провів обшуки в помешканні Чорновола (вилучили книжки, рукописи, чернетки листів і заяв, друкарську машинку, радіоприймач), а також у затриманих «можливих співучасників», зокрема в інженера **Атени Волицької (Пашко)**, поета **Григорія Чубая**, працівниці музею етнографії **Людмили Шереметьєвої** (дружини **Ярослава Дашкевича**), викладачки університету **Любові Попадюк**, згодом – у мистецтвознавця **Богдана Гориня**, спортивного інструктора **Ярослава Кендзьора**. Підозрюваних неодноразово викликали на допити, всіляко залякували, влаштовували публічний осуд, звільняли з роботи, студентів відраховували з вишів.

Чорноволові насамперед інкримінували причетність до «Вісника», але він навідріз відмовлявся давати свідчення, вважаючи свій арешт незаконним. Одним із його аргументів було те, що шостий випуск часопису вийшов друком уже після його ув'язнення (передбачаючи свій арешт, В'ячеслав завбачливо передав матеріали **Михайлові Косіву**). Тоді «кагебісти» вдалися до неодноразово випробуваної практики шантажу, затримавши сестру Валентину і дружину Атenu Пашко. Алена емоційно описувала, як їм спеціально організували зустріч у коридорі тюрми, коли їх вели під конвоем назустріч одне одному: «*Коридор був темний, а він йшов у білій сорочці, світло від нього лилося. В'ячеслав підняв руки і гучно вигукнув: «Атенонько, сер-*

¹ «Алена Пашко прожила життя, сповнене пригод, дилем, романтики і авантюр». Цит. за: https://zikua.tv/news/2012/03/23/atena_pashko_prozhyla_neymovirne_zhyttya_sestra_chornovola_340473

² Дисидентські комунікації в Україні (1960 – початку 1990 рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками: хрестоматія для студентів спеціальності 061 «Журналістика» / О.С. Мельникова. – Маріуполь: Центр друку "Калейдоскоп", 2018. – С. 45.

денько, тримайся!». Якийсь гуркіт, тріскіт. Було відчуття близькості після цієї зустрічі»². До слова, спеціально заслана органами «співчутлива» співкамерниця, випитавши в Аteni про ту зустріч, переконувала її покаятися, бо, мовляв, насправді Чорновіл гукав: «Признайся»...

На знак протесту В'ячеслав Чорновіл оголосив сухе голодування. 12 квітня 1973 року Львівський обласний суд засудив його за «антирадянську агітацію і пропаганду» на шість років позбавлення волі у таборах суворого режиму і три роки заслання. Половину терміну він провів у штрафному ізоляторі в «посьолку» Барабашево, потім його етапом відправили на заслання в Якутію у Нюрбу. Треба сказати, що сибірська епопея Чорновола теж рясніла «антирадянщиною». Він і за колючим дротом зберігав лідерські позиції, писав звернення до урядових інстанцій, неодноразово організовував і брав активну участь у голодуваннях і протестних акціях, заслуживши серед політв'язнів прізвисько «зеківський генерал». Оскільки перед арештом Аteна з В'ячеславом не мали змоги оформити шлюб юридично, з позиції радянської моралі вона не вважалася його дружиною і не мала права на тюремне побачення. Побралися вже на засланні. В подарунок Аteна отримала від нареченого великий гуцульський перстень і «безмежне море тайги».... От як зафіксувала «декабристську романтику» сестра Чорновола Валентина: «Аteна так його і чекала весь цей час. Вже потім, як третє було ув'язнення, то там, у засланні, вони розписалися. І є така фотографія – вона у вишиванці, сидять десь там у тій Якутії, святкують весілля»³.

Але родинна ідилія тривала недовго. На засланні Чорновіл вступає в Українську Гельсінську групу, за що невдовзі довелось розплачуватися: його засудили знову, тепер за сфабрикованим звинуваченням у замаху на згвалтування (як тоді іронізували дисиденти – «олімпійські арешти»). «Страхуючись» перед Олімпіадою 1980 року, влада затримувала або виселяла можливих протестантів якнайдалі від місць її проведення. А політв'язнів-«рецидивістів» на кшталт Чорновола (ще й із таким послужним списком, як відкрита опозиція до влади й участь у Гельсінській групі) арештовували за суто кримінальними статтями.

Звісно, тільки люди великої мужності могли вистояти в багатолітній виснажливій боротьбі з такою нелюдською каральною системою. І за тими героями часто стояли їхні дружини, матері, сестри, котрі підтримували арештованих у «великій зоні». Нерідко вони наражалися на публічну ганьбу і шантаж, цькування й психологічний тиск з вимогою «відмежуватися від антирадянських дій» засуджених. А ще треба було утримувати родину, збирати посилки на заслання, вимагати побачень, набравши пакунків, їхати перекладними в невідомість, бо не знати, чи в останню мить, уже перед табірними воротами, побачення не скасують. Повертаючись же додому, їм доводилося шукати способи передавати таємні послання від в'язнів на Захід.

Аteна Пашко була однією з таких жінок. Уже згодом в інтерв'ю **Миколі Матусевичу**, приятелеві і побратиму по боротьбі, згадувала: «Чи не хотілося мені, щоб чоловік об-

лишив боротьбу? <...> Була, звичайно, мрія, щоб ми жили спокійно, щоб все було добре, але щоб він заради цього міняв свій спосіб життя – ні, ніколи. Від обшуків, арештів тільки зростало обурення на ту систему і бажання її змінити. Він був заарештований у 1972 році, а повернувся у 1985-му. Нас розлучили на 13 років. Коли він був ув'язнений, нам не дозволяли побачення, бо ми тоді ще не були розписані. Не встигли одружитися офіційно, і вони цим користувалися. 5 років я їздила до нього «під ворота» і на короткі побачення. Це була мука страшна... Йому дозволяли писати 2 листи на місяць. Але оскільки він писав ще й до батьків, я одержувала тільки одного листа на місяць...»⁴.

Вистояла, бо, як казала, «коли людина живе в тоталітарній країні, вже саме дотримання моральних і духовних цінностей розглядається як непокоря владі, як злочин. Я свідомо й органічно стала на шлях опору комуністичній системі. Такою мене зустрів В'ячеслав. Ми відчували, що нас єднає спільність поглядів, що ми дві половинки одного цілого. Так і йшли поруч до однієї мети. До того трагічного дня...»⁵.

Коли в травні 1985 року В'ячеслав нарешті повернувся до Львова, він знову не мав змоги працювати за фахом. Влаштувався кочегаром. (Десь уже на початках незалежності мені пощастило стати мимовільним свідком того, як В'ячеслав Чорновіл і **Роман Крип'якевич** згадували свою «трудова діяльність» «кочегарами з вищою освітою»). Якраз така праця давала йому змогу провадити активну громадську діяльність: видавати «Український вісник», проводити мітинги, долучатися до створення Української Гельсінської спілки (УГС) як провісниці політичної партії. Чорновіл ні на мить не кидав політичної боротьби: від співголови Народного Руху України і голови Львівської обласної ради до депутата (I–III скликання) у Верховній Раді України. Був також одним із ініціаторів Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

Тепер Аteна Пашко була поряд із Чорноволом вже як дружина і гідна партнерка опозиційного депутата і політика найвищого рангу, претендента на крісло президента незалежної України. Вона – не бліда тінь, не «жінка Дантова»: «Чому це мені мало вдаватися чи не вдаватися? Я була собою, і В'ячеслав це сприймав як належне, з його боку не було жодного тиску. Ми були в житті партнерами і обоє цим пишалися»⁶.

Їй не бракувало амбіцій. Ще до розвалу СРСР спрямовувала зусилля на створення організації, що обстоювала б інтереси жіноцтва на зразок Союзу українок, що діяв у міжвоєнній Галичині. Це вдалось здійснити 1991 року, відразу після серпневого путчу в Москві. Встала Всеукраїнська жіноча громадська організація – «Союз українок» – «об'єднання жінок для відродження демократичного жіночого руху, утвердження історичних святинь, національних ідеалів, виховання нової генерації української молоді, здатної будувати українську правову демократичну державу». За її керівництва (а Аteна Пашко очолювала організацію впродовж десяти років від моменту створення) Союз українок мав прихильниць у всіх областях України,

³ «Аteна Пашко прожила життя...» https://zikua.tv/news/2012/03/23/atenapashko_pr.

⁴ Аteна Пашко: «Я не політик, а просто патріотка». Дзеркало тижня. № 26 (11–25 липня 2003 р.). Цит. за: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/atenapashko_ya_ne_politik_ya_prosto_patriotka.html

⁵ Там само.

⁶ Там само.

а також широку підтримку в діаспорі, належав до Світової федерації українських жіночих організацій та Всесвітнього альянсу жіночих організацій.

Через кілька місяців після трагічної смерті чоловіка (за не до кінця з'ясованих обставин (25 березня 1999 року В'ячеслав Чорновіл загинув в автокатастрофі під Борисполем) Алена злягла в лікарню з інфарктом. Мужньо пережила розслідування причин смерті чоловіка і його екстумацію. Не впала у відчай, продовжила його політичну місію. Навіть при щораз слабшому здоров'ї залишилася почесною членкинею Союзу українок, належала до політради та проводу Народного руху України. Стала президентом Міжнародного благодійного фонду з популяризації та увічнення пам'яті Чорновола, зокрема видання десяти томів його творів.

Хоча я – львів'янка і до аспірантури жила у Львові, наші дороги з Аленою Пашко перетнулися вже в Києві, де ми мали багато спільних знайомих, зокрема *Михайлину Коцюбинську, Романа Корогодського, Інну Дорофіїнку, Миколу й Тамілу Матусевичів*. Інколи зустрічала її в осередку «союзнок» у напівпідвальному приміщенні на вул. Володимирській, неподалік від Музею історії України, коли забігала до її заступниці *Алли Дебелюк*, котру знала ще з хору *Леопольда Яценка*. Але причиною до ближчих стосунків із пані Аленою став львівський «Театр у кошику», засновницею і режисеркою якого є її донька *Ірина Волицька*, а провідною акторкою – *Ліда Данильчук*. Вже з першої вистави за творами і листами *Василя Стефаника* «Білі мотилі, плетені ланцюги...», яку я захоплено дивилася в товаристві Михасі Коцюбинської під час київських гастролей, я стала їхньою «фанаткою» і вже не пропускала жодної вистави.

От як про цей творчий тандем уже в «ковідні» часи написала *Галина Канарська*: «Вони живуть, не думаючи про славу, вони живуть, щоб ми не забували, хто ми і які генії є образом нашої України, хоча більшість з тих геніїв для сучасників як *terra incognita*»⁷. Цей театр – справді унікальне явище в українському театральному житті. Як каже легенда, таку назву вибрали через те, що маленький Лідин син під час репетицій і вистав спав поруч у сплетеному нею кошику.

При скупих реквізитах і куцою акторському складі (часто це – моновистави) їм вдавалося створювати надзвичайно розмаїті вистави з елементами психологічного, магічного і навіть абсурдистського театру. За словами Галини Канарської, досконалий театр твориться у «тиші своєї кухні, бо у Галицькому королівстві немає навіть невеличкої кімнатки для цих унікальних митців. Ми ж культурна столиця на тарілці, і що нам до того, що хтось своє серце простягає нам на долоні і творить якісний мистецький продукт...»⁸.

Попри численні відзнаки й закордонні успіхи українські культурні інстанції не спромоглися надати «Театрові у кошику» навіть приміщення у Львові, тож під опіку в Києві його взяв Центр ім. Леся Курбаса, передусім – в особі *Неллі Корнієнко*, театрознавиці й дружини відомого дисидента *Леся Танюка*. Театр часто гостював на камерній сцені Центру, зібравши невелике, але віддане коло прихильників (серед глядачів був і колишній президент

Віктор Ющенко, і деякі українські політики, і культурні діячі). Пані Алена неймовірно пишалася доньчиними успіхами, хоча на фуршетах після вистав зазвичай скромно стояла збоку і слухала похвали критиків і друзів на адресу Ірини та Лідії. Не пропускала жодної вистави, тож нерідко, дорогою з театру, ми з пані Аленою і моєю приятелькою Магдалиною обговорювали сцени й моменти, що особливо вразили. Пані Алену як глибоко віруючу особу вельми зворушувала вистава «Я йду, Христе» про духовний шлях молодого *Романа Шептицького* (у майбутньому – греко-католицького митрополита Андрея). Як написано в анонсі до вистави, йдеться в ній «про пошук віри, про дорогу до Бога, про усвідомлення своєї місії в житті і не відступництва від неї». А ще про високу культуру почуттів як суто людських, так і релігійних. Тема була вельми суголосна Алені Пашко з її почуваннями власної долі й вибору.

Вона взяла за звичку повідомляти нам про дати гастролей і залишала контрамарки, чому Магдалина вельми тішилася. Їй ішлося не про гроші, а про «щастя мати пані Алену серед близьких знайомих».

На столичному культурному просторі немало цікавих мистецьких подій, ото ж з пані Аленою ми нерідко перетиналися – то на виставці, то на концерті або якихось урочистостях. Так непомітно і зблизилися. Особливо по смерті В'ячеслава і важкій її недужі, бо лікарняне ліжко (а я її неодноразово провідувала) сприяє довірливим бесідам і теплим стосункам.

Правду кажучи, я й раніше знала деякі сторінки життєпису пані Атини кінця 1960-х – початку 1970-х, бо там стрічалися й мої близькі друзі: *Інна Дорофіїнка, Михайлина Коцюбинська, Таміла* і *Микола Матусевичі*. Всі знайомі відмічали, що була це елегантна пані делікатної статури, з дивовижними сліпучо-синіми очима, особливим львівським шармом, гордою поставою і незалежним судженням. Однак не треба думати, що вже замолоду вона була полум'яною революціонеркою на кшталт *Рози Люксербург*, яка весь час віддавала лише боротьбі. У молоді роки Алена тішилася родиною, материнством і любила товариство, в якому завше вирізнялася елегантністю.

Інна Дорофіїнка – відома реставраторка – згадувала їхнє перше знайомство на автобусній зупинці в Жаб'єму (Криворівні) у далекі шістдесяті. Саме Алена Пашко увела її в українське товариство, остаточно затвердивши за Інною репутацію «бандеровки з Донбасу». Інна підтримувала Алену впродовж довгих років. Коли львів'янка наважилася поїхати за Чорноволом до Києва і не мала де спинитися в чужому місті «без штампів і командировки», Інна давала їй притулок. Пам'ятає, як, прийшовши до них вперше, Чорновіл потягнув носом і мрійливо сказав: «Картонною пахне».

Михайлина Коцюбинська згадувала драматичніші моменти – наприклад, коли Алену переслідували за зв'язки з Чорноволом. Вона і сама зазнавала «особливої» уваги радянських каральних органів, а ще була першою, хто прийшов на допомогу Алені, коли ту заарештували. Якраз на прикладі Михайлини й Атини легко проглядається відома «езуїтська» практика КДБ – шантажувати звинувачених через тиск і знущання з їхніх рідних і близьких: влаштовувати публічні судилища і звільняти з роботи дружин і

⁷ Галина Канарська. Любов предвічна невмируща. Цит. за: <https://zbruc.eu/node/104043>

⁸ Там само. .

сестер, закривати двері вишив студентам, а неповнолітніх дітей змушувати відкрітатися арештованих родичів, обіцяючи всілякі винагороди за згоду або погрожуючи «вовчими білетами» на подальше доросле життя в разі відмови.

От лише короткий фрагмент інтерв'ю Миколи Матусевича з Атеною з цього приводу.

Атена Пашко: *Це був найбільшчий удар по найдорощому. Адже лише за переконання батьків дітям перекривали всі шляхи – до вузів, доброї праці, кар'єри. Моїй доні пропонували піти від матері, повторити «подвиг» Павлика Морозова... Мовляв, лише за цієї умови вона зможе отримати вищу освіту. Та в наших родинах виховували дітей із самостійним мисленням і відчуттям справедливості. Я не пригадую випадків, коли б діти дисидентів заради вигоди зрадили своїх батьків.*

М.М.: *Ваша мама, делікатна інтелігентна жінка, як вона переживала переслідування своєї доньки, онуки?*

А.П.: *Тяжко, але гідно. Пригадую один випадок, коли їй було особливо важко, принизливо. Під час одного з обшуків вона була змушена за вимогою працівників КДБ розкривати рота, щоб вони перевірили, чи немає там схованого папірця... Шукали заяву-скаргу мого чоловіка⁹.*

Про те, як не просто було рідним Атени, свідчить ще й такий факт. Знаючи, що органи люблять ставити «прослушку» на телефони в квартирах підозрюваних, родина Атени відмовилася встановлювати телефон, тож «кагебісти» додумалися провертити в стіні дірку від сусідів, щоб ті підслуховували (!). Атена з донькою мусили «переговорюватися» записками, котрі спалювали по прочитанні. Після такої гри Іринці легко давалася наука в лєнінградському театральному інституті, бо коли її виключили з комсомолу, в Україні вона не могла вступити у виш навіть у Горлівці. Ірина стала театрознавицею, захистила кандидатську дисертацію про творчість *Леся Курбаса*. Але душа тяжіла до творчості. Мамині друзі, насамперед Михайлина Коцюбинська та Інна Доробієнко, з ентузіазмом сприйняли її новий вибір, а вона була рада бачити їх глядачами; з любов'ю згадує «маму Михайлину» і зберігає сентимент до пані Інни.

Давні знайомства з київськими друзями поновилися вже в незалежній Україні, коли пані Атена переїхала до Києва. Особливу близькість вона відчувала до Михайлини. Неодноразово бачилися на Михасиних днях народження, а ще мимоволі я ставала свідком їхніх телефонних розмов (а вони зідзвонювалися чи не щодня), коли Атена упорядковувала творчу спадщину Чорновола і потребувала приятельчної поради, особливо в її гарячих дискусіях із сестрою В'ячеслава Валентиною.

Коли пані Атена відійшла від справ, почастишали контакти з Інною Доробієнко. Знаючи, що ми часто бачимось із Інною, запрошувала нас в свою улюблену кав'ярню «Реприза» на вулиці Богдана Хмельницького неподалік їхніх домівок, де обидві пані довго вибирали столик, а мене прикликали експерткою у виборі меню (бо ж я – кавоманка, і за їхнім уявленням розбираюся в смаколиках). Завершувалася зустріч невеликим «спацерком».

Добре запам'яталася наша, здається, остання спільна зустріч. Пані Атена мала проблеми з очима, перенесла складну операцію, але зір на одному оці таки не вдалося зберегти. Дуже потерпала, що вона «сліпа», і всі це бачать. Хоча насправді збоку це було ледь помітно, в чому ми й старалися Атену переконати. Невдовзі по операції ми з пані Інною «витагнули» її на прогулянку вулицею Франка. Стояла справжня весна. Вже не згадаю, що то був за день, але Київ був чомусь геть безлюдний. За ботанічним садом яскравою червоною кулею сідало сонце. Захоплені з'ясуванням, скільки насправді бачить Атена, ми не відразу зауважили чолові'ягу, що йшов назирці за нами десь іще від Володимирського собору. А він, вочевидь, зацікавлений нашою розмовою (треба сказати, ми доволі голосно дискутували українською), почав упадати: «Дівочки, ви такіє славіє, ви мнє так нравітєсь. Откуда ви прієхалі?» Найбухливіше зреагувала правдолюбка Інна: кинулася на нього з зауваженням, що ми йому «не дівочки», і насправді це він «понаєхав», бо звертається російською, а ми – в себе вдома. Пані ж Атена миттю стала в горду позу, як і належить елегантній дамі, що не вважає за доречне відповідати на дурниці. Стояла боком і, звісно, в темних окулярах, через які не видно вади зору.

На відміну від Інни, вона звикла до уваги сторонніх. Відколи Чорновіл став «легальним» опозиціонером, а вона нерідко бувала поруч, Атену почали впізнавати на вулиці. По концертах чи зборах її часто супроводжував натовп прихильниць, які навіть не завжди могли правильно вимовити ім'я і часто затаїлися, але з обожнюванням дивилися на Чорноволову дружину. Вона мило усміхалася і чємно дякувала. Якось по виставі (мова про двотисячні роки), коли й під вечір було спекотно, з вдячності запропонувала своєму щебетливому ескорту в особі близько п'яти жіночок пригоститися прохолодним соком у імпровізованому кафе коло фонтану на «Золотих воротах». Такі забігальнівки виникали тоді на кожному кроці, як гриби, але «кусалися» цінами, тож, правду кажучи, більшості з нас були малодоступні. Ми, глянувши на ціну, вирішили, що соки для всього товариства – то буде задорого і скромно запропонували мінеральну воду. При оплаті ж з'ясувалося, що вода навіть дорожча за сік (!), і Атена гонорово заплатила за всіх.

Була справді щедрою особою, готовою відгукнутися на перший же поклик. Знаючи, що донька Михайлини Коцюбинської втратила роботу і не має доходів, домовлялася з **Осипом Зінкевичем** і **Гєннадієм Удовєнком**, щоб організувати допомогу, і сама щомісячно давала тисячу гривень. Навіть по смерті чоловіка, маючи немало віку і всіляких болячок, пані Атена не відмовляла в допомозі. До неї зверталися жінки з усієї України: телефонували, приходили додому. Прохачів не бракувало, та сили вже були не ті, тож вона інколи скаржилася, що хатній телефон не змовкає, хоча вже немає Славка, а вона живе в іншому місці. Питала, чи пам'ятаю я їхню стару квартиру.

У помешканні Чорноволів на вулиці Панаса Мирного я була двічі – уперше, коли, відвідуючи **Віру Поровську**, перетнулася з пані Атеною біля ліфта й отримала запрошення заглянути до неї «по-лєвівському». Була і друга кава. Але ці зустрічі якось не запам'яталися.

⁹ Атєна Пашко: «Я не політик, я просто патріотка»...

Натомість досі стоїть перед очима картина про величезний натовп під депутатським будинком у день мото-рошної звістки про трагічну загибель Чорновола: тоді всі хотіли висловити співчуття.

Звісно, що після тих, досі повністю не з'ясованих обставин трагічної загибелі Чорновола, вона не мала сили лишатися в депутатській квартирі, тож разом із онуком Васильком перебралася на вулицю Івана Франка, неподалік від Володимирського собору, бо, за клопотанням Удовенка, міськрада надала їм цю квартиру. І розташування в подвір'ї за аркою, навпроти Міністерства культури, і будинок у строгому стилі (згодом його, як і багато центральних будинків, «надбудували», тож довгий

час за вікнами падав будівельний дощ, супроводжуваний гуркотом згори), і саме світле просторе приміщення були варті захоплення, але мою увагу традиційно привертають домашні бібліотеки й картинні «галереї». У цій домівці в око впадали два портрети: В'ячеслава і Атени – поруч на стіні у вітальні. Це роботи пензля **Віри Баринової-Кулеби**, художниці з усіма можливими мистецькими регаліями і знаною далеко за межами України. Її картини експонували в Європі, США, Китаї, виставляли на аукціонах Сотбі й Крістіс. Вона (не за званням, а за світосприйняттям) і справді була народною художницею, і В'ячеслав Чорновіл відразу це зауважив. Він був першим депутатом, хто побував у майстерні мисткині, і стояв, онімівий від краси побаченого. А вона, розуміючи велич Чорновола в сучасній історії України, увіковічила його образ на полотні. Спокійно і, сказати б, умиротно він дивиться на глядачів – так, наче перемогу вже здобуто.

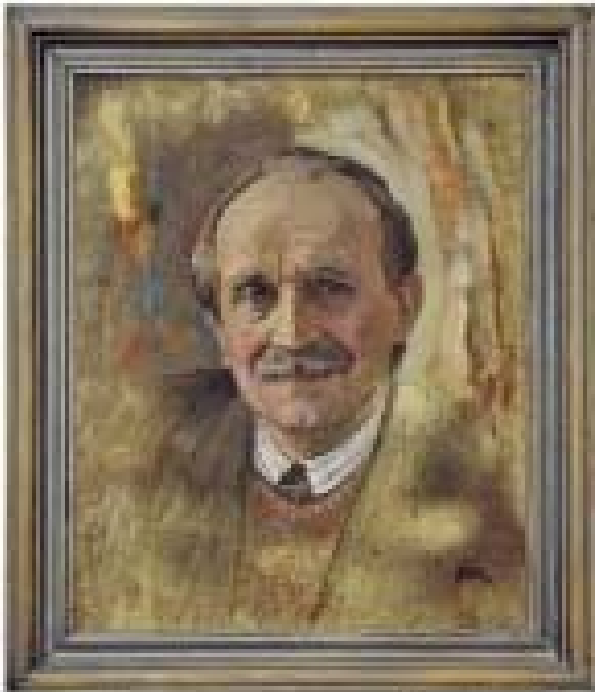
Історію створення портретів подружжя (бо ж Віра Барінова-Кулеба не могла обійти увагою і В'ячеславу дружину) описала **Людмила Бараневич**, приятелька і колега Чорновола ще з часів роботи в газеті «Молода гвардія».

Зі слів Людмили, під час сеансів Атена читала свої вірші, що не могли не зворушити художницю. Результат перевершив усі сподівання: Атену зображено тут у її улюбленій батиковій хустині на шиї. Золотоволоса, з ясними очима і проникливим поглядом, сповненим віри, надії і любові. Свого часу **Леонардо да Вінчі** вигадав «сфумато» – власний спосіб, як наповнити полотно світло-повітряною атмосферою. Мені видається, що Барінова-Кулеба винайшла своє золотисте «сфумато», доповнивши сповнений чару й гідності образ пані Атени атмосферою легкої загадковості.

А от враження перших глядачів: «Ми (подружжя **Пашко-Чорновіл** та **Людмила Бараневич**. – **М. П.**) прийшли до майстерні **Віри Іванівни**, так би мовити, презентацію портрета. Коли художниця його відкрила, слів забракло.... Не хотілося нічого коментувати. **Віри Іванівні** і як митцю, і як жінці вдалося все зрозуміти й відчутти в її видатній героїні... Я спитала **Славка**: “Ну як тобі портрет?” Він вигукнув: “Прекрасно!” Потім, хитрувато скинувши головою, мовив: “А головне, що мовчить!”. **Пані Атена**, весело глянувши на чоловіка, розсіялася: “Так-так, то лише на портреті, любий!”. Обстановка розрядилася, і ми напередмі почали обговорювати твір **Віри Іванівни** – портрет **Атени Пашко**, дружини, соратниці **В'ячеслава Чорновола**. Вони за ці роки й не розлучалися – портрети були поруч на стіні. Тепер їхні душі знову з'єдналися і спочивають разом на березі вічної ріки»¹⁰.

Нині портрет пані Атени зберігається у її доньки.

Таких ліричних моментів подружжю бракувало. На приятельські зустрічі, відвідання театру чи просто милування заходом сонця їм було відведено лиш дециму часу, особливо відколи Чорновіл став народним депутатом і очільником Руху: кожен робочий день був напружений, насичений зустрічами, перемовинами, виступами, роз'їздами. Під час від'їздів чоловіка пані Атена, як сама казала, жила телефонними дзвінками і заспокоювалася лише тоді, коли чула в слухавці рідний голос.

Віра Барінова-Кулеба. Портрети народного депутата України В'ячеслава Чорновола та його дружини Атени Пашко

¹⁰ Цит. за: Людмила Бараневич. Два портрети в інтер'єрі // «Віче», Громадянське суспільство, №7, квітень 2012.

¹⁰ Там само.

У ту фатальну ніч 25 березня 1999 року, вертаючись із відрядження, він зателефонував із Кропивницького (тоді ще Кіровограда) і пообіцяв зателефонувати з дороги. Але її охопила неймовірна тривога (як казала, ввижались заклобочені чорні хмари), тож коли в умовлений час телефон мовчав, відчула, що сталося найжахливіше. Віщі знаки, за її словами, являлися їй згодом неодноразово. Після панахиди в греко-католицькій церкві св. Миколая на Аскольдовій могилі побачила біля надкупольного хреста білу голубку, яка прилетіла рівно в поминальний день наступного року – «знак від Славка».

Відчуваючи по смерті чоловіка великий біль, потребувала розради. Тоді почастишали відвідини церкви і розмови з о. **Ігорем Ониськевичем**. Інколи ми разом повертали-ся з церкви чи ходили на могилу Чорновола. Пані Атена залишалася естеткою і тут: не терпіла штучних квітів, що їх лишали шанувальники, натомість ставила вишуканий букет чи сосновий вінок із китицею калини.

Атена Пашко. Фото Бориса Корпусенка

Її життєві сили поволі маліли, й вона з радістю приймала знаки уваги й підтримки і, навпаки, потерпала, коли щось не вдавалося. Якось, переплутавши церкву, не потрапила на хрестини мого онука, чим вельми засмутилася, кілька раз перепрошувала і заспокоїлася тільки тоді, як я прийшла за подарунком. Натомість була інша зустріч у тій церкві – відсвяткували мій ювілей. Саме на Стрітення зібралось добірне товариство чи не всіх моїх друзів. Після прегарного концерту з колядами і щедрівками у професійному виконанні церковного хору (серед хористів був і мій син Маркіян), ми мали частунок і довго співали улюблених пісень, згадуючи і старі галицькі, жартівливі й «батьарські». Пані Атена радо підспівувала.

А от іще один штрих до її портрета. Розповідала, як в дитинстві писала вірші й час від часу друкувала їх у періодиці, але за радянських часів збірок принципово не видавала, тож знали про неї переважно в колі однодумців (ще на початку 1960-х її поезію схвально сприйняв **Борис Антоненко-Давидович**, а В'ячеслав уважав, що вона виграла б як поетка, якби змістила акцент із суспільно корисної праці на поетичну творчість). Перші збірки вийшли за кордоном: «На перехрестях» (Мюнхен, 1989), «На вістрі свічки» (Балтимор-Торонто, 1991). І лише 1994 року у видавництві «Український письменник» вийшла її збірка «Вірую».

Пані Атена, як і її приятелька Михайлина Коцюбинська, з ентузіазмом і надією сприйняла Помаранчеву революцію; якраз у Михасиній квартирі подарувала мені свої роздруковані тексти – поетичні рефлексії на побачене. Ці вірші увійшли в останню її збірку «Лезо моєї стежки» (Київ: Смолоскип, 2007) у видавництві **Осипа Зінкевича**, її великого шанувальника. Важко назвати іншого діаспорського діяча, котрий зробив би більше для відстоювання України в світі – від часів радянського тоталітаризму, коли жив у Сполучених Штатах, до часів Незалежності, коли заснував у Києві однойменне видавництво і Міжнародний благодійний фонд. Саме у приміщенні «Смолоскипа» в тісному колі відбулася презентація збірки. Пані Атена була розчулена до сліз щирим і сердечним прийняттям. Обидві українські збірки маю з авторським автографом.

Попри всі українські негаразди і повільний прогрес у справі державності Атена Пашко не втрачала віри в краще майбуття: «Колись я думала: коли буде український прапор, тризуб, можна буде співати гімн – вже буду щаслива. Але якщо вони і є, але вихолощені, то сумно, прикро. Дуже прикро і аж страшно робиться, що через двадцять років мусимо повертатися до тих початків, що досі не можемо скинути з себе ярмо раба, що треба відроджувати окрадену духовність, знівечену мораль, потоптану мову, сплюндровані святині... Але надія не вмирає»¹¹.

Атена (Афіна) – одна з верховних богинь Олімпу. Вшановувалась як покровителька військового мистецтва, мудрості та ремесел. На противагу Аресові – богові нерозсудливої відваги, жорстокої, агресивної, часто несправедливої війни – Афіна вважалася покровителькою війни оборонної, котра допомагає обранцям у мить крайньої небезпеки і веде їх до звитяги.

Чи здогадувався батько, даючи доні ім'я небожительки Олімпу, котру з іпостасей богині їй доведеться втілити? ■

ДНІПРОВІ РОЗДУМИ

**Зойкнула чайка, крилом черкнула,
Із Дніпра краплю води черпнула.
Та й полетіла над сиві кручі,
Та й причаїлась в вербі плекучій.**

**Вилети, чайко, вилети, мила!
Чай не стомилися ще твої крила?**

**Вилети, чайко, на води карі,
а чи не їдуть турки-татари?
Вилети, чайко, на тихі плеса,
може, зла доля ляха принесла?**

**Турки-татари в себе осіли,
Польській пані втратили силу ...
Хто ж, не спитавши у Дніпра броду,
Знов каламутить чистую воду?**

**Вилети, чайко, над сині хвилі,
Зачерпни, чайко, із Дніпра сили! ■**

Атена Пашко

Зі збірки «На перехрестях», 1989 р.

ВІТЧИЗНЯНИЙ ГРАНД-НАРАТИВ НА ТЛІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Станіслав Кульчицький
канд. екон. наук,
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співроб.
відділу історії України
20–30-х рр. ХХ ст.
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

1. Державотворча тріада фундаментальних видань

Кожна країна мусить мати крім державних символів (прапор, герб і гімн) державотворчу тріаду видань, що визначають її місце в колі інших. Це – національний атлас, національна енциклопедія з інформацією про здобуток її народу на тлі переліку істотних досягнень всього людства і гранд-нарратив вітчизняної історії.

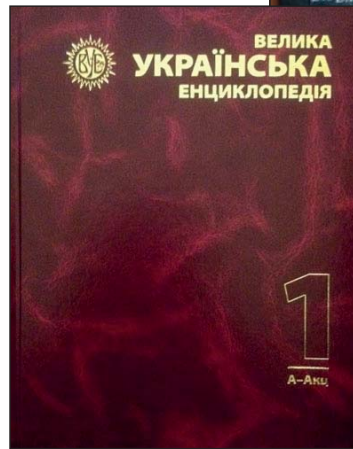
Після здобуття незалежності Україна позбулася псевдодержавницьких прапора, герба і гімна радянських часів і повернула собі державні символи задушеної більшовиками Української Народної Республіки. У 1996 р. вона прийняла замість нав'язаної з Кремля у 1978 р. конституції новий Основний Закон. Не одразу і не так просто була розв'язана проблема визнання державних кордонів. Найбільше перепон довелося подолати під час укладення з Російською Федерацією «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство», який утверджував недоторканість українсько-російського кордону. Російська сторона завершила процес ратифікації Великого договору тільки у квітні 1999 р.

З утвердженням незалежності виникли об'єктивні передумови для появи в нашій країні національного атласу, національної енциклопедії і висвітленого з національних позицій власного минулого у багатотомному форматі. Створення такої тріади фундаментальних видань взяла на себе Національна академія наук. Виявилося, що це не проста справа, яка вимагала не тільки залучення багатьох фахівців і вагомих матеріальних ресурсів, а й розв'язання величезної кількості технологічних, методологічних і світоглядних проблем.

Найпростіша ситуація склалася зі створенням Національного атласу. У радянські часи Києву дозволили опублікувати Українську радянську енциклопедію (УРЕ), а також 8-томну (в 10-ти книгах) українською мовою і 10-томну російською мовою «Историю Украинской ССР». Однак у Кремлі навіть думки не допускали, що український народ може створити Національний атлас, тобто картографічно розмежуватись з імперським монолітом. Після підготовки, яка тривала роками, Президія НАН України у серпні 2001 р. затвердила Координаційну раду з видання Національного атласу. Атлас, який містив у собі 875 карт, присвячених історії, природним ресурсам, населенню, економіці і екологічному стану природного середовища, був виданий в 2007 р. Потреби користувачів задовольняє також електронна версія Атласу.

За ініціативи академіків НАН України **Івана Дзюби** і **Ярослава Яцківа** у 1996 р. було організоване Координаційне бюро «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ), перетворене у квітні 2004 р. на Інститут енциклопедичних досліджень НАН України (очолюваний до 2008 р. Я. Яцківом, а надалі – **Миколою Железняком**). Інститут видає 30-томну ЕСУ.

Одночасно його фахівці розробили концепцію і структуру національної енциклопедії під назвою «Велика українська енциклопедія» у двох версіях – паперовій (ВУЕ) і онлайн-сервісу (е-ВУЕ). Проект втілюється в життя у власній редакції Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво», керівник – професор **Алла Киридон**. За станом на 2021 р. виданням перших трьох томів у паперовій версії завершена літера «А».

Останній том 10-томної «Истории Украинской ССР» побачив світ у 1984 р. Коли починалася горбачовська «перебудова», то видання, над яким фахівці Інституту історії АН УРСР працювали від 1971 року, втратило свою цінність. У новій суспільно-політичній атмосфері стало зрозумілим основне: 10-томник являє собою не фундаментальний курс вітчизняної історії, а ґрунтовану на місцевому фактичному матеріалі історію СРСР, тобто той симулякр, під яким приховувалася створена за лекалами марксизму-ленінізму історія Росії.

Трагізм ситуації полягав у тому, що навіть найбільш кваліфіковані фахівці академічного інституту знали історію України в тому препарованому і фальсифікованому вигляді, який втискувався в їхній мозок від дитсадочка і шкільних років. Вони володіли фактичним матеріалом, їм були доступні спецсховища наукових бібліотек, а деяким – навіть зарубіжні архіви. Та вони були неспроможні встановити причинно-наслідкові зв'язки між фактами. Методом проб і помилок вони пересвідчувалися, що саме друкувати можна, а чого цензура ніколи не пропустить. Будучи відповідальним редактором одного з томів «Истории Украинской ССР», я радів, що внаслідок офіційно встановленої періодизації один з розділів мусив закінчуватися 1932-м роком, а наступний – починатися з 1933 р. Це створювало можливість щось похапцем сказати про «продовольчі труднощі» на переламі цих років, не торкаючись голоду, який згадувати заборонялося. Дякуючи своєму фаху, я знав, що голод був, але його природа і причини для мене залишалися загадковими.

Восени 1986 р. я потрапив у комісію акад. **А. Шлепакова**, створену в ЦК Компартії України, щоб «викрити фальсифікації українських буржуазних націоналістів, пов'язані з так званим голодом 1932–1933 рр.». Сформульоване в такий спосіб завдання свідчило, між іншим, і про те, що останнє покоління чекістів вважало його здійсненням, бо приймало сталінську спадщину як даність, не розуміючи її природи. Робота в цій комісії прискорила в мені той світо-

глядний злам, який почав відбуватися в роки «перебудови» у переважній більшості науковців. У 1990 році, коли я потрапив на міжнародну конференцію в Канаді з доповіддю про голод 1932–1933 рр. в Україні, проф. **Орест Субтельний** подарував мені свою книгу «Україна: історія», видану у

1988 р. для канадських українців. Читаючи її, я зрозумів, що ми не зможемо підготувати курс вітчизняної історії такого рівня, після чого опублікував рецензію в найбільш впливовому тоді суспільно-політичному журналі.¹ Потім разом з рецензією і книгою прийшов до **Олени Бойко** у видавництво «Либідь». Вона швидко знайшла кошти на переклад і видання. У 1991 р. книга вийшла першим виданням, пізніше з'явилися ще три. До середини 1990-х рр. вона залишалася у нас основним посібником для учнів, студентів, вчителів і викладачів вищих навчальних закладів. Тільки з другої половини 1990-х рр. побудована на архівах колективна праця фахівців Інституту історії України «Історія України: нове бачення» витіснила посібник О. Субтельного з навчального процесу. Концептуальні підходи і фактологічна основа посібника, який друкувався під редакцією **Валерія Смоля** чотири рази, лягли в основу підручників для середньої і вищої школи.

Після здобуття незалежності вади радянського видання багатотомної історії України чітко проявилися, але провідні історики не відгукнулися на заклик свого колеги **Рема Симоненка** зосередитись на праці подібного масштабу.² Власне, пропозиція цього співробітника Інституту історії України пояснювалася тільки тим, що він хибно розумів становище в історичній науці. Вченому здавалося, що не все так погано, тому що він залишався на застарілих світоглядних позиціях. У другій половині 1990 рр., коли ситуація в історичній науці кардинально поліпшилася за всіма параметрами, було прийнято розумне рішення зосередити колективні зусилля академічних науковців гуманітарного профілю на інвентаризації здобутих досягнень в енциклопедичному вимірі.

У червні 1997 р. Президія НАН ухвалила рішення про підготовку багатотомної «Енциклопедії історії України» (ЕІУ). До реалізації цього коштовного проекту Інститут історії України залучив близько тисячі науковців з інститутів НАН гуманітарного профілю, вітчизняних і зарубіжних навчальних закладів, музейних і архівних працівників, краєзнавців.

¹ Кульчицький С.В. Погляд з-за океану на наше минуле. Про «Історію України» Ореста Субтельного. Під прапором ленінізму. К., 1990, №12. С.72–79.

² Симоненко Р.Г. До концепції багатотомної «Історії українського народу». Міжнаціональний та міжнародний аспекти. К., 1993. 90 с.

За 2003 – 2013 рр. 10-томна ЕІУ вийшла в світ накладом в 5 тис. примірників і стала авторитетним довідковим виданням в галузі вітчизняної історії. Праця над додатковими томами ЕІУ триває й досі, але їх наклад не перевищує 500 примірників. Електронна версія ЕІУ на порталі Інституту історії України користується в суспільстві величезною популярністю.

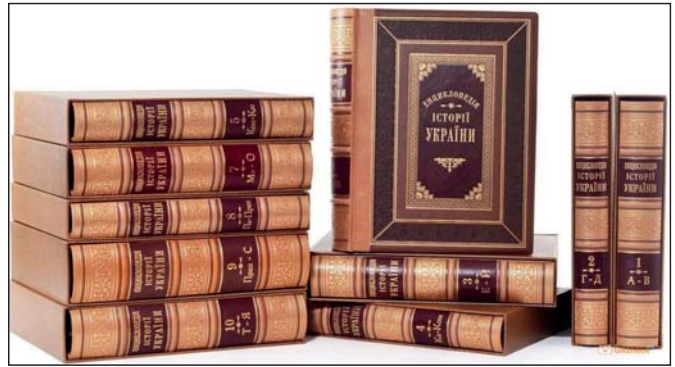
Тривала робота над енциклопедичним форматом вітчизняної історії відбувалася в установах НАН України паралельно з фундаментальними дослідженнями в різних галузях історичної науки і спеціальних історичних дисциплін. Українські вчені тепер вільно спілкувалися з колегами в зарубіжних країнах, мали можливість працювати в бібліотеках і архівах різних країн і навіть здійснювати із закордонними фахівцями спільні дослідження за власною тематикою. Для них став доступним світовий історіографічний дискурс кількох останніх десятиріч, який істотно змінював підходи до історіописання. Отже, виникли об'єктивні умови для створення силами українських суспільствознавців третього компонента державотворчої тріади фундаментальних видань – багатотомної історії України. Та перед тим як розпочати розраховану на тривалий період науково-дослідну роботу, треба було уявити собі місце національної історії у висвітленні минувшини людства.

2. Національна історія в глобалізованому світі

У 1979 р. французький філософ-постмодерніст **Жак Франсуа Ліотар** запровадив у обіг поняття *гранд-нарративу*, яке опинилося в центрі дискурсу про способи історіописання, специфіку історичного мислення, шляхи досягнення об'єктивності в дослідженнях. У розумінні сучасних істориків *гранд-нарратив* (синонімічним є поняття *майстер-нарративу*) – це спосіб організації наявної інформації про минуле з визначенням того, що в ньому є найбільш істотним і достовірним. Національний *гранд-нарратив* як найбільш поширений різновид історичного нарративу вимагає створення такої системи координат, в якій суто подієва історія пов'язана з аналізом структур, що народжувалися, розвивалися і зникали в минулому.

Від суспільствознавців Національної академії наук нова ситуація вимагає осмислення минулого в рамках великого проекту – багатотомної історії України. Перед нами постали два завдання: позбавити вітчизняний *гранд-нарратив* російського впливу і визначити його місце в рамках транснаціональної історії (*global history, world history, transnational history*), яка народжувалася на наших очах.

Процес глобалізації світової економіки став особливо помітним після падіння Берлінської стіни. Поглиблення міжнародного поділу праці і науково-технічна революція, передусім в галузі транспорту та засобів зв'язку, безпрецедентно полегшили умови інвестування капіталів, перетік технологічних інновацій та робочої сили за межі націо-

нальних економік, міжнародне кооперування виробництва і маркетинг. Підписання Шенгенської угоди в Європі (1985 р.) і Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (1993 р.), заснування Світової організації торгівлі (1995 р.) стали провісниками нового етапу в міжнародній інтеграції. Створювалося враження, що глобалізація виходить за суто економічні рамки і здійснює зростаючий вплив на світову політику, ідеологію та культуру.

Однак незабаром стало очевидним, що успіхи глобалізації аж ніяк не супроводжувалися загуканням протилежних за знаком процесів у розвитку країн та регіонів. Тому не випадково набув права громадянства гібридний термін «глокалізація». Ним позначався економічний, соціальний і культурний розвиток, який характеризує співіснування різноспрямованих тенденцій, коли на тлі глобалізації посилюється значення локальних відмінностей.

У розвинених країнах визначився провал політики мультикультуралізму. Демографічна криза в Європі і бум народжуваності в країнах, що розвиваються, викликали масштабну міграцію в країни так званого «золотого мільярда». На рубежі ХХ–ХХІ ст. Європейський Союз мав близько 20 млн іноземців, з них 6 млн вихідців з інших європейських країн, від 4 до 5 млн – з Туреччини і країн колишньої Югославії, від 3 до 4 млн – з Африки і до 1 млн – з Азії³. Кількість вихідців з інших країн серед громадян Європейського Союзу, за винятком тих, хто вже народився в країні, куди емігрували батьки, становила за переписом 2019 р. (в тис.):

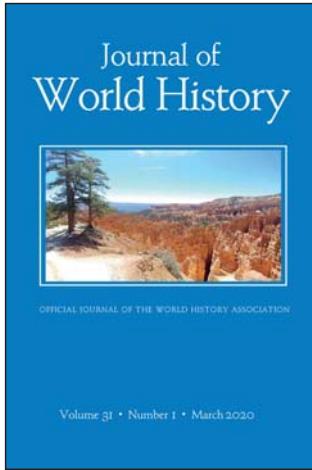
- з Марокко – 2290;
- з Туреччини – 2080;
- з Росії – 1810;
- з Алжиру – 1510;
- з України – 1090;
- з Індії – 1060;
- з Албанії – 903;
- з Казахстану – 877;
- з КНР – 826;
- з Пакистану – 745.

Найбільшими національними меншинами були: в Іспанії – марокканці, в Болгарії – росіяни, у Франції – алжирці, в Польщі – українці, в Австрії – українці і румуни, в Італії – румуни, в Греції – албанці.⁴

³ Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры. М., 1999. С. 96.

⁴ Число рождённых за пределами ЕС нынешних граждан стран Европейского Союза, по данным последней переписи на 2019 г. [https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7_\(%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7_%D0%95%D0%A1\)?fbclid=IwAR3c1wEsMHhcWVnn3mFFzFfLMYVhNmlx0aYrgILz3Y4nzX2UNe6TdUkDzY#.D0.93.D1.80.D0.B0.D0.B6.D0.B4.D0.B0.D0.BD.D1.81.D1.82.D0.B2.D0.BE_.D0.B8_.D0.B2.D0.B8.D0.B4_.D0.BD.D0.B0_.D0.B6.D0.B8.D1.82.D0.B5.D0.BB.D1.8C.D1.81.D1.82.D0.B2.D0.BE](https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7_(%D0%95%D0%B2%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%8E%D0%B7_%D0%95%D0%A1)?fbclid=IwAR3c1wEsMHhcWVnn3mFFzFfLMYVhNmlx0aYrgILz3Y4nzX2UNe6TdUkDzY#.D0.93.D1.80.D0.B0.D0.B6.D0.B4.D0.B0.D0.BD.D1.81.D1.82.D0.B2.D0.BE_.D0.B8_.D0.B2.D0.B8.D0.B4_.D0.BD.D0.B0_.D0.B6.D0.B8.D1.82.D0.B5.D0.BB.D1.8C.D1.81.D1.82.D0.B2.D0.BE).

⁵ Колесник Ірина. Глобальна історія. Історія понять. К., 2019. С. 72.

Нерідко мігранти певної національності або віровизнання утворювали анклав, в якому проживали за власними звичаями і законами. Ситуація особливо загострилася після масштабного розширення Євросоюзу і політичних криз на Близькому Сході та в Північній Африці. Страх перед мігрантами послужив основною причиною позитивного голосування на референдумі у Великій Британії за вихід з Євросоюзу.

Тим часом історики з ентузіазмом відгукнулися на здобутки глобалізації. На переламі 1980–1990 рр. виникла Світова асоціація історії (World History Association), що складалася переважно з американців, націлених на подолання європоцентризму у всесвітній історії. Вона озброїлася власним органом – «Журналом світової історії» (*Journal of World History*), який публікує праці з транснаціональної історії. В американських ВНЗ цей курс почав витісняти традиційні курси історії західної цивілізації.

Від 2000 р. видається в Нью-Йорку (англійською мовою) і в Казані (російською мовою) кварталник *Ab imperio*, присвячений історії, соціології, антропології і політології. Як підкреслює редакційна рада, він спеціалізується на вивченні націоналізму і «*нової імперської історії*» на пострадянському просторі. Журнал є органом авторитетної дослідницької організації – Асоціації слов'янських, східноєвропейських і євразійських студій (ASEEES).

У березні 2006 р. група лондонських вчених заснувала «Журнал глобальної історії» (*Journal of Global History*). Професор Лондонської школи економіки **Патрік О'Браєн** відкрив його перший номер закликом до публікації космополітичних мета-нарративів для світу, що глобалізується.⁵

Сучасне поле транснаціональної історії формується за межами традиційної всесвітньої історії як сукупності національних історій різних країн і континентів. Вона досліджує схожі явища, які виникають й розвиваються в усіх культурах і цивілізаціях, а також відмінності у планетарному історичному процесі. Енциклопедія «Британіка»

Іноземців вітали, тому що вони допомагали розв'язувати непрості економічні колізії, пов'язані зі спадом народжуваності корінного населення. Однак сподівання на їхню інтеграцію в місцевий соціум частіше за все не виправдалися.

називає її найсучаснішою історичною спеціалізацією, але з коренями у віддаленій античності. Історики, які почали спеціалізуватися на проблематиці транснаціональної історії, обговорюють свої проблеми на спільних зустрічах. У 2005 р. в Лейпцігу відбувся перший в Німеччині конгрес з всесвітньої і глобальної історії. Глобалізація історії опинилася в фокусі дискусій на XXI Міжнародному конгресі історичних наук (Амстердам, серпень 2010 р.).

До дискусій на теми транснаціональної історії підключилися й українські вчені. У травні 2017 р. відбувся методологічний семінар «Глобальна і транснаціональна історія» в рамках спільного українсько-німецького проекту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Інституту Східної і Південно-Східної Європи (Регенсбург). У жовтні 2017 р. в Інституті історії України НАН України пройшов семінар на тему «Глобальна історія, національні нарративи та професія історика у перспективі теорії й практики».

Співробітник Інституту історії України НАН України **Андрій Мартинов** у 2009 р. зробив спробу оцінити перспективи розвитку глобальної (транснаціональної) історії як нового напрямку в історіописанні. В його статті були ретельно викладені наявні, переважно в німецьких і російських виданнях, судження щодо перспектив розвитку транснаціональної історії в глобалізованому світі: про зростання взаємозалежності і взаємозв'язку національних економік, політичних і соціальних систем у ході глобалізації; про те, що соціокультурні процеси глобалізації окреслюються формулою «*єдність у різноманітті*», а різноманітність стабілізує соціальні системи. У проаналізованій А. Мартиновим літературі пролунало навіть таке судження: «*Державні кордони все менше відокремлюють і все більше об'єднують*».

Ключовий висновок захисників транснаціональної історії полягав у тому, що в умовах глобалізації національний гранд-нарратив втрачає актуальність. Натомість А. Мартинов зробив власний убивчий висновок: «*Ідейне кредо нового глобального суспільства становить деконструкція культурного спадку минулого. Але реалізація цього проекту на початку XXI ст., призвівши до виникнення всесвітнього інформаційного суспільства, зіштовхнулася зі складнощами, обумовленими відсутністю всесвітньої держави та світового уряду*»⁶.

Будь-який прогрес у техніці та економіці, і в тому числі перетворення аграрного суспільства в індустріальне, а індустріального – в інформаційне, не може гарантувати людству безконфліктного і безпроблемного життя. Історичний досвід свідчить про це з достатньою переконливістю. У XIX ст. аграрне суспільство у провідних країнах світу перетворилося на індустріальне, яке характеризувалося високорозвиненим машинним виробництвом і пануванням ринкового механізму господарювання в усіх сферах економіки. І що трапилося? Державні інститути вперше дістали можливість мобілізувати колосальні людські і матеріальні ресурси. Ті, хто очолив держави, не забарилися використати їх, щоб силою розв'язати завжди існуючі міждержавні суперечності.

⁶ Мартинов А.Ю. Історичні знання в умовах глобалізації. Український історичний журнал (Київ). 2009. № 1 С. 182–184.

⁷ Laboratory of Transnational History. *Ukraine and Recent Ukrainian Historiography*. Ed. by Georgiy Kasianov and Philipp Ther. Budapest–New York, Central European University Press, 2009. 310 p.

⁸ Там само. С. 85.

⁹ Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис. К., 2010, № 6 (17)

Так була розв'язана Перша світова війна – якісно відмінна від попередніх війн в історії людства за своїми колосальними масштабами.

Транснаціональна (глобальна, світова, всесвітня) історія існує як особливий, під специфічним кутом зору погляд учених на минувшину як новаторський спосіб організації доступної дослідникам інформації про минуле. Не треба тільки відриватися від її основи – національного гранд-нарративу. Це засвідчує аналіз єдиної поки що в українській історіографії праці про пов'язані з глобалізацією нові підходи до історіописання.

Мова йде про видану в Будапешті у 2009 р. збірку есеїв під редакцією **Георгія Касьянова** і **Філіни Тера** зі спробою запропонувати теоретичне підґрунтя і практичні рекомендації для дослідників, критично налаштованих щодо традиційної версії української національної історії⁷. Книга складається з двох частин – теоретичної («Національна історія проти історії транснаціональної») і практичної («Переписана українська історія»). Крім статей редакторів збірки, які увійшли в її теоретичну частину, читачам запропоновані есеї авторитетних в світі фахівців української історії – **Ярослава Грицака, Андреа Капелера, Алексея Міллера, Олексія Толочка, Івана-Павла Химки, Романа Шпорлюка, Наталі Яковенко**.

Коли автори цієї книги спираються на конкретний матеріал, яким досконало володіють, їхня апологія транснаціональної історії виглядає переконливо. Коли ж вони беруть аргументи у постійно змінюваному сьогодні, переконливість втрачається внаслідок знаних читачеві подій, що відбулися після виходу книги в світ. Ф. Тер пише, зокрема:

«Від 1989–1991 рр. міждержавні кордони в Європі, за невеликим винятком (Кавказ і колишня Югославія), стали стабільними і безумовними. Тому країни вже не побоюються, що плюралізація їхньої «власної» історії може загрожувати їхньому існуванню або втраті території. Дискусія про польське минуле Львова не стане спусковим курком до територіальних вимог з боку польського уряду. Можна також стверджувати, що після здобуття Україною незалежності пройшло так багато років, що більше нема потреби в міфічній національній історії»⁸.

Насправді реальна ситуація з державними кордонами України, нібито полагоджена (іноді – після довгих переговорів) з усіма її сусідами в 1990-х рр., виявилася далекою від ідеальної. Оpubлікована у серпні 1941 р. спільна декларація **Ф.Д. Рузвельта** і **В. Черчілля** (до якої місяцем пізніше приєднався **Й. Сталін**) урочисто проголошувала намір майбутніх переможців у Другій світовій війні утримуватися у міжнародних відносинах від застосування сили і створити систему загальної безпеки, яка гарантувала б недоторканність території будь-якої держави. Принципів цієї декларації, що увійшла в історію як Атлантична хартія, дотримувалися всі уряди світу понад сім десятиріч.

Атлантична хартія витримала такі випробування, як розпад світової колоніальної системи, Радянського Сою-

зу і Югославії, але була грубо порушена неспровокованим нападом Російської Федерації на Україну у 2014 р. Чи варто в такій ситуації розглядати національну історію як міф?

Рецензент цієї книги, тоді ще молодий науковець **Володимир Склокін** обережно поставився до аргументів патріархів історичної науки, але сформулював своє резюме словами, які не допускали двоєчитання: *«Транснаціональна історія... переконливо деконструює традиційну національну історію, але, щоб запропонувати цілісне бачення соціального розвитку, вона змушена використовувати поняття і категорії національної історії і таким чином співвідносити себе з нею. Тому наразі транснаціональна історія суттєво розширює парадигму національної історії, але все ще залишається в її межах»⁹.*

3. Дискусія, організована Інститутом історії України

Питання про те, як сполучати вітчизняний гранд-нарратив з планом транснаціональної історії, вимагало конкретизації і деталізації. З цією метою Інститут історії України створив у 2009 р. робочу групу з провідних науковців, яка мала своїм завданням підготувати аналітичну записку з розробкою концепції багатомного курсу вітчизняної історії. Однак члени її не дійшли єдиної думки у питанні про сутність і структуру вітчизняного гранд-нарративу, і тому матеріали групи залишилися ненадрукованими. Стало зрозумілим, що проблему слід обговорити у відкритій дискусії. Наприкінці 2012 р. «Український історичний журнал» опублікував дискусійну статтю членів робочої групи **Г. Касьянова** і **О. Толочка**. Зупинимось на її висновках і на відгуках, пізніше опублікованих журналом.

Касьянов і Толочко датують появу національних історій XIX-м століттям, коли сформувалися нації і національні держави. Отже, національна історія прийшла на зміну династичній або імперській історії, будучи природною реакцією на появу національних держав і способом організації й репрезентації минулого в рамках таких держав або центральним пунктом «національного відродження» («національного пробудження») так званих «неісторичних націй», які ще не мали власної державності. Становлення її як універсальної дослідницької дисципліни і запровадження в загальну шкільну освіту збіглися зі становленням націоналізму як модерної ідеології та форми колективної самоорганізації. Національна історія стала центральним елементом громадянського виховання, прищеплення почуття належності до нації, лояльності до її держави, переплавлення різноманітних типів ідентичностей і солідарностей (локальних, класових, мовних, релігійних, етнічних тощо) в цілісний тип національної свідомості, який вважався єдино можливим або ієрархічно вищим за будь-які інші¹¹.

У чому автори вбачали вади епістемологічних основ національної історії? Вони вважали, що цей тип опису, розуміння та пояснення минулого претендує на статус

¹⁰ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012, №6, С. 4–24.

¹¹ Там само. С. 5.

¹² Там само. С. 6.

¹³ Там само. С. 7.

¹⁴ Шаповал Юрій. Комуністичний тоталітаризм та його образ у сучасних підручниках в Україні. Українська історична дидактика. Міжнародний діалог. К., 2000. С. 31.

«природного», а його категорії, будучи формально пізнавальними і пояснювальними, дедалі більше перетворюються на нормативні максими, які придатні для ідеологічної уніфікації, але непридатні для подальшого розвитку знання і пізнання. Особливу небезпеку вони вбачали в тому, що із розпадом СРСР і комуністичного блоку у Центрально-Східній Європі, Балтії, на Балканах спостерігається масштабний ренесанс національних історій, які перетворюються на інструмент побудови чи перебудови ідентичності націй і держав, що визволилися з-під «ярма комунізму»¹². Взятий в лапки вираз «ярмо комунізму» показував, що автори поставилися до ренесансу національних історій з іронією.

Я розглядаю в цій частині своєї статті придатність національної історії для проекту багатотомної історії України. Інше завдання – позбавлення вітчизняного гранд-нарративу російського впливу, яке стало можливим завдяки звільненню України з-під ярма комуністичного, розглядатиметься пізніше. Проте й тут можна твердити, що масштабний ренесанс національної історії, що став можливим з розпадом імперської Росії, яка сховалася під назвою «Радянський Союз», треба тільки вітати. Схоже, однак, що Г. Касьянов і О. Толочко бажали розв'язати поставлену ними проблему в найпростіший спосіб: ліквідацією національної історії.

Розглянемо дефекти у пізнанні минувшини, які вони пов'язували з існуванням національних історій. *«Ідеологічні дефекти національної історії найочевидніші, – вказували Г. Касьянов і О. Толочко. – Вона виявляється не стільки формою пізнання минулого, скільки формою ідеології, покликанію легітимізувати існування національних держав чи прагнення політичних еліт до таких держав. Історія, отже, інструменталізується – її ідеться не про минуле, а про сучасний стан чи проект майбутнього»*¹³.

Позиція зрозуміла: автори ставляться до історичної науки так само, як до природничих чи точних наук. Це – погляд згори, з максимальною відстороненістю від суспільства, в якому вони народилися. Такий погляд має право на існування. Можна сказати навіть більше: колосальний сегмент минувшини треба вивчати саме так – первісне суспільство, античний світ, заокеанські цивілізації. Проте до минувшини свого народу і країни історики, як правило, ставляться, не приховуючи емоцій.

Я завжди повторював, що **вітчизняна історія – це не тільки наука і освітня дисципліна – одна з найголовніших у навчанні. Знання її є вагомою підставою для самоідентифікації людини, формування у неї відданості до країни, в якій вона народилася.** Незнання своєї минувшини перетворює націю на населення, яким можна маніпулювати як

завгодно. Суспільство, хворе на амнезію, не має майбутнього.

Зрозуміло, і це треба підкреслити з особливою силою, що світоглядна функція вітчизняної історії (її інструменталізація, за словником Г. Касьянова і О. Толочка) мусить спиратися на наукову основу. Вчений повинен брати до уваги всі факти, не випинаючи сприятливих у своїй картині минулого і не ховаючи негативних. Історика, який спотворює минувшину, намагаючись зображати симпатичних йому діючих осіб білими і пухнастими, обов'язково схоплять за руку опоненти.

У червні 2000 р. ми з **Юрієм Шаповалом** взяли участь в обговоренні новітніх підручників з історії України на семінарі в Інституті ім. Георга Еккерта (Брауншвейг). Присутні історики з Німеччини і багатьох пострадянських країн з цілковитим схваленням сприйняли таку тезу Шаповала: *«Відтворити історію України у ХХ ст., зрозуміти її історичні стежки і меандри фактично означає не тільки зазирнути у минуле, а ще раз (вкотре вже!) поставити «кляте» (воно ж кардинальне) питання про життєздатність сучасного українського державницького проекту. І хто б і як не іронізував, кому б це подобалось або не подобалось, але саме історія України була і залишається важливою формою легітимізації української нації, подолання синдрому вторинності»*¹⁴. Хто б і як не іронізував...

Опоненти Г. Касьянова і О. Толочка у відгуках на їхню статтю в «Українському історичному журналі» не заперечували «інструменталізації» національної історії, але не вважали, що це є підставою для відмови від неї. **Кирило Галушко** писав: *«Я цілком поділяю цю думку, але в мене взагалі викликає сумнів існування неідеологічних інтерпретацій минулого серед тих, які предметно перебувають у царині соціальної історії або соціальної антропології. Адже писати так лише про «національну історію» – це очевидна демонізація цього феномену за рахунок ідеалізації іншого»*¹⁵.

Степан Віднянський і **Андрій Мартинов** теж не побачили підстав для звинувачення вітчизняної історії в інструменталізації, зазначивши: *«Історія України ХХ ст. надто «емоційно гаряча» та політично інструменталізована, аби її навіть в академічній спільноті сприймали лише як об'єкт пізнання»*¹⁶. Вони висунули вимогу поважати національну історію як *«своєрідний соціальний капітал, тобто спільну власність сучасного соціуму на досвід минулих поколінь»*¹⁷.

Продовжуючи критику національної історії, Г. Касьянов і О. Толочко побачили корінний недолік в її телеологічності: *«Вона представляє минуле як рух із наперед заданою метою – самореалізація нації через здобуття дер-*

¹⁵ Галушко К.Ю. У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нарративу. Український історичний журнал. 2013. № 1. С. 9.

¹⁶ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду. Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 15.

¹⁷ Там само. С. 5.

¹⁸ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012, №6. С. 8.

¹⁹ Ададунов В.В. Теоретичні засади та методологія вписування української історії в європейський контекст (погляд історика-всесвітника). Український історичний журнал. 2013. № 2. С. 4.

²⁰ Верменич Я.В. Локально-регіональні рівні вітчизняного нарративу. Український історичний журнал. 2013. № 3. С. 9.

²¹ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012, №6. С. 17.

²² Там само. С. 6.

²³ Там само. С. 8.

жавності й політичної незалежності. Таким чином, у минуле привноситься смисл, але історія стає доцільною лише тією мірою, якою сприяє виконанню заздалегідь окресленої мети. У телеологічно сприйнятій історії її мета прямо чи імпліцитно ототожнюється з причиною»¹⁸.

Це твердження цілком справедливо не зустріло заперечень у відгуках на статтю. Навпаки, опоненти доповнили критику власними коментарями. Зокрема, **Вадим Ададуров** вказав: «Українське суспільство не тямить душі у версіях минулого, які уявно легітимізують той чи інший проєкт її (держави – С.К.) нинішньої будівлі, і готове проголосити «єресь» бодай найменший крок історика в бік наукової безсторонності, яка, проте, не видається можливою без усвідомлення дослідником того, що минулі суспільні ідентичності не нагадували нинішні аналоги ані за своїм змістом, ані за своєю формою»¹⁹. Не менш переконливо звучала аргументація **Ярослави Верменич**: «Коли спільноті середньовіччя чи раннього нового часу приписується здатність до раціонального цілепокладання (на зразок «одвічного прагнення» українського народу до «возз'єднання» з російським чи послідовного обстоювання українцями на всіх етапах свого розвитку ідеї власної національної державності), такий суб'єктивізм здатен знецінити навіть серйозне приращення наукових знань»²⁰.

Українську історіографію Г. Касьянов і О. Толочко звинувачували у поверховому відході від традицій радянського історіописання: вона замінила формаційну телеологію національно-культурницькою, поклала в основу нарративу етноцентризм замість класоцентризму, просочила праці есенціалізмом, як і в радянські часи²¹. Критика огульна, адже історіографія все ще перебуває на стадії переходу. Історики, особливо вчені старшого покоління, надто повільно оволодівають новітньою методологією. Тим паче, що вона не є істиною в останній інстанції.

Критика національної історії заходила у Г. Касьянова і О. Толочка надто далеко й тоді, коли вони заявляли: «Відповідно до ідеологічних спонук націоналізмів уявляти нації як надзвичайно древні утворення, національна історія документує їх існування «з найдавніших часів». Подібне структурування «довгої» історії нації передбачає низку тверджень, котрі – у рамках національної історії – приймаються як аксіоми та можуть виконувати пізнавальні й пояснювальні функції лише в межах установлених приписів, що зазвичай або мають виразно ідеологічне забарвлення, або імпліцитно містять ідеологему». І тут же можемо знайти ще одне звинувачення в такому дусі: «Уважається нормою (реальною чи бажаною), що нація існує, у принципі, завжди»²².

Є, звичайно, немало праць, які ілюструють справедливості подібних звинувачень. Однак у літописах фігурують племінні союзи, і саме про них, а не про націю йдеться у дослідженнях з історії Давньої Русі. У працях, присвячених більш пізнім історичним періодам, фігурує народність, яку називають «українською», хоч в ті часи вона називалася інакше. Що поробиш, разом з середньовічною державою праукраїнці втратили власну самоназву. А українську

націю переважна більшість істориків цілком обґрунтовано згадує тільки тоді, коли мова заходить про ХІХ ст.

Викликає внутрішній протест ще одне зауваження Г. Касьянова і О. Толочка, яке демонізує національну історію: «Конфліктність, нетерпимість, агресивність іманентні, умонтовані у саму сутність національної історії атрибути, котрі можна пом'якшувати різними акцентуваннями у викладі, але яких неможливо позбутися, не відкинувши всю конструкцію»²³. Якщо цю філіппіку застосувати до вітчизняної історії, то слід визнати: так, є, на жаль, історичні праці, які прославляють нетерпимість та агресивність. Та чи були нетерпимі й агресивні самі українські хлібороби стосовно своїх сусідів або людей іншої національності та віровизнання у власному середовищі? Можна згадати єврейські погроми доби Хмельниччини або гайдамаччини, але вони мали під собою соціальні корені. Ці епізоди не можна вилучати з історії українського народу. Однак вітчизняну історіографію не варто огульно звинувачувати в героїзації нетерпимості і агресивності українців.

Дивлячись на минувшину свого народу з пташиного лету, Г. Касьянов і О. Толочко зауважували: «Сучасна ліберальна держава, заснована на ідеї громадянських свобод, прав людини та мультикультуралізму, все менш комфортно відчуває себе в ролі проповідника національної історії»²⁴. Можливо, це звучить справедливо стосовно європейських держав. Однак суть справи в тому, що в них нема потреби проповідувати власну національну історію, вона давно всотана в кров і плоть громадян, за винятком мігрантів. А Україна – це пострадянська і постгеноцидна олігархічна республіка, яка не має нічого спільного з ліберальними державами західного зразка, крім гострого бажання більшої частини її населення перетворитися на одну з них. У ній, на відміну від Російської Федерації, зберігається демократизм внаслідок різноспрямованості інтересів олігархів. Майданні спалахи народного гніву засвідчують поступове формування громадянського суспільства (політичної нації – в іншій системі координат), але навіть вони організуються і використовуються олігархами. Знання своєї минувшини гостро необхідне українському соціуму, щоб він дістав змогу протистояти підтримуваній багатьма вітчизняними олігархами інформаційній, культурній, економічній і воєнній агресії сусідньої держави.

Свою статтю Г. Касьянов і О. Толочко закінчували на оптимістичній ноті: «Останнє десятиліття в розвитку української історіографії в Україні засвідчує дедалі стрімке розмивання національного мастер-нарративу дослідницькими новаціями, інтердисциплінарністю. У нашій країні розвиваються студії з мікроісторії, історична регіоналістика, набуває визнання історична антропологія, з'являються дослідження з історичної урбаністики, є ознаки появи нової культурної історії, нової соціальної історії тощо»²⁵. Що заважало авторам розглядати перелічені досягнення не як розмивання національної історії, а як її здобутки? Відповідь знаходимо одразу після наведеної цитати, в наступному абзаці їхньої статті:

²⁴ Там само. С. 8.

²⁵ Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду. Український історичний журнал. 2013. № 6. С. 15.

²⁶ Там само. С. 19.

²⁷ Чомусь в статті Г. Касьянова і О. Толочка (стор. 17 і 18) вихід книги в світ позначений 2010-м роком.

Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України (<http://www.historians.in.ua/>)

«Виникнення інтелектуального простору, який є викликом національній історії на академічному полі, призвело до своєрідної взаємної інтелектуальної ізоляції. Офіційно визнаний і зацементований у навчальних програмах та курсах, популярних нарисах український мастер-нарратив цілком комфортно існує й самовідтворюється у сотнях дисертацій і тисячах наукових публікацій. Альтернативні версії існують у паралельному інтелектуальному просторі, який має більше спільного із західними науковими центрами, ніж з осередками «материкової історіографії»»²⁶.

Виявляється, що автори досить своєрідно уявляли собі еволюцію вітчизняного історіописання. Звільнення істориків від радянського методологічного полону вони не вважали процесом, який поширювався на всю спільноту з різним результатом на рівні окремих осіб: одні освоювали нові методи історіописання, інші перебували в процесі освоєння, треті замінили формаційну телеологію національно-культурницькою і працювали собі далі, четверті взагалі не відійшли від совковості. Отже, консерватори і новатори, а між ними – «взаємна інтелектуальна ізоляція»? За такого підходу до еволюції історичної науки чому б не ліквідувати національну історію? Виглядає логічно...

У мене нема претензій до інтелектуального здобутку авторів статті, що розглядається. Так само нема претензій до авторів розглянутої вище збірки есеїв «Лабораторія транснаціональної історії: Україна і новітня українська історіографія»²⁷. Західні історики старшого покоління (Роберт Девіс, Роберт Конквест, Іван Лисяк-Рудницький, Мартін Малія, Ричард Пайнс та ін.) на зламі епох допомогли мені, як висловився Джеймс Мейс, перетворитися з радянського на нормального професора. Однак із

сутністю російсько-радянського комуністичного соціалізму я розібрався самостійно. Щоб зрозуміти її, треба було не тільки вивчати архіви Кремля, які стали доступними для дослідників. Треба було народитися й жити в суспільстві, породженому фантазією **Володимира Леніна**. Архіви не допомагали в усіх випадках, тому що радянські громадяни думали одне, з трибуни говорили інше, а в архіви потрапляло говорене, а не думане.

Завершуючи цю частину теми, слід відкинути сподівання на те, що «закордон нам допоможе». На Заході існує досить усталена думка (стаття Г. Касьянова і О. Толочка є її озвученням і не більше) про застарілість національного гранд-нарративу – не тільки українського, а будь-якого. Країнам Заходу нема потреби заново конструювати свою історію, все давно сконструйоване і утверджене в історичній пам'яті народів. Західним історикам стало цікавіше знаходити точки зіткнення і відторгнення в суспільно-політичному житті країн і континентів глобалізованого світу після завершення Холодної війни, тобто конструювати транснаціональну, глобальну, всесвітню історію. Щоправда, між глобалізацією економіки та суспільно-політичного життя пролягає прірва, що засвідчують як історичний досвід, так і недавні події. Це не означає, однак, що транснаціональна історія – мертво-народжене поняття.

Який урок треба винести, співставляючи національний і транснаціональний нарративи? Мабуть, такий: **нам своє робити!** Беручи все корисне з того, що можуть запропонувати методи транснаціональної історії, нам треба конструювати національний гранд-нарратив, який врахує новітні методи історичних досліджень.

²⁶ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012, №6. С. 14.

²⁹ Там само. С. 20.

³⁰ Там само. С. 21.

³¹ Там само.

³² Галушко К.Ю. У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранд-нарративу. Український історичний журнал. 2013. № 1. С. 16.

³³ Плохій С.М. Якої історії потребує сучасна Україна? // Український історичний журнал. 2013. № 3.

³⁴ Что такое «новая имперская история», откуда она взялась и к чему она идет? Беседа с редакторами журнала Ab Imperio Ильею Герасимовым и Мариной Могильнер. Логос (Москва). 2007. № 1 (58).

4. Територіальні рамки вітчизняного гранд-нарративу

У цьому підрозділі доводиться знову відштовхуватися від детально проаналізованої статті Г. Касьянова і О. Толочка, щоб роз'яснити позицію тієї частини західної історіографії, яка обґрунтовує і захищає транснаціональну історію, відмовляючи національній у праві на існування. Адже виникає цілком природне запитання про територіальні рамки транснаціонального історіописання.

Г. Касьянов і О. Толочко були впевнені в тому, що історіописання мусить позбавитися територіальних рамок: «Найочевидніший спосіб вийти поза рамки національного й писати історію в ненаціональний спосіб – відкидання тиранії територіальності, тобто географічних рамок сучасної нації-держави, сформованих у новітній час і проєктованих на минулу «реальність», просторово-географічна організація якої була зовсім іншою»²⁸. Ця теза повторювалася в іншому місці статті з подібною аргументацією: «Було б фатальною помилкою виставити для минулого рамку сучасних адміністративних кордонів і створити ілюзію, ніби давня історія в якийсь спосіб уже знала їх та підпорядковувалася цим майбутнім обмеженням»²⁹.

Зрозуміло, що відмову від національного гранд-нарративу Г. Касьянов і О. Толочко не пов'язували зі скасуванням історії України. Вони рекомендували «представити історію України не лише як історію конкуренції і змагань різних станів, верств, конфесій, етносів, культур, націй, держав тощо, а і як простір взаємодії, взаємопроникнення, взаємозбагачення цивілізації, культур, народів»³⁰.

І все-таки: простір має бути окреслений на мапі. Як же він виглядає? В яких темпоральних рамках мусить змінюватися? Автори нібито відповідають: «Схопити і передати різноголосся минулого – завдання історика. У цій історії варто відмовитися від ідеї безперервності, натомість звернути особливу увагу на моменти розривів, на цезури... Подібний варіант опису минулого має являти собою множинність окремих історій. Це історії різної тривалості. Часом вони рухалися синхронно, інколи асинхронно, порою накладалися в якихось хронологічних сегментах, періодично слідували одна за одною. Деякі з них були нетривалими й обривалися (як, наприклад, історія скіфів чи Кримського ханства)»³¹. Однак за цими із зовні переконливими фразами не можна уявити, як могла здійснюватися реконструкція вітчизняного гранд-нарративу, щоб його можна було вкласти в прокрустове ліжко транснаціональної історії. Дві конкретні згадки нічого не пояснюють, породжуючи лише нову купу запитань.

Як «схопити» змінювану конфігурацію скіфського простору? Як визначити простір скіфів-кочовників? З якої події починати історію Кримського ханства? Чи треба забути про нього і взагалі про кримських татар після поглинення ханства Російською імперією?

Реагуючи на статтю Г. Касьянова і О. Толочка, Кирило Галушко писав: «Єдиною надійною прив'язкою нашого гранд-нарративу хоч до якихось реальних координат у просторі залишаються лише сумнозвісні “географічні рамки сучасної нації-держави”»³². Натомість **Сергій Плохій** нібито солідаризувався з авторами, оскільки відреагував так: «Завдання нової української історіографії полягає не в тому, щоб урізноманітнити національну парадигму, а вийти за її межі»³³. Проте теорія іноді розходиться з практикою. Плохій опублікував англійською і українською мовами чудову книжку з традиційним оглядом вітчизняної історії «Брама Європи», за яку одержав Шевченківську премію.

Курси вітчизняної історії починають, як правило, з найдавніших часів. Прибічники заміни національного гранд-нарративу транснаціональною історією ставляться до цього з іронією. Наприклад, редактори журналу *Ab imperio* **Ілля Герасимов** і **Марина Могильнер** згадували в інтерв'ю журналу «Логос» про ексцеси пострадянських підручників початку 1990-х рр., в яких «русских» виводили з етрусків, де друкувався розділ про «Татарстан в епоху палеоліту»³⁴. Г. Касьянов і О. Толочко пов'язували відмову від національної телеології з «відмовою від штучних спроб українізації минулих епох, тобто створення таких фантомів, як «українські землі епохи бронзи» або «українське населення Великого князівства Литовського»»³⁵.

Зрозуміло, що палеоліт або епоху бронзи у дослідженнях, не пов'язаних з вітчизняною історією, треба вивчати в межах поширення цих археологічних культур, не оглядаючись на державні кордони сучасного світу. Але цілком природно, що археологічні культури в кордонах України вивчаються передусім українськими вченими, ліцензії на вивчення надає українська влада, знайдені артефакти залишаються в українських музеях. Скіфська пектораль є національним надбанням українського народу і візитною карткою України в очах іноземних туристів. Ми, а не скіфи пишаємося нею, скіфи давно розчинилися серед інших народів. Зрозуміло й те, що багатотомний нарис вітчизняної історії треба починати з якої-небудь епохи. Чому б його не починати з дослов'янських епох? Кому і навіщо віддавати наші «найдавніші часи»?

Важливо усвідомити, що громадяни України є сукупними власниками всіх природних багатств на своїй території. Так само вони мають право на історичну пам'ять про народи, які перебували на їх території до появи слов'ян.

В українському гранд-нарративі повинні бути представлені всі народи, які перебували або перебувають у кордонах сучасної України. Сергій Плохій озвучив це питання в такій формі: «Менішини слід включити в новий нарратив української історії – і не як «інших», а як складову колективного «ми», важливий елемент української історії, котрий відрізняв її від історії інших земель»³⁶. Яскравим зразком такого історіописання є книга **П.-Р. Магочія**,

³⁵ Касьянов Г.В., Толочко О.П. Національна історія та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012. №6. С. 20.

³⁶ Плохій С.М. Якої історії потребує сучасна Україна? Український історичний журнал. 2013. № 3. С. 7.

³⁷ Магочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів. Ужгород, 2012. 794 + XXII с.

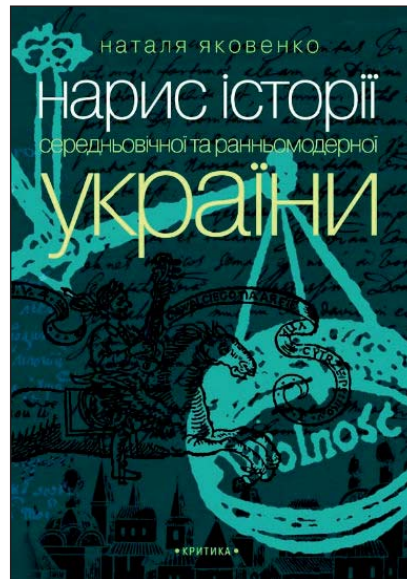
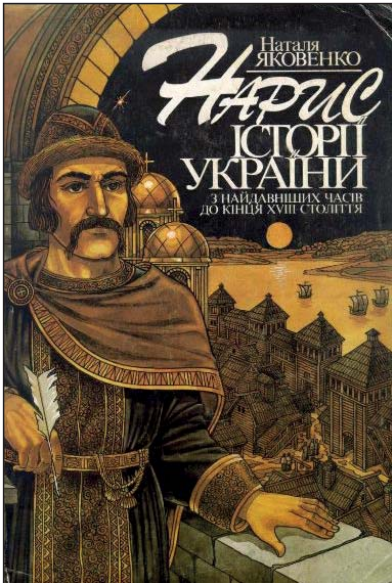
³⁸ Касьянов Георгій. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. К., 2018. С. 81.

³⁹ Там само. С. 224.

⁴⁰ Толочко О.П. Києво-руська спадщина в історичній думці України початку XIX ст. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Під ред. В.А.Смоляя. Том I. К., 2004. С. 250–314.

⁴¹ Там само. С. 312, 314.

⁴² Там само. С. 266..

уперше видана англійською мовою в 1996 р. (український переклад 2007 р.), а вдруге – в 2010 р. (український переклад 2012 р.)³⁷. Слід визнати, на жаль, що в інших зразках вітчизняного гранд-нарративу підхід до історії України як історії її земель і народів майже не витримується.

Потрібно зазначити й те, що в ранньосередньовічній історії України не варто шукати українців, так само, як в історії Великої Британії – англійців, або в історії Франції – французів. *Анна Ярославна* не була українкою. Та вона не була й росіянку, на чому наполягав президент Російської Федерації *В. Путін*. Ця принцеса шведського роду *Рюриківичів* була киянкою. Споруджуючи їй пам'ятник у Франції, представники української діаспори цілком слушно надписали на ньому: Анна Київська.

5. Націоналізація українського історіописання

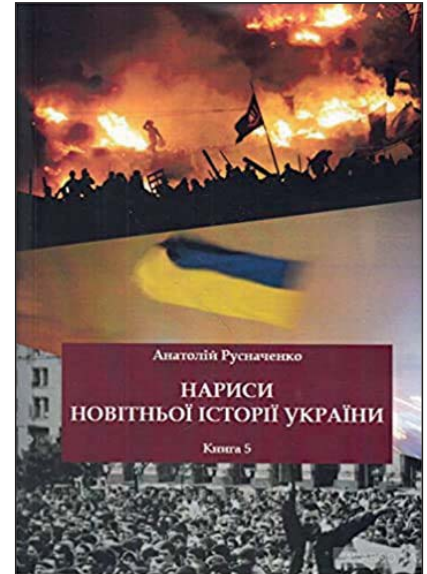
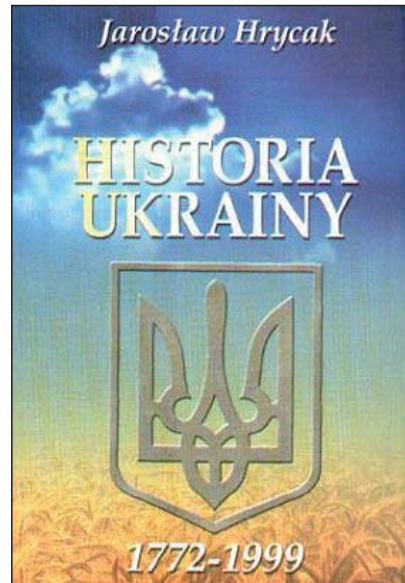
Націоналізацією історії слід назвати, услід за Г. Касьяновим, відокремлення своєї версії минулого від того, що раніше описувалося як спільне. Мова йде про відокремлення від спільної історії – дореволюційної або радянської³⁸. Мова не йде про українізацію історії, тому що під нацією треба розуміти не етнічну, а українську політичну націю. Щоправда, до завоювання незалежності Україна не мала політичної нації (громадянського суспільства в іншому вимірі). Однак політична нація (громадянське суспільство) з набуттям незалежності почала розвиватися, і однією зі складових цього процесу стала націоналізація історії.

Горбачовську «перебудову» Г. Касьянов називає періодом суверенізації вітчизняної історії, який перейшов у фазу її націоналізації після здобуття незалежності³⁹. З цим теж можна було б погодитися, якби забути, що суверенізацію історії України розпочав *Михайло Грушевський*. Цього історика називають за його політичними орієнтаціями федералістом, а не самостійником, що не розходиться з істиною. Однак все-таки треба визнати, що автономна Україна у складі демократичної Росії повинна була мати, в уявленні Грушевського, суверенні права, не оспорювані центром. Критична оцінка поглядів Грушевського пов'язана з тим, що ми плутаємо справжню федерацію із запро-

вадженням В. Леніном федеративним симулякром без ознак суверенності, тобто об'єднанням радянських республік як «незалежних» або союзних.

Щоб вести розмову про відокремлення від «спільної історії», треба встановити, як вона створювалась. Тут можна спертися на висновки О. Толочка, опубліковані у тритомнику «Україна і Росія в історичній ретроспективі»⁴⁰. Виявляється, що ініціаторами «спільної історії» були православні полемісти Речі Посполитої, які після Берестейської унії (1596 р.) прагнули дістати підтримку російського царя у боротьбі з католицькою експансією, що загрожувала втратою ідентичності польських русинів. У Густинському літопису (1627 р.) під терміном «Русь» малася на увазі спільна назва східнослов'янських племен і народів, які розглядалися як етнічна єдність, хоч із визнанням певних відмінностей залежно від території проживання в межах однієї держави Рюриківичів. Від 1633 р., коли архіандрит Києво-Печерського монастиря *Петро Могила* став київським митрополитом, що зробило його де-факто головою православних Речі Посполитої, в Україні почалися пошуки киево-руської старовини як спільної спадщини обох народів. Стараннями православної еліти Гетьманщини остаточно утвердилася концепція Великої Русі з центром у Москві і Малої Русі з центром в Києві, які нібито були в домонгольські часи єдиною Руссю і знову об'єдналися в 1654 р. У популярному підручнику з історії «Синописі», який з'явився в другій половині XVII ст. (авторство приписується архіандриту *І. Гізелю*) Давня Русь характеризувалася як спільна держава «єдиного руського народу»⁴¹.

У XIX ст., коли формувалася російський погляд на національну історію, ідея Давньої Русі як спільної спадщини «єдиного руського народу» стала фігурувати як спадщина російського народу, всередині якого знаходилися етнографічні «гілки» українців і білорусів. Коли в лютому 1816 р. у продаж надійшли, пише О. Толочко, перші примірники «Истории государства Российского» *Миколи Карамзіна*, 17-річний юнак *Олександр Пушкін* хворів. Він прочитав цей твір талановитого письменника і здібного історика «в постеле с жадностью и со вниманием». Пізніше Пушкін так характеризував ефект, справлений «Історією» на освічену публіку: «Все, даже светские жен-

щини, бросились читати історію свого отечества, до-толе им неизвестную. Она была для них новым открытием. Древняя Россия, казалось, была найдена Карамзиным, как Америка – Колумбом. Несколько времени ни о чём ином не говорили»⁴².

Микола Карамзін будував свій *opus magnum* окремими нарисами за роками володарювання великих князів (спочатку київських, а потім московських) і царів династії Рюриковичів, яка володіла Росією аж до **Івана IV** та його сина **Федора**. Тому привласнення давньокиївської спадщини в його праці виявилось логічним і непомітним. Ідучи протореним шляхом, інший історик-систематик **Сергій Соловйов** за 1851–1879 рр. опублікував 29 томів «Истории России с древнейших времён», довівши виклад до правління Єкатерини II (1775 р.). У центрі його оповіді знаходилося суспільство, а не держава в особі великих князів і царів. Проте історія російського народу в імперських кордонах викладалася з «найдавніших часів» – від скіфів і грецьких міст Північного Причорномор'я.

«Курс русской истории» третього історика-систематика **Василія Ключевського** публікувався від 1904 до 1922 років і остаточно канонізував звичну для росіян картину їхньої минувшини. В. Ключевський зробив спробу відповісти на запитання, яке турбувало багатьох: чому події російської історії впродовж шести віків розгорталися на берегах Дніпра, і лише потім переміщувалися за сотні верст у північно-східному напрямі?

Відповідаючи на запит, він поділив російську історію на чотири періоди. На його думку, у першому періоді (від VIII до XIII ст.) російське населення зосереджувалося на середньому і верхньому Дніпрі з притоками, а в другому періоді (від XIV ст.) головна маса населення пересунулася у межиріччя верхньої Волги і Оки. Однак аргументів для обґрунтування такого масштабного переселення росіян

вчений не знайшов. Власне, їх і бути не могло. Толочко обґрунтовано вважає, що найбільшим внеском М. Грушевського в національну культуру був матеріалізований в його десяти томній «Історії України-Руси» доказ приналежності киево-руської спадщини українському народу⁴³.

В опублікованому Петербурзькою академією наук у 1904 р. збірнику «Статьи по славяноведению» Грушевський надрукував статтю «Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». В ній, як і в перших томах 10-томника, обґрунтовувалась «довга» історія українського народу. «Династичну історію» вчений вважав ненауковою. Дані мовознавства і антропології підказували йому, що український народ має можливість виводити свої першопочатки від найдавніших часів. Натомість присутність великоруського народу в історії засвідчувалася лише з XI – XII ст.

Будуючи нову імперську Росію у вигляді «незламного союзу вільних республік», комуністичні очільники Кремля змушені були відмовитися від дореволюційного історичного наративу і проголосити Київ «колицкою трьох братніх народів». Це означало, що українці одержали право на третину киево-руської спадщини. Проте дореволюційний наратив майже не змінився: в історії СРСР, яка була тією ж історією Росії, виклад подій починався з найдавніших часів, а українці і білоруси з'являлися лише в XV – XVI ст., коли вони, так само, як росіяни, оформилися як самостійні народності.

У радянській історіографії історія Давньої Русі продовжувала залишатися майже монопольним володінням Росії. Лише у 1981 р. в Інституті історії АН УРСР з'явилася п'ятиособова проблемна група з історії Київської Русі.

Як оцінити вклад М. Грушевського у вітчизняну історіографію в світі цих прикрих фактів?

⁴³ Там само. С. 264..

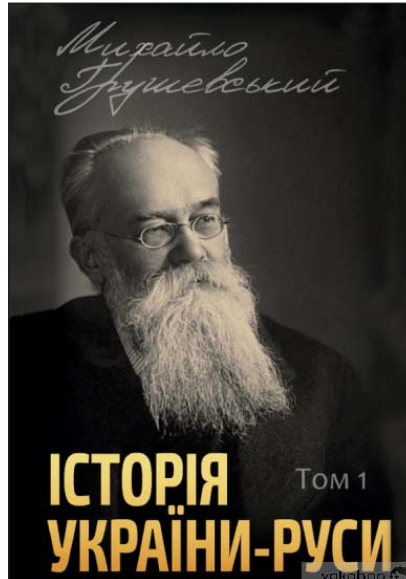
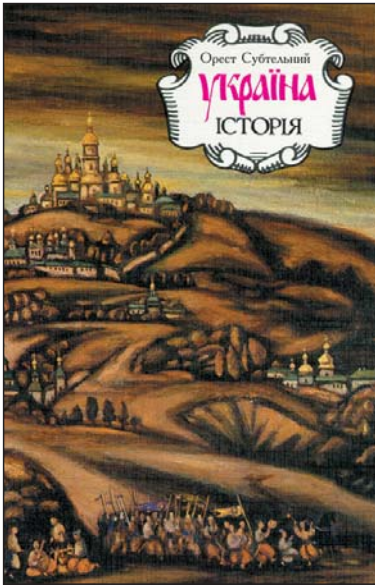
⁴⁴ Історія України. Навчальний посібник. К., 2002. С. 6.

⁴⁵ Кравченко Володимир. Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. К., 2011. С. 524.

⁴⁶ Там само. С. 525 – 526.

⁴⁷ Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. Том 2. К., 1994. С. 297–298, 300–301.

⁴⁸ Поживанов Михайло. Україна незалежна та неуспішна. Чому друге існує поряд із першим? День (Київ). 2021, 20–21 серпня.

Переконливу відповідь дали очільники радянської України, коли запроторили його праці до спецфондів наукових бібліотек. В умовах незалежної України створений Грушевським і збережений та розвинутий діаспорною історіографією вітчизняний гранд-наратив треба було засвоїти, щоб рухатися далі. Провідні науковці академічного Інституту історії України так і зробили, створюючи кілька видань згаданого вище навчального посібника для учнів, шкільних вчителів, студентів і викладачів вищих навчальних закладів. У передмові до третього видання посібника відповідальний редактор **Валерій Смолій** зазначив: «*Автори розробили власні підходи до періодизації історичних процесів, встановлення істинних причинно-наслідкових зв'язків між подіями, оцінки історичних осіб. Ці підходи спираються на міцний фундамент української історіографії кінця XIX – першої третини XX ст., передусім – на праці М. Грушевського*»⁴⁴.

Останній розділ виданої в 2011 р. книги харківського професора **Володимира Кравченка** має назву «Поневолення історією: радянська Україна в сучасній історіографії». У ньому автор, будучи транснаціоналом (доводиться винайти такий термін, бо подібний йому існує в давно знайомій формі «інтернаціоналіста») поділяє істориків доби незалежності на старше покоління, що працює в Академії наук, яка «*базується на радянській ієрархічній системі, не забезпечує належних стимулів та мотивацій для самостійного розвитку і використовує застарілий методологічний інструментарій*», та на молоде покоління, «*яке працює в модернізованих анклавах української історіографії*»⁴⁵.

Поділ на батьків і дітей існує завжди, але аналіз пострадянської історіографії тільки за цим показником виглядає надто спрощеним, хоч має в собі зерно істини. В. Кравченко високо цінує роль історичної науки у вихованні суспільства, але сумнівається: «*Чи готові українські історики та політики обговорювати неприємні для себе теми авторитарних традицій політичної культури, шукати коріння поширених у суспільстві антидемократичних, антиліберальних цінностей, ксенофобії й антисемітизму, релігійного фанатизму, ортодоксальності й несвободи? Чи готові вони до подолання ментальних традицій провінціалізму, які прирікають українське суспільство на*

хронічну стагнацію? Поки що ці питання залишаються відкритими. Можна лише припустити, що без демократичних змін у сусідній Росії Україна навряд чи буде в змозі подолати тягар власної історії»⁴⁶.

Красиво сказано: *подолати тягар власної історії... за допомогою демократичної Росії*. Автора не виправдує те, що 2014-й рік ще був попереду. Адже вислів «*російський демократ закінчується там, де починається українське питання*» з'явився разом з появою перших російських демократів і українського питання в Російській імперії. Цей вислів приписують багатьом російським і українським інтелектуалам. Кому належить вислів, хто його тільки не повторював в різних варіаціях – важко розібратися.

Розгортаючи вітчизняний гранд-наратив на тлі транснаціональної історії, ми повинні менше відчувати трагічний тягар минувшини і більше пишатися його героїкою. Минуле України того варте.

6. Реакція суспільства на ідеологічну агресію В. Путіна

У 1956 р. в журналі польських інтелектуалів – паризькій «Культурі» з'явилася стаття «Новий Переяслав», яку написав вчений з української діаспори **Іван Лисяк-Рудницький**. Аналізуючи організоване наступниками Сталіна масштабне святкування 300-річчя Переяславської ради, яка визнала васальну залежність держави гетьмана **Богдана Хмельницького** від царя **Олексія Михайловича**, а також передачу в ході цього святкування Криму з-під підпорядкування Росії Україні, Лисяк-Рудницький замислився над причинами таких знакових змін у політиці Кремля.

Вчений дійшов до висновку, що політика Сталіна, яка зводилася до спроб зламати спротив українського народу засобами фізичного насильства, зазнала невдачі. «*”Паровий валець” терору*, – підкреслив він, – *не зрівняв української нації з землею і не покінчив з українською проблемою як джерелом найбільших труднощів для більшовицької влади*. «*”Переяславська” пропаганда*, – підсумовував вчений, – *це – ”закроений на велику скалю експеримент примирити українську націю з російсько-советською імперською системою... Царський уряд обстоював тезу про ”єдність російського народу”, а в великоросах та малоросах хотів бачити тільки племінні різновиди однієї нації. Сьогодні така постанова справи вже неможлива. Україна стала нацією, – і цього вже не дасться відробити*»⁴⁷.

Від цієї заяви в паризькій «Культурі» і до розвалу Радянського Союзу пройшла третина століття. Розвал, спричинений, перш за все, непереборним прагненням української нації суверенізуватися, підтвердив висновок Лисяка-Рудницького про те, що колесо історії очільникам Кремля не вдасться повернути у протилежний бік.

Проте, використовуючи нашу економічну залежність від Російської Федерації, в Кремлі тривалий час намагалися задушити Україну в «братерських» обіймах. Та «переяславська» політика виявилася безрезультатною. Здійснюючи хвилясту «двовеكتورну» політику, Україна все далі

ухиялася від євразійського шляху і брала курс на Євроатлантичний вектор розвитку. Врешті-решт В. Путін, який не втомлювався повторювати, що розвал Радянського Союзу був найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст., повернувся до дореволюційної ідеології про «один народ» і в 2014 р. наважився на відчайдушний крок: анексував «подарований» Україні під час святкування 300-річчя Переяславської ради Крим і зробив спробу захопити східні і південні українські області під приводом того, що це, мовляв, «Новоросія», а не Україна.

Ідеологічне обґрунтування нової політики Кремля щодо України знайшло завершення в опублікованій 12 липня 2021 р. статті Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». Основні посили її такі:

- росіяни та українці – один народ, єдине ціле;
- української ідентичності і, зокрема, української мови не існувало аж до початку ХХ ст.;
- становлення окремої української нації відбувалося завдяки втручанням Польщі і Австро-Угорщини;
- сучасна Україна – цілком і повністю є витвором радянської епохи, коли на державному рівні було закріплене положення про три окремі слов'янські народи – російський, український і білоруський;
- в Україні взято курс на насильницьку асиміляцію, на формування етнічно чистої української держави, внаслідок чого російський народ може зменшитися на сотні тисяч, а то й на мільйони;
- проросійськи налаштованих українців мільйони, але їм не дають підняти голову;
- ми ніколи не допустимо, щоб наші історичні території і близьких до нас людей, які мешкають там, використовували проти Росії;
- справжня суверенність України можлива лише в партнерстві з Росією.

Ці твердження, спрямовані навіть не на завоювання, а на цілковите поглинення України (вже не тільки так званої «Новоросії»!) не варті того, щоб з ними сперечатися. Власне, стаття Путіна й не розрахована на можливість полеміки. Це – виклик не тільки Україні, а й всьому цивілізованому світу, підписаний керівником ракетно-ядерної держави з правом вето в Раді Безпеки ООН, що унеможливає втручання цієї міжнародної організації в російсько-українську війну, яка в замасковано-«гібридній» формі триває вже восьмий рік.

Напередодні анексії Криму Путін попередив західних лідерів, що ракетно-ядерна зброя Росії приведена в бойову готовність, і ті не втрутилися в розвиток подій.

Можна не сумніватися, що у випадку переростання «гібридної» війни у відкриті воєнні дії західні держави застосують проти Росії болючі санкції. Проте вони не прийдуть на допомогу Україні збройними силами. Нам доведеться розраховувати тільки на власні сили.

Ось чому так важливо усвідомити, якою виявилася реакція українського суспільства на гранд-нарратив вітчизняної історії в інтерпретації сучасних очільників Кремля.

Соціологічна група «Рейтинг» (zareєстрована 31 березня 2016 р.) провела 23–25 липня 2021 р. телефонне опитування українців віком від 18 років у всіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму і Донбасу. Перед ними було поставлено запитання в такій формі: «Нещодавно президент Росії Путін заявив, що росіяни та україн-

ці – один народ, який належить до одного історичного і духовного простору. Чи згодні ви з цим?». Виявилось, що **55 % громадян з цим не погоджуються, але 41 % - згодні (4 % не визначилися).**

Навколо оприлюднених результатів російські ЗМІ підняли лемент: дивіться, 41 % українських громадян солідарні з нашим президентом, а це ж мільйони, навіть десятки мільйонів! В українських ЗМІ з боку деяких патріотично налаштованих громадян результати опитування викликали мало не депресію. Варто навести роздуми такої відомої в суспільстві людини, як **Михайло Поживанов**:

«І це – на восьмому році російсько-української війни. Виходячи з цього, можна зробити невтішний висновок про те, наскільки непевними є проєвропейські устремління України. Бо якщо вони існують здебільшого у вигляді декларацій політиків та кількох рядків Конституції, їхня ціна не висока. А саме так і є: принаймні, для майже половини населення ЄС і НАТО лишаються малозрозумілими та ворожими конструкціями. Це не те, що пройшло крізь серце та душу переважної (до 80–90 %) більшості. Це не той випадок, коли народ майже одноголосно сказав: ми розуміємо, як погано жилося в минулому, ми не бажаємо повторів, ми прагнемо для себе іншого майбутнього»⁴⁸.

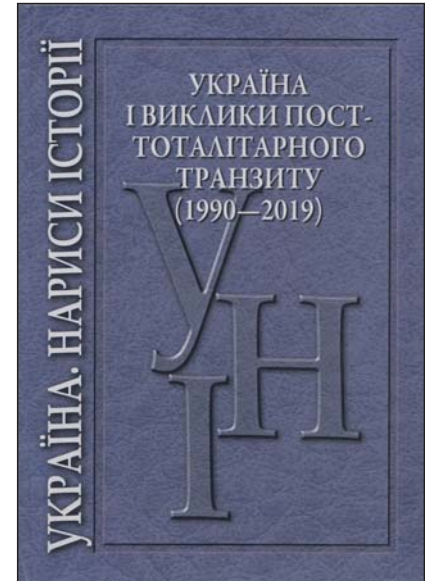
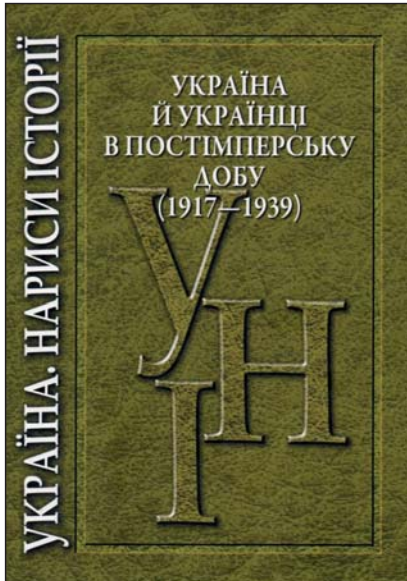
Натомість громадяни, більш поінформовані в тому, що робиться за лаштунками комерційних соціологічних служб, не були налаштовані песимістично. 27 липня **Віктор Александров** на сайті групи «Рейтинг» висловив думку, з якою не можна сперечатися:

«Цікаво, чому соціологічна група «Рейтинг» (яка спеціалізується на проведенні соціологічних досліджень із дотриманням міжнародних стандартів) запропонувала для опитування вочевидь маніпулятивне путінське твердження: «росіяни та українці – один народ, який належить до одного історичного і духовного простору?» Адже навіть звичайному старшокласнику мало б бути зрозуміло, що це три різних запитання в одному «флакони» (реченні), а саме:

- 1) чи є українці і росіяни одним народом?;
- 2) чи є спільною історія українців і росіян?;
- 3) чи має спільні риси духовна культура українців і росіян?

Звичайно, після 300+ років існування в одній державі, сповідуючою одну (православну) віру, більш-менш позитивна відповідь на запитання №2 і №3 є цілком природною, але ж це ніяк не означає позитивну відповідь на питання №1, якою тепер так тішаться московські телепропагандисти!».

Коли соціологи авторитетного Центру Разумкова взяли за справу, різниця між комерційною і науковою соціологією стала зрозумілою для всіх. У період від 29 липня до 4 серпня 2021 р. вони провели методом «обличчя до обличчя» інтерв'ю за місцем проживання респондентів. Було опитано 2019 громадян віком від 18 років у всіх регіонах України за винятком Криму і окупованої території Донбасу. Громадяни відповідали на таке запитання: «Нещодавно президент Росії Володимир Путін опублікував статтю "Про історичну єдність росіян та українців", в якій, зокрема, написав, що жодної історичної основи для уявлень про окремих від російського український народ не було і не могло бути, а виокремлення українців і білорусів як окремих народів було результатом радянської національної політики. Чи згодні Ви з цим твердженням В. Путіна?»

Негативну відповідь дали 70,4 % громадян, позитивну – 12,5 %, не визначилися з відповіддю – 17,1 %. У групі «60 років і старші» негативно відповіли 66,3 % громадян, позитивно – 16,1 %, не визначилися – 17,1 %. У вибірці «етнічні росіяни» не погодилися з Путіним 49,0 % громадян, погодилися – 30,2 %, не визначилися – 20,8 %. За вибіркою «російськомовні респонденти» не погодилися 55,4 % громадян, погодилися – 20,8 %, не визначилися – 23,8 %. За вибіркою «представники електорату партій» негативну відповідь дали 79,5 % громадян, які підтримують партію «Слуга народу», 92,1 % тих, хто голосує за «Європейську солідарність», 81,8 % прихильників об'єднання «Батьківщина» і 40,3 % тих, хто співчуває партії «Опозиційна платформа – За життя».

Соціологи Центру Разумкова поставили перед респондентами додаткове запитання про ставлення до тези, яка наскрізно проходила в путінській статті «Про історичну єдність росіян та українців»: «У цій статті Володимир Путін також написав, що територія сучасної України значною мірою створювалася за рахунок територій історичної Росії, внаслідок чого Росія фактично була пограбована. Чи згодні Ви з цим твердженням Путіна?».

Негативну відповідь дали 75,7 % громадян, позитивну – 7,4 %, не визначилися – 17,0 %. У групі «60 років і старші» негативно відповіли 70,8 % громадян, позитивно – 10,1 %, не визначилися – 19,1 %. У вибірці «етнічні росіяни» не погодилися з Путіним 55,7 % громадян, погодилися – 20,8 %, не визначилися – 23,5 %. За вибіркою «російськомовні респонденти» не погодилися 63,1 %, погодилися – 12,1 %, не визначилися – 24,9 %. За вибіркою «представники електорату партій» негативну відповідь дали – 84,7 % громадян, які підтримували партію «Слуга народу», 94,0 % тих, хто голосував за «Європейську солідарність», 84,3 % прихильників об'єднання «Батьківщина» і 44,9 % тих, хто співчуває партії «Опозиційна платформа – За життя».

До реакції українського суспільства на історичні (аж ніяк не в сенсі їх значення) заяви очільника держави, що перебуває у стані війни з Україною, не можна поставитися

з оптимізмом. Соціологи Центру Разумкова встановили, що надто великий відсоток громадян не змогли визначитися з відповідями. Результати їх опитування показують, що в інформаційній війні українська держава програє ворогу, який поводить себе все відвертіше й нахабніше.

Ситуація засвідчує, що засвоєння гранд-нарративу вітчизняної історії українським суспільством стає запорукою виживання держави і нації. Засоби масової інформації і навчальні заклади повинні одержувати від науковців вивірені дані про нашу минувшину, щоб протидіяти інформаційній агресії ворога. Науковці гуманітарного профілю повинні посилити увагу до нерозроблених проблем вітчизняної історії, яка не перестає бути полем битви, перемога в якій гарантує виживання держави і нації. Держава навіть в сучасних непростих умовах повинна посилити увагу до гуманітарного блоку академічної науки.

Національна академія наук у поєднанні з університетською наукою готова створювати гранд-нарратив української минувшини в багатотомному форматі. На жаль, держава все ще не готова профінансувати науково-дослідний проект такого масштабу. До 30-річчя незалежності Інститут історії України домігся фінансування узагальнюючого тритомного видання «Україна. Нариси історії» коштом цільової програми «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України». У ході підготовки видання перший і другий томи були поділені на дві книги, а третій – на три книги. Напередодні ювілею читачі одержали третій том у трьох книгах, підготовлений десятьма співробітниками Інституту історії України під редакцією Валерія Смоля (керівник авторського колективу – *Лариса Якубова*). Том охоплює період від 1917 до 2019 рр. і налічує 2024 стор. Незабаром видавництво «Академперіодика» опублікує й перші два томи праці «Україна. Нариси історії». Ці нариси є першою заявкою на створення у майбутньому (слід сподіватися – в недалекому майбутньому) гранд-нарративу вітчизняної історії в багатотомному форматі. ■

МИКОЛА ГОГОЛЬ: «ПО МОЇЙ СМЕРТІ ЯК СХОЧЕТЕ, ТАК І РОЗПОРЯДЖАЙТЕСЯ»

У березні цього року (за старим стилем – 21 лютого) виповнилося 170 років з часу смерті Миколи Гоголя. Володимир Мельниченко розповідає про важливі епізоди останніх двох місяців життя геніального письменника – січня і лютого 1852 року.

«Я маю намір почастивати вас двома-трьома наспівами нашої Малоросії»

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
лауреат
Національної премії України
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Дев'ятого січня 1852 року Микола Гоголь прийшов на бенедикс *Михайла Щепкіна*, котрого *Тарас Шевченко* називав «цирим другом», до Великого театру. На той час артист уперше виконував роль Богатирьова у комедії *Ф. Росточина* «Вести, или Убитый – живой» та роль Гарріка у комедії німецького автора *А. Еленилегера* «Гаррик во Франции». Вперше йшли також комедії «Беда от сердца и горе от ума» та «Письмо без адреса». Наступного дня скульптор *Микола Рамазанов* (до речі, знайомий Т. Шевченка) писав художнику *Олександрову*, автору картини «Явлення Христа народу»: «Нижеподписавшийся находится в Белокаменной и на днях встретился в бенедикс Щепкина в Большом театре с Н.В. Гоголем». Про самого Гоголя Рамазанов зауважив: «Николай Васильевич здрав, но крайне задумчив и скучен...» Отже, того вечора друг Щепкін не зумів розвеселити Гоголя...

Щодо Шевченкового друга *Осипа Бодяньського*, то він зустрівся з Гоголем за дев'ять днів до Масляної, тобто 25 січня 1852 року, і менше ніж за місяць до його смерті. Це була одна з останніх зустрічей із письменником, який іще напружено працював. *Стенан Шевирьов*, з яким Шевченко познайомився в Москві 25 березня 1858 року, писав, що «за тиждень до Масляної Гоголь здався зовсім здоровим і бадьорим». За свідченням Шевирьова, він його бачив таким аж 31 січня, але докладно про їхню зустріч не розповів. Мабуть, саме тому *Вікентій Вересаєв*, який видав систематичний збір свідчень сучасників про Гоголя, помістив спогади Бодяньського останніми перед свідченнями в розділі «Болезнь и смерть». (Зверніть увагу, скільки у Шевченка та Гоголя було спільних знайомих і друзів, а згадано лише небагато).

Гоголь того дня був повен енергії. Бодяньський застав його за вкритим зеленим сукном столом, який стояв майже посеред кімнати. Зазвичай Гоголь за тим столом і працював. Тут були папери і коректурні аркуші. «Що це ви робите, Миколо Васильовичу?» – запитав Осип Максимович, зірко помітивши, що перед Гоголем лежав чистий папір і загострене перо, а ще одне стирчало з каламаря. «Та ось усе мазюкаю своє та проглядаю начисто коректуру своїх творів, котрі тепер видаю наново».

Зауважу, що спогади Бодяньського вирізняються ретельністю й точністю. Скажімо, лікар *Олексій Тарасенков* підтверджував: «В это время он перепечатывал прежние сочинения под собственным своим наблюдением, исправляя их, кое-что вставляя и сам держал корректуру». *Михайло Погодін* також свідчив: «А за місяць (до смерті. – В.М.) он был, по-видимому, здоров, принимал ещё живое участие в издании своих сочинений, которые печатались в трёх типографиях, занимался корректурами, заботился об исправлениях в слог, просил замечаний».

Звернімо увагу на те, що Гоголь професійно робив коректуру своїх творів. У записній книжці *Віри Аксакової* є розповідь про те, як Гоголь 3 лютого 1852 року запропонував їй самостійно робити коректуру батькових творів:

«– Вы бы сами держали корректуру, – сказал он.

– Не умею.

– Да это вовсе нетрудно, стоит только выучиться этим знакам, я вам сейчас покажу, дайте мне какую-нибудь книгу».

Я подала ему «Москвитянин»; он достал свою карманную книжку, вынул оттуда карандаш, развернул журнал и показал примерно несколько знаков...»

Ф. Моллер. Портрет М. Гоголя

Розмова Бодянського з Гоголем тривала:

– «Чи все буде видано?» – «Ну, ні: дещо зі своїх юних творів випущу». – «Що ж саме?» – «Та “Вечера”». Бодянського ніби блискавка вдарила: «Як?! – вигукнув він, схопившись зі стільця. – Ви наважитесь зазіхнути на один із найперших своїх творів?!» – «У ньому багато недовершеного, – спокійно відповів Гоголь. – А мені б хотілося дати публіці таке зібрання своїх творів, яким я сам був натепер найбільше задоволений. А опісля, хто хоче, може з них, тобто “Вечеров”, скласти ще один томик». Бодянський усім своїм єством виявив цілковиту незгоду. Він гарячково доводив, що ще не час розглядати Гоголя як небіжчика для російської літератури, що публіка жадає мати все, що він написав (і саме в хронологічному порядку), з рук самого автора. Здавалося, говорив цілком переконливо. Та Гоголь на все це відповів, як відрівав: «По мойй смерті як схочете, так і розпоряджайтеся». Гоголів біограф **Ігор Золотуський** пише: «Всі пам’ятають, що Гоголь цими днями особливо багато говорив про смерть, страшився її, і це наблизило фатальну розв’язку».

Слово «смерть» якось несподівано перевело розмову на **Василя Жуковського**, який, як відомо, взяв участь у викупі Шевченка з кріпацтва. Гоголь задумався на кілька хвилин і раптом сказав: «Справді, марудно, як подивився на цей світ. Знаєте? Жуковський пише мені, що він осліп». – «Як?! – знову вигукнув вражений Бодянський. – Сліпий пише до вас, що він осліп?» – «Так, але німці примудрилися влаштувати йому якусь штуковину». Бачачи, що Бодянський не йме віри, Гоголь гукнув українською свого слугу: «Семене! Ходи сюди». Він звелів йому піднятися до графа Олександра Толстого, в якого Микола Васильович і мешкав, й запитати про лист Жуковського. Та графа не було дома. – «Ну, та я вам опісля лист привезу й покажу». – «Коли це буде й чи буде», – похмуро подумав нишком Бодянський. Але ми маємо змогу заглянути у той лист.

Жуковський дослівно писав таке: «Я более 6 месяцев болел глазами... Много писать к тебе не могу, да и не о чём: слепота не обильная материя для переписки». Про «німецьку штуковину» в листі не згадувалося, а сам Гоголь тиждень потому (після зустрічі з Бодянським) послав Жуковському мудрований рецепт лікування сліпоти: «Надобно нюхать или пополам с табаком, или просто один высушенный лист известного нам коренеплодного растения, земляной груши». Втім, Жуковський помер у квітні 1852 року.

Та повернімося до Гоголя, який уже повідомляв Бодянського: «Ви знаете, я розпорядився без вашого відомі і наступної неділі (27 січня. – В.М.) маю намір почастивати вас двома-трьома наспівами нашої Малоросії, котрі **Надія Сергіївна** (молодша донька Сергія Аксакова, з якою був знайомий Шевченко, згадував про неї в Щоденнику. – В.М.) дуже мило поклала на ноти з мого незугарного співу; до того ж, посмакуємо й давніми нашими піснями. Чи будете ви вільні ввечері?» – «Ну, не зовсім», – як завжди, непевно відповів Осип Максимович. – «Воля ваша, а я вже розпорядився, і ми зберемося у Ольги Семенівни (Кощелевої. – В.М.) десь о сьомій; а втім, для більшої вірогідності, ви мене зачекайте: я сам до вас під’їду, і ми разом рушимо на Поварську».

Це – останнє свідчення про Гоголеве захоплення українськими народними піснями. Воно пов’язане з його власним нагадуванням про недалеку смерть і датується часом, що справді лише кількома тижнями відділяв його від смерті. У цьому випадку звернення Миколи Васильовича до українських пісень стало винятковим засобом повернути душевну рівновагу. Нагадаю, що Гоголів друг, критик і літературознавець **Павло Анненков** зробив важливе спостереження ще стосовно перебування Гоголя в Петербурзі: «Страстная любовь к песням, думам, умершему прошлому Малороссии... составляло в нём истинное охранительное начало...»

Не випадково в радянському виданні книги «Гоголь в воспоминаниях современников» (1952) цей мудрий висновок очевидця було опубліковано з такою приміткою: «Це твердження Анненкова хибне. Інтерес до героїчної історії України та до народної поезії відображав не “охранительное начало” в Гоголеві, а його глибокий демократизм і народність». Здається, не треба інших засторог, які б так однозначно підтверджували саме думку Анненкова.

Окремо наголошу також слова **Сергія Аксакова**, який, коментуючи лист Гоголя до нього з Відня від 7 липня 1840 року з проханням вислати йому видання малоросійських пісень **Михайла Максимовича**, написав: «Здесь видно, как дороги были ему родные малороссийские песни. Даже третье издание Максимовича почти одних и тех же песен просит он Константина (старший сын Аксакова. – В.М.) привезть ему в Рим. Итак, очень ошибочно это мнение, что будто Гоголь только в последние два года своей жизни вновь обратился к своей прекрасной родине и к её прелестным песням» (виділено мною. – В.М.). Мудре застереження великого Гоголевого друга нині практично не згадується, а його треба пам’ятати повсякчас.

Інша річ, що гласно висловити свою любов до Малоросії Гоголь міг далеко не завжди, передусім у Москві. Рідко випадала можливість, коли Гоголь був, говорячи словами видатного гоголезнавця **Юрія Барабаша**, «вільним від будь-яких сторонніх міркувань і міг дозволити собі бути, а не вдаватися».

«Ближче до батьківщини небесної»

В останніх рядках московської сторінки біографії Миколи Гоголя вимагає справді нового прочитання його щире захоплення вечорами з українськими піснями. Вже стало традицією, що російські гоголезнавці не надають цьому сюжету належної уваги, не акцентують його тісний зв'язок із намаганнями Гоголя вибратися з духовної кризи, що вкоротила йому віку. Ті вечори були не лише приємним проведенням часу, коли Гоголь відчував себе розкуто й комфортно, вони важили для нього незмірно більше. В останні роки й місяці життя рідні пісні залишилися для Миколи Васильовича мало не єдиною духовною ниткою, що пов'язувала його з Україною, «соломинкою», за яку він хотів ухопитися (Докладно див.: В. Мельниченко. Гоголівська Москва. Москва: ОЛМА Медіа Групп, 2011. 832 с.; Його ж.: Микола Гоголь у Москві. Київ: Либідь, 2013. 544 с.).

«Пісні для Малоросії – все», – написав Гоголь у молодості, й великий українець відчув це на собі буквально. Рідні пісні справді стали для Гоголя в Москві цілющим джерелом короткого душевного спокою, проте самі по собі не могли подолати духовну кризу письменника та врятувати йому життя.

На мою думку, життя Гоголя, напевне, було б довшим, коли б восени 1851 року він поїхав із Москви, як і збирався, в Україну. Проте Микола Васильович, за словами гоголезнавця **Юрія Манна**, «на подив його московських друзів, повернувся додому». З дороги вперше збився непосидючий Гоголь, який 5 травня 1846 року написав Сергію Аксакову з Риму: «Езда, как вы знаете, моё всегдашнее средство, а потому и теперь, как я ни хил и болезнен, но надеюсь на дорогу и на Бога и прошу у Него быть в дороге, как дома, то есть как у Него Самого, в покойные минуты души, дабы быть в силах и возможности что-нибудь произвести». Мабуть, не випадково, що «вперше в своєму житті, повернувши з дороги» (**Ігор Золотуський**) Гоголь у Москві кинувся саме до земляка і друга Бодяньського, а той із властивою йому прямолінійністю запитав: «Зачем он воротился?» Питання стало пророчим. Восени 1851 року Микола Васильович волав до матері у Василівку: «Рад бы лететь к вам, со страхом думаю о зиме». Московська зима, якої боявся Гоголь, справді принесла спалення другого тому «Мертвых душ» і смерть генія.

Занурення в українську духовність було справжнім оберегом письменника протягом останніх років і місяців його життя. Біда в тому, що він уже давно втратив системний, повнокровний зв'язок із життєдайним українським джерелом його геніальної російськомовної творчості, а намагання вхопитися лише за «соломинку» української пісні його вже не врятувало. «Все було непостійним у Гоголя, все було нестійким, хитлявим, тремтливим... Не було за кого вхопитися, не було до кого притиснутися, як притискався він у дитинстві до матері» (**Ігор Золотуський**)

Призначеного дня (а то була неділя, 27 січня) Бодяньський чекав, як і домовлялися, на Гоголя до сьомої години вечора. Нарешті, він подумав, що Микола Васильович забув про свою обіцянку заїхати до нього, й самостійно вирушив до Кошелевих, які жили на Поварській. Там нікого не застав, бо, виявляється, померла дружина поета, філософа, публіциста **Олексія Хомякова**, і ця скорботна звістка порушила плани Гоголя провести черговий «малоросійський» вечір.

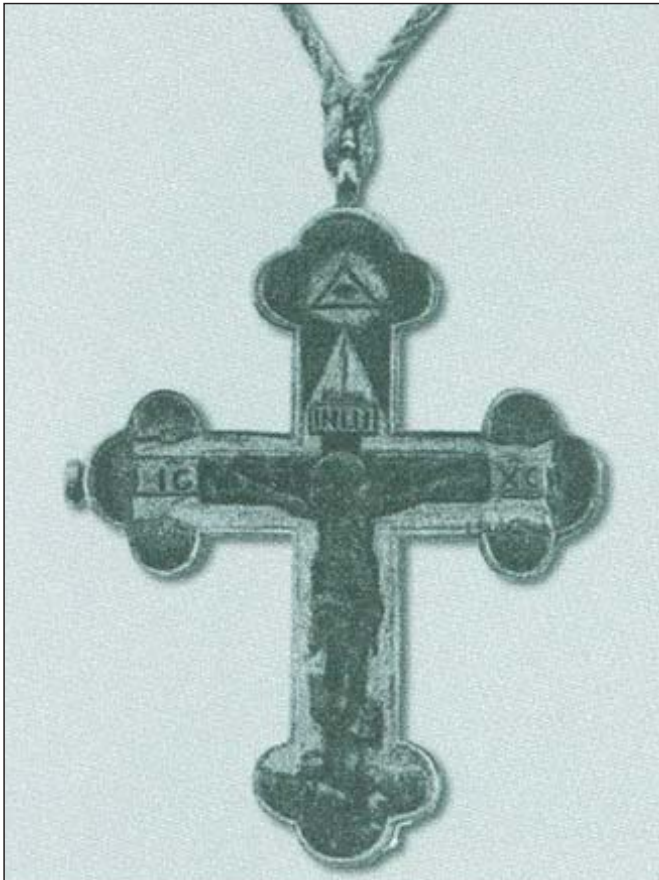

Д. Чембержі. М. Гоголь

До речі, про ту зустріч, що не відбулася, **Віра Аксакова**, старша донька Сергія Аксакова, 11 травня 1852 року повідомила Марії Іванівні, матері Гоголя: «Вы, может быть, слышали, что у нас часто певались малороссийские песни, и Николай Васильевич сам их напевал для того, чтоб класть на ноты. Желая ему сделать приятное, сестра предложила ему заняться опять малороссийскими песнями. Хомяковой сделалось получше, и мы назначили день, чтоб собраться; но Хомяковой сделалось опять хуже, и накануне назначенного дня она скончалась». Похорон **Катерини Хомякової** відбувся 29 січня. На ньому Гоголя не було. Наступного дня він відслужив за нею панахиду. **Олексій Хомяков** згадував, що ця смерть вразила Гоголя, він говорив, що для нього нібито знову померли ті, кого він любив усією душею. За свідченням Хомякова, Гоголь сказав: «Все для меня конечно!». Мемуаристи відзначали, що в смерті Катерини Хомякової Микола Васильович побачив тривожне передвістя для себе. Лікар **Олексій Тарасенков** свідчив: «Он ещё имел дух утешать овдовевшего мужа, но с этих пор сделалась приметна его склонность к уединению».

«Негарно ми зробили, негарно, недобре діло»

На початку 1852 року Михайло Щепкін зазнав тяжкої втрати – 15 січня померла його донька Фекла (Фанні). Проте Михайло Семенович особливо турбувався про Гоголя й на початку лютого (не раніше від четвертого–сьомого) на Масляній приїхав до нього та намагався вивести з апатії. Лікар **Олексій Тарасенков** писав: «Желая его развеселить, рассказал ему много смешного; и когда тот оживился, он напомнил, что у него нынче отличнейшие блины, самая лучшая икра и т. д., расписал ему обед так, что у Гоголя, как говорится, слюнки потекли. Гоголь обещался приехать»;

Натільний хрест М. Гоголя

уговорились во времени, но он приехал к Щепкину за час до обеда и, не застав его, приказал сказать, что извиняется и обедать не будет, оттого что вспомнил о прежде данном обещании обедать в другом месте. От Щепкина он возвратился домой и обедать не поехал никуда. Это, кажется, было его последнее свидание с ним. Спустя несколько дней он велел уже отказываться всем своим знакомым – и ему, т.е. Щепкину».

Є ще одна версія останньої зустрічі Щепкіна з Гоголем, записана істориком літератури **Федором Булаєвим** зі слів артиста 19 березня 1852 року, тобто невдовзі після смерті письменника: «Как-то недавно прихожу к Гоголю, – так рассказывал Щепкин. – Он сидит, пишет что-то. Кругом на столе разложены книги, все религиозного содержания.

– Неужели все это вы прочли? – спрашиваю я.

– Все это надо читать, – отвечал он.

– Зачем же надо? – говорю я. – Так много написано всего для спасения души, а ничего не сказано нового, чего не было бы в Евангелии. А я, признаться, думаю, что всего этого написано слишком много, запутанно.

Тут Гоголь принужденно улыбнулся, сказавши что-то вроде: «какой шутник!». А я продолжал: – Я и заповеди-то для себя сократил, всего на две: любви Бога и любви ближнего, как самого себя». Потім Щепкін розповів Гоголю, як зайшов до церкви у Воронежі, де на службі «розчулювся до сліз, і сам став молитися». Тоді Гоголь схопився, обняв його і скрикнув: «Залишайтеся завжди таким!».

Таким і запам'ятався Щепкінові його друг Гоголь.

Нагадаю, чим закінчується Книга Еклезіастова: «Підсумок усього: Бога бійся!» І ще: «А понад те, сину мій, будь обережний: складати багато книжок – не буде кінця, а багато навчатися – мука для тіла!»

Останній сплеск української душі Гоголя в Москві вилився в слова, сказані рідною мовою після спалення ним глав другого тому «Мертвых душ»: «Негарно ми зробили, негарно, недобре діло». Так сказав Майстер хлопчикові-кріпаку з рідної Василівки, який служив йому в Москві в 1848–1852 роках. Свідчення слуги **Семена**, єдиного, хто був поруч з Гоголем тієї страшної ночі, були використані **Погодіним** у публікації про смерть Гоголя вже в березні 1852 року

Проте Гоголевих передсмертних слів українською мовою практично не згадують російські гоголезнавці, за винятком **Вікентія Вересаєва**. Їх зберегла в пам'яті й передала в листі до Максимовича його добра знайома графиня, письменниця **Єлизавета Василівна Саліас де Турнемір** (уроджена **Сухово-Кобиліна**, 1815–1892). Якось на початку 1850-го, коли Михайло Максимович був у Москві, Гоголь жартома зауважив, що професор має колишню ученицю графиню Саліас, до якої Михайло Олександрович заходить, хоч куди йшов, і тому до інших не потрапляє. Письменниця добре розуміла, що саме Максимовичу – Гоголеву земляку – треба повідомити важливу деталь до хроніки останніх днів життя Гоголя. До речі, інший земляк письменника – Бодяньський – у листі до **Григорія Данилевського**, датованому 28 лютого, гірко заплакав: «Но вот беда: он в ночь, часу во втором, сжѣг все свои бумаги дотла».

«Треба ввіритися одному Богу: він вилікує...»

На початку лютого 1852 року Гоголь відповів на лист далекого одеського знайомого **Іллі Барановського**. Той скаржився на свої хвороби і звертався до письменника з проханням сказати «через кого вам Провидіння послало можливе полегшення».

За двадцять днів до смерті Гоголь розраджував Барановського: «Право, не знаю, что отвечать вам. Облегченья в моих недугах ничему другому не могу приписать, как только молитвам тех добрых людей, которые обо мне молились. Полагаю, что нужно неотступно, со слезами просить всякий день совета у Самого Христа – нельзя, чтобы Он наконец не вразумил нас. Далее сведений моих не хватает: спросите у духовника»

Та все ж у Гоголя є слова, що свідчать про його загамоване бажання дожити до «старості років». У листі до близького друга, «однокоритника» по Ніжинській гімназії **Олександра Данилевського** та його дружини, Гоголь відкрився приблизно за півроку до смерті: «По крайней мере, от всей души прошу его (Бога. – **В.М.**) и тебе и себе, чтобы на старости лет распить когда-нибудь бутылку старого вина и вспомнить всё пройденное время и благодарно признательно поблагодарить Бога за жизнь».

Хрестоматійно відомо, як лікували Гоголя. Його біограф **Ігор Золотуський** пише:

«Його лікували. Йому лили на голову холодну воду («Матушка, что они со мной делают?!»), він просив не чіпати його, мовляв, йому добре й він хоче якнайшвидше померти. Його силою роздягали, опускали у ванну, обмотували мокрими рушниками, саджали йому на ніс п'явок. Він стогнав, кликав когось та просив подати йому драбину, але це вже було у ніч напередодні смерті».

Особливо вразливими є спогади **Льва Арнольдї** (зведеного брата Гоголевої знайомої **Олександри Смирнової**) про щирі спроби двох його слуг «підняти на ноги» Гоголя.

*Как поступить тебе
признательно, благодарно и
вечно помнить в сердце мое
поучительный урок? Не страшна
История Векх обити Священ*

Одна з передсмертних записок М. Гоголя

«О, як багато робить молитва матері!»

Незадовго до смерті Гоголь довірився матері: «Мне все кажется, что здоровье мое только тогда может совершенно как следует во мне восстановиться с надлежащей свежестью, когда вы все помолитесь обо мне как следует». Останній лист Гоголя до матері був відправлений в Україну 3–4 лютого 1852 року: «Благодарю вас, бесценная моя матушка, что вы обо мне молитесь. Мне так всегда бывает сладко в те минуты, когда вы обо мне молитесь! О, как много делает молитва матери! О, как нужны нам молитвы ваши! как они нужны нам для нашего устройства внутреннего! Ваш весь, вас любящий сын Николай».

С. Якутович. М. Гоголь

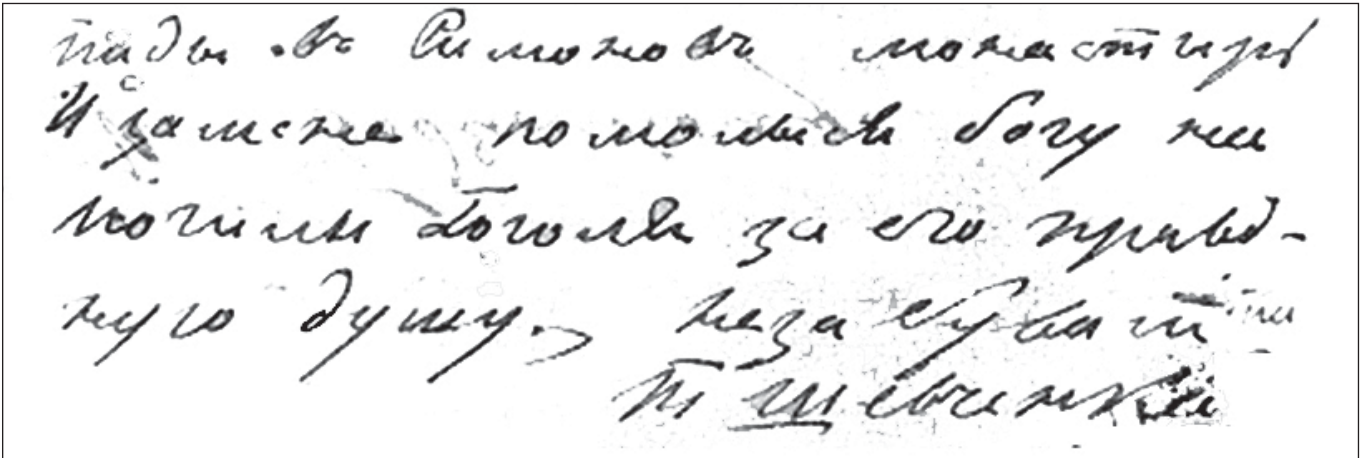
Пам'ятаєте волання гоголівського Поприщина: «Спасите меня! возьмите меня!.. Дом ли то мой синее вдали? Мать ли моя сидит перед окном? Матушка, спаси твоего бедного сына!»?

Згадаймо і звертання **Василя Стуса** до матері:

**Возвелич мене, мамо. А я ж бо тебе возвеличу
тьмяним бодем своїм і любов'ю, тугою, як смерть.
Усамітнений, сивий, гінкий, не молю і не кличу —
поминув мені світ і пішов, мов з-під ніг, шкереберть.
Та караюсь тобою. Одною тобою, кохана,
сивиною твоєю, сльозою, крутою, мов сіль.
Ти мій дар піднебесний, моя незагоєна рана,
перший спалах моїх геніально-чутких божевіль.
Бачу, ставши в кутку, насилеш молитви до Бога:
запомож мені, Отче, і визволи сина з ярма,
заки довга моя не урвалась навіки дорога,
заки сина єдиного не поховала тюрма.**

Недовга життєва путь великого українця Миколи Гоголя урвалась 21 лютого 1852 року. Увечері наступного дня прах почесного члена Московського університету перенесли для похоронної відправи до університетської церкви Тетяни Мучениці. Від Нікітських воріт труну несли студенти. Літератор **Євген Феоктистов**, який був серед тих, хто виніс домовину з прахом із будинку, писав **Івану Тургенєву**: «Огромная университетская церковь не вмещала народа... даже ночью приходил народ поклониться ему. Можно сказать, что вся Москва перебивала у гроба». Відомий гравер **Федір Іордан** повідомляв **Олександрю Іванову**: «Стечение народа в продолжение двух дней было невероятно... два дня не было проезда по Никитской улице. Он лежал в сюртуке... с ларовым венком на голове, который при закрытии гроба был снят... Каждый жаждал обогатить себя сим памятником». Згадалося, що під час похорон Шевченка кожний з присутніх поспішав узяти на пам'ять листки з вінків, покладених до його труни...

Москвознавець **Ніна Молева** у книзі «Гоголь в Москве» пише, що московська публіка «несла труну з прахом (Гоголя. – В.М.) сім верст на своїх плечах до університетської церкви, де його відспівуватимуть». Насправді від будинку Талізїна на Нікітському бульварі, де помер Гоголь, до університетської церкви Тетяни Мучениці – приблизно

Фрагмент листа Т. Шевченка до О. Бодяньського від 1 травня 1854 р.

півтори версти. Тож, може йтися лише про дорогу з церкви до Данилового монастиря. Ще журналіст, історик **Микола Берг** (він залишив унікальні спогади про Гоголя, надто цікаві виокремленням українськості письменника, зокрема його прихильності до Бодяньського), який виносив труну з прахом Гоголя з будинку, де він жив, чітко засвідчив: «Из университетской церкви гроб понесли также на руках вплоть до кладбища, в Данилов монастырь, верст шесть-семь». Вже згадана графиня Саліас писала Михайлу Максимовичу: «За гробом пешком шло несметное количество лиц всех сословий... Нить погребения была так велика, что нельзя было видеть конца поезда».

У день похорон Миколи Гоголя його земляк **Осип Бодяньський** писав: «Сегодня схоронили мы Гоголя... Больше ничего не в силах сказать теперь: перо отказывается служить, но не

могу не прибавить еще: такова-то судьба наших русских гениев! Ни один не дожил до старости».

Коли письменник **Григорій Данилевський**, якого Бодяньський познайомив із Гоголем восени 1851 року, попросив **Осипа Максимовича** написати про останні дні життя Гоголя, той відповів 28 лютого 1852 року: «Не скажу, добродию, не скажу! И теперь я хожу, как угорелый, и на лекции по сю пору не соберусь никоим путём. Всё он, один он – в уме и в глазах!.. Нема нашего Рудого Панька больше, дай не буде, пока свет стоять буде».

Данилевський згадував також, що з Бодяньським вони відвідали могилу Гоголя у Даниловому монастирі. Коли Данилевський зібрався в Україну, до Харківської губернії, Бодяньський попросив його заїхати до матері Гоголя: «Чого б вам, із вашого Донця, не проїхати в Полтаву? Побували б у селі Гоголя. Там тепер його мати й сестри. Їм буде приємно почути про нього; ви особисто бачили його восени». Бодяньський визвався дізнатися про шлях на батьківщину Гоголя, попередити про мій заїзд матір і сестер та прислати мені до них листа, а також докладний туди маршрут поштовою дорогою і путівцями. Він дотримав слова.

Нагадаю, що віко Гоголевої домовини поклав його щирий друг і земляк Щепкін; саме його ми бачимо й на першому зображенні (1852 р.) могили письменника в Даниловому монастирі (робота художника **М. Голованова**). Про ці два духовні знаки нам, українцям, треба пам'ятати.

Тарас Шевченко дізнався про смерть Гоголя значно пізніше. У листі до Бодяньського від 1 травня 1854 року просив: «Іди в Симонов монастир і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу». Шевченко помилявся щодо монастиря, але це набуло містичного змісту, коли у записній книжці Гоголя за 1841–1845 роки зустрів помітку: «Симонов монастирь». В іншій записній книжці Гоголь перераховував деякі монастирі й церкви «по дороге к Симоновскому». Кобзар наче відчував, що Симонов монастир Гоголеві не чужий.

Майже водночас із Шевченком згадував про Гоголя його друг Максимович. Написавши у квітні 1854 року автобіографію для Біографічного словника професорів і викладачів Московського університету, Михайло Олександрович раптом дописав до неї невеликий «Поманник», на третину присвячений Гоголеві: «Вижу во сне Гоголя, будто пришел ко мне и говорит: послушай какую спою тебе песню! И, ставши среди комнаты, начинает выпевать сквозь зубы, с своими жестами, такие глубокие и сильные звуки, и все crescendo, что я и пробудился от них

М. Щепкін біля могили М. Гоголя в Даниловому монастирі. 1852 р.

с слезами на глазах... А через несколько дней опять вижу Гоголя, в Москве, и с ним все мы за круглым столом в веселой пирушке; и хлопчет он над вазою, готовя напиток, как бывало готовил именинную жженку... Странно: о кончине Гоголя пришла мне весть от сестры моей из Золотоноши, в день его рождения, и в тот день, как хоронила его Москва, здесь хоронил я мою любимую украинку, мать моей нынешней жены».

Коли Щепкін відвідував Данилів монастир, Максимович тужив по Гоголеві, а Бодяньський виконував прохання Шевченка, над могилою письменника вивищувався невисокий дерновий горбок, увінчаний хрестом (очевидно, дерев'яним). У 1880-х роках біля узголів'я з'явилася кам'яна брила, прислана Іваном Аксаковим із Криму (за іншими даними її привезли з Уралу); вона служила «голгофою» високому мідному хрестові. На строгому масивному надгробку з чорного полірованого граніту було викарбовано тексти із Старого завіту. Огорожа на могилі з'явилася аж 1909 року.

Могила М. Гоголя на Новодівочому кладовищі

Готуючи до друку на початку цього століття в російській столиці книгу «Українська душа Москви», я писав:

«У 1931 р. прах Гоголя було перепоховано на Новодівочому кладовищі. Гоголезнавець Ігорь Золотуський твердить, ніби під час цієї церемонії труну пограбували. Відтоді могила Гоголя увінчує офіційний бюст від неіснуючого нині Радянського уряду – на відміну від хреста, який стояв над прахом письменника в Даниловому монастирі. Хочеться вірити, що цю прикрість колись буде виправлено. Наші предки, хоронячи Гоголя, свято виконали його заповіт: «Завещаю не ставить надо мною никакого памятника и не помышлять о таком пустяке, христианина недостойном». Виконаймо цей заповіт і ми».

Слава Богу, до 200-річчя від дня народження письменника на його могилі було таки поставлено хрест із «голгофою» та відтворено колишній надгробок.

Післяслово

У Гоголеві записній книжці за 1846–1850 роки є молитовно-пронизливі слова про саму суть його особистості та творчості: «Боже, дай полюбить еще больше людей. Дай собрать в памяти своей все лучшее в них, припомнить ближе всех ближних и, вдохновившись силой любви, быть в силах изобразить. О, пусть же сама любовь будет мне вдохновением!»

На мій погляд, у Москві наприкінці 1840-х – початку 1850-х років Гоголь не міг надихнутися силою любові, як він того прагнув. Йому смертно бракувало України, щоб «бути в силах зобразити». Засохло коріння, що живило його духовною силою, гостро бракувало материній присутності, живого сонця, що сідаючи кидає лагідний вечірній промінь, і божественної ночі, коли в саду глухо падають в траву яблука, чистого рідного повітря, знайомого з дитинства двору та краєвиду, ніжного дівочого співу від ставка, слов'янських трелів за вікном.

Він якось тихо зізнався: «Моя бедная душа: ей нет здесь приюта». Так, не вистачало притулку, душевного захистку! Ох, як не вистачало! Син і заплакав гірко в останніх словах до матері: «В здоровье моём все ещё чего-то недостаёт, чтобы ему укрепиться. До сих пор не могу приняться за труды, как следует, ни за обычные дела, которые оттого приостановились». І сам за кілька днів до кончини у московському самотності попросив у Бога: «Помилуй меня, грешного. Прости, Господи! Свяжи вновь сатану таинственною силою неисповедимого Креста».

Містично-мудрий Гоголь вважав, що в літературному світі взагалі немає смерті, і ті, що відійшли, втручаються у справи наші і діють разом з нами, як живі. Щодо Гоголя, то це справді так. ■

«ОРІОН УКРАЇНИ» БОГДАНА МАЦЕЛЮХА

УВД «Академперіодика» в лютому 2022 р. надрукована п'ята книжка прози і поезії «Оріон України» члена-кореспондента НАН України і члена Національної спілки письменників України, завідуючого лабораторією генетики мікроорганізмів Інституту мікробіології і вірусології ім. Д.К. Заболотного НАН України **Богдана Павловича Мацелюха**.

Обкладинка книжки ілюстрована картиною «Оріон України» художника **Ярослава Мацелюха** -- брата Б.П. Мацелюха, на якій зображені замість трьох мегазірок пояса Оріона портрети **Тараса Шевченка, Лесі Українки і Івана Франка**, а також символи зброї із відомих творів трьох геніїв у вигляді сокири, меча і молота, оббитих ланцюгом неволі, а також обкладинками попередніх книжок «Двокрилля», «Україна іде», «Безодня і вершини» і «Через терни до зірок».

У даній книжці поезія автора присвячена актуальним глобальним і пекучим проблемам сучасності – світовій коронавірусній кризі, гібридній війні Росії, міграції людей і демографічній кризі, корупції і олігархам України, продажній і непрофесійній законодавчій, судовій і виконавчій гілкам влади, відсутності патріотичної і національно свідомої еліти і єдності політичних партій і громадських організацій, повзучому реваншу п'ятої колони і постійній загрозі нового масштабного вторгнення російських військ на територію суверенної України.

Крім цього, Б. Мацелюх присвятив ряд поезій ювілеям важливих історичних подій і дням народження знайомих письменників, громадських діячів і науковців рідного інституту, світлій і всепереможній любові, щедрій природі і безмежному космосу.

Проза Б. Мацелюха представлена мандрівкою в історію рідного краю, роздумами над важливими проблемами – метою життя людини, відмінністю між українцями і росіянами в їх походженні, мові, гаплогрупах і ментальності, а також спогадами про **Михайла Гориня** і лікарів-однокурсників та про збереження пам'яті про **Сергія Виноградського** в м. Городку.

У поезіях «Оріон України», «Триєдність», «Триста літ», «Тарас Шевченко» і «Сторіччя ЗУНР і УНР» Б. Мацелюх глибоко вірить у незнищенність українського народу, його перемогу над внутрішніми і зовнішніми ворогами, мир і добробут в країні, оскільки провідними і незгасними зорями України є генії Тарас Шевченко, Леся Українка і Іван Франко, а національними символами і духовними фортецями – Тризуб, синьо-жовтий стяг, мова, зброя і віра: «Тарас, Іван і Леся – Це Зорі України, Нам світять з піднебесся, Як вартові безцінні. Щоб ми з путі не збились, В пітьмі щоб не блукали І з ворогами бились, Свободу здобували»; «Наш Тризуб – багатий символ, Не розкритий ще донині: Герб – душі і тіла стимул, волі вияв, лет орлиний»;

«Триста літ були рабами, В гени рабський дух проник І керує справно нами, Наче кіньми злий візник. Двадцять вісім літ свободи Нищать тишком рабський дух Українського народу, Швидшають до волі рух»;

«Наші мова, зброя, віра Живлять непокірний дух, Поламає зуби звіра Нації стальний обух»; «Шевченко – наш пророк від Бога. Виконуймо його поради: Гартуймо єдність проти зради, За нами буде перемога! Портрет й Кобзар – у кожній хаті, І символ – вишитий рушник. Ці береги не здолати Сьогодні, завтра і повік!»; «ЗУНР і УНР – це два крила Української держави. Гніт народ наш подолав І Московщини й Варшави»;

«Синьо-жовтий рідний стяг – Синь небес і лан пшениці – Освітив щасливі лиця, Вірність Богові простяг. Символ Трійці – герб Тризуб, Єдність букв у слові ВОЛЯ, України – слава й доля, І гарантія від згуб».

Вірш «Наш Інститут» присвячений 90-літтю Інституту мікробіології і вірусології НАНУ: *«Це для нас Данило Заболотний – Президент ВУАН і патріот – Храм науки збудував добротний Про незримих, суцільних скрізь істот. У їх царстві ми шукаєм друзів – Продуцентів корисних сполук І тісні із ними в'яжуть узи Кандидати й доктори наук».*

Будучи мікробіологом-генетиком, Богдан Мацелюх розглядає кризь призму ДНК як носія генетичної інформації людину, мікроба і віруса та їх взаємодію в процесі еволюції:

«R1a – гаплогрупа Держить українців вкупі І слов'ян вже безліч літ, Наче стружечку магніт»; «Українці – це слов'яни, Мають гаплогрупу R. Москвини – монголів клани, В генах N у них маркер»; «Заселили згодом край слов'яни – Українців родовід могутній: Це склавини, анти і поляни – Наші предки славні й незабутні»; «Бог нам дав цінні й безсмертні гени,

Дав багату мову й чорноземи. Не скорили дух наш бусурмени І Тризуб – божественну емблему»; «Епідемії одвічні: Люди, вірус і мікроб Зброю створюють трагічну – Труту й збудників хвороб»; «Вірус – вбивця багатоликий, Він міняє власні гени, Щоб до нього ми не звикли, Захист не створили вчені»; «Мікроб і вірус незнищенні, - Мутують, плодяться навкруг, Несуть для людства їхні гени Мільйони нищівних недуг»;

«Людина в сутності двоїста – Природи і суспільства твір: В ній борються антагоністи – Людинолюб і хижий звір»; «Мозок, мускули і серце Та клітин імунітет Тренувати треба вперто Проти дійсності лабет»; «Душа людини – розум й воля, Записані у ДНК. Реалізує гени доля На суджених в житті стежках».

Багато катренів Богдан Мацелюх присвятив найбільш світлому і щасливому почуттю людини – ніжній і всепереможній любові:

* * *
 Любов – найбільше щастя у житті,
 Продовжене у дітях і онуках,
 Добра і миру в світі запорука,
 Надійний компас до мети в путі.
 * * *

Квітне, манить орхідея
 У твоїй оранжерей:
 Ніжні квітки пелюстки
 У полон беруть думки.
 * * *

Очі, губи і фігура –
 Це наркотиків мікстура:
 Я стаю від них залежним,-
 Віддаюсь їм без обмежень.
 * * *

Голос, погляд і усмішка,
 Талія і гарні ніжки, -
 Це твоя магична сила
 Цитадель мою скорила.
 * * *

Ми з тобою – світу цілість:
 Спільні погляди і цілі,
 Ділим радість і страждання,
 І одне на двох кохання.
 * * *

З тобою злитися бажаю,
 Немов із річкою струмок,
 І мчатися до виднокраю, -
 До сонця, місяця й зірок.
 Мене приваблюєш красою,
 Притягуєш, немов магніт.
 Стаю прозорою росою,-
 Цілую твій рожевий цвіт.
 * * *

Очаруй мене, кохана,
 Словом і красою тіла,
 Щоб душа моя тремтіла,
 Як струна фортепіано.
 * * *

Ти для мене – сонце й море,
 Небо у яскравих зорях,
 Чарівниця – літня ніч,
 Квітка запашна для віч.
 * * *

У нічній небесній тиші
 Місяць зіроньку колише,
 В човнику її гойдає
 На просторах небокраю.
 * * *

Чоловік і жінка – тайна
 Всемогутня, життєдайна,
 Двох сердець у рай політ
 Через хащі й твань боліт.
 * * *

Волосся золоте на срібне
 Змінили милої літа.
 Тепер на зиму ти подібна,
 Хоч в серці – осінь золота.

Богдан Мацелюх
 доктор біол. наук,
 член-кореспондент
 НАН України,
 член Національної спілки
 письменників України

Автор у більшості своїх чотиривіршів висловлює тривогу у зв'язку з гібридною війною Росії проти нашої суверенної держави, окупацією частин Донецької і Луганської областей, некомпетентністю різних гілок влади, відсутністю реформ у важливих галузях юриспруденції, економіки і науки, притяганням без доказових фактів до кримінальної відповідальності учасників АТО, волонтерів і патріотів України, встановленням диктатури однієї особи, роз'єднаністю демократичних партій і пасивністю суспільства, збаламученого засобами масової інформації:

«Палку ставить нам в колеса
 Із давен Москва – агресор.
 В Європейському союзі –
 Наші вірні, чесні друзі».

«Олігархи–баламути
 Спантеличили народ:
 Пхають із ТВ отруту
 Людям в очі, вуха й рот».

«Українець – миролюбний,
 Із давен він – демократ
 І його тепер не згубить
 «Слуг» прихований диктат».

«У світі йдуть постійно війни
 За виживання всіх істот.
 Мир тимчасовий, ненадійний,
 Коли нема що класти в рот».

«Путін демонструє силу –
 Атомом лякає світ.
 Сила також є в горили,
 Але розуму – ліміт».

«Всі імперії розпались.
 На порядку дня – Москва.
 Путіна – до трибуналу, –
 Мафіозі божества».

«Україна – крок від прірви, -
 Чвари, зраду і зневіру
 Треба швидко подолати,
 Щоби відсіч Раші дати».

«Церква, армія і мова –
 Нашого буття основа,
 Від орди надійний захист,
 Нація під Божим дахом».

У книжці знаходимо багато теплих і дружніх поетичних присвят автора ювілеям важливих історичних подій і дням народження вірних друзів і колег.

Яскравими і теплими фарбами автор змальовує картини весни, які полоняють наші серця і вселяють життєрадісні почуття.

«Палають сонечка кульбаби
В обіймах свіжої трави,
Чарують серце, ніжно ваблять
Травневі зорі мурави».

«Сонце з голубої висі
Будить сплячого нарциса.
Вмив росою біле личко
Чародійник невеличкий».

«Покрилась білим цвітом вишня
І серденько бере в полон
Така красуня гарна й пишна
Від нижніх віт і аж до крон».

«Радію у полоні я, -
Навкруг цвіте магнолія,
Пахучі білі пелюстки
Прикрасили мої думки».

«Добрим людям зичу я
Стріти куц форзиції, -
Безліч золотих квіток,
Сонця щедрий острівок».

«В парку на краю алеї
Розцвіли кущі спіреї, -
Пестить душу білий цвіт,
Щоб ставав добрішим світ».

«Полки тюльпанів полонили
Міста кольорами веселки
І людям виростили крила
Природи дивні феєрверки».

«Фіалка ніжним ароматом
П'янить думки і почуття,
І я умить стаю крилатим,
І тішуся своїм життям».

«Бузок цвіте і серце наше тішить,
І ніжним ароматом нас п'янить.
Скоріш виходьте із домашніх нішей, -
У парку вас чекає райська мить».

«Запалили каштани свічки, -
День киянам здається світлішим
І яснішими стали думки,
Світ зробився неначе милішим».

Друга половина книжки «Оріон України» представлена прозою: мандрівкою в історію рідного краю, роздумами над важливими проблемами – метою життя людини, суттєвою відмінністю між українцями і росіянами в їх походженні, мові, гаплогрупах і ментальності, а також спогадами.

Прочитавши із великим задоволенням і захопленням п'яту книжку поезій і прози Богдана Мацелюха «Оріон України», залишаєшся під великим позитивним враженням від щирої і великої любові автора до рідного краю і народу, його віри в незнищенність українського народу і його перемогу над внутрішніми і зовнішніми ворогами, мир і добробут в Україні. ■

Олексій Коваленко (Олекса Удайко),
доктор біологічних наук,
професор,
провідний науковий співробітник
Інституту мікробіології і вірусології
ім. Д.К. Заболотного НАН України, поет,
м. Київ

НОВИНИ КНИГОВИДАННЯ ВІД ВИДАВНИЦТВА «ВІХОЛА»

Анна Радченко
канд. геол. наук,
головний редактор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ

Нещодавно під час інтерв'ю *Дмитрові Гордону* (<https://www.youtube.com/watch?v=ZHuPeK-maXg>) *Олексій Арестович* сказав, що під час війни Україна не тільки показала Європі втрачений європейський світ і демократичні цінності, але й змінила на свою користь антропопопулю слов'янського світу у бік давньої столиці Київської Русі. Після війни неминуче постане величезний запит на відбудову на всіх рівнях культури та бізнесу, і Україна збиратиме усе те світле, пасіонарне й продуктивне. На думку Арестовича, саме це нині реалізується на рівні практичних кроків як вихід для Заходу й для пострадянського простору. Свідченням цих процесів він називає кількість заявок, поданих іноземцями з метою отримання громадянства України.

Отже, ми матимемо небачені досі волю, ресурси, потребу й можливості для розвитку архітектури, мистецтва, науки, логістики, освіти. І найціннішим ресурсом держави буде її молодь, на долю якої нині випали жакливі випробування. Наша молодь навіть під час війни має активний запит на навчання, прагнучі зрозуміти історію й знайти своє місце у новій реальності. Цікаво, що одними з найбільш відвідуваних лекцій (а я слідкую за демократичною школою «Майбутні»), є лекції з психологічної підтримки у кризових станах. Діти намагаються зрозуміти, як їм підтримати дорослих, своїх рідних, чим допомогти їм вдома, у сховищі, в евакуації. Одна з відповідей — читати...

Удома ми під час повітряних тривог читаємо науково-популярні книги з різних напрямів знань, створені науковцями та блогерами, працівниками установ НАН України і закладів освіти і випущені київським видавництвом «Віхола» (<https://www.vikhola.com/>). За кілька днів до війни я на ковідну тисячу (наче у минулому житті, та й хто тепер думає про COVID?!) встигла купити кілька їхніх книжок. Цікаво написані й гарно оформлені, невеликого формату й обсягу, ці книги тепер прикрашають нашу вимушену бездіяльність.

Багато з книг «Віхоли» існують в аудіо- й електронному форматі, тож придбати їх легко можна й зараз.

«Усе, що ви знаєте про Ірландію, – правда, але...» – книга українського письменника *Максима Беспалова*, професійного мандрівника, який відвідав 70 країн світу. Це не просто щоденник подорожі, це – докладний маршрут, який дає змогу побачити сучасну Ірландію – красиву, живу, сувору й дещо романтичну, відчуті її теперішні успіхи й проблеми, зрозуміти історичний контекст її поступу.

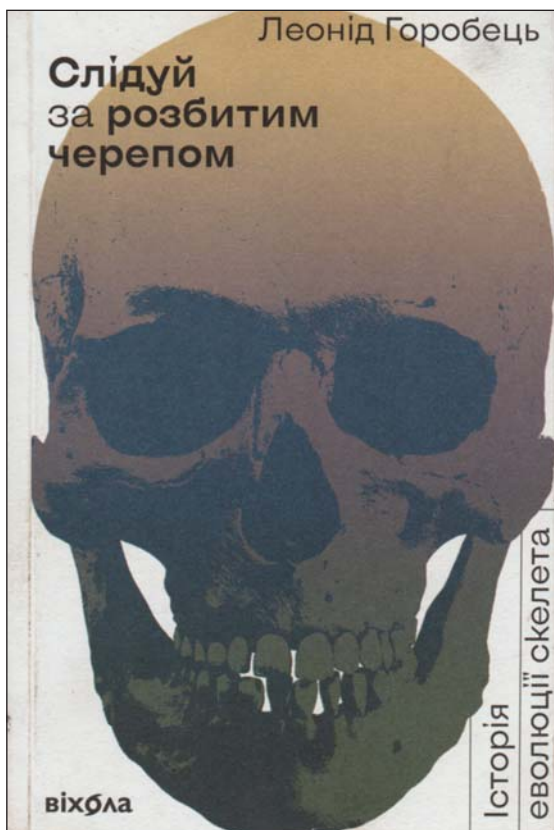
Своєю тривалою боротьбою за суверенітет Смарагдовий острів подібний до України: «Доля дала цьому острову божественну красу й некельне горе. Його історія послідовно закручується за спіраллю, наче це

безкінечний, розтягнутий на століття День байбака: міжчасся-трагедія, міжчасся-трагедія, міжчасся-трагедія». Послідовна політика відтворення своєї мови, дбайливе ставлення до місцевих традицій і культури, все-світньовідомі письменники, наприклад *Джеймс Джойс* і *Оскар Вайлд*, мури, що у містах розділяли осередки католиків і протестантів, добре відомі світовій кіноіндустрії ландшафти, як-от печера лорда Волдеморта, безліч сортів пива у повсюдних пабах, вік яких іноді перевищує 300 років, –це все Ірландія.

Надзвичайно сподобалась дотепна книга «Слідуй за розбитим черепом. Історія еволюції скелета» *Леоніда Горобця* – співробітника Національного науково-природничого музею НАН України і викладача в школі «Майбутні». Наріжна ідея книги на перший погляд парадоксальна: «можливість передребує потреби. Нам варто визначитись з потребою, а світобудова вкаже на можливість». Досліджуючи зміни у живій природі від «спільного пращура кабачків і Папи Римського», автор показує «варте подиву поєднання економічності й вигадливості творчих процесів природи. Нові життєві форми виникають не стільки за рахунок появи принципово нових утворів, скільки шляхом докорінної перебудови вже існуючих елементів».

І розуміння еволюційних процесів, яке «виникає тоді, коли дізнаєшся про можливості певного об'єкта, адже можливості передбачені властивостями», допомагає авторові передбачити можливі напрями зміни скелету сучасної людини: через зміни стибу життя ми відрізняємось не тільки від населення планети часів палеоліту, але й від людини XIX століття. Наприклад, збільшенням середніх показників зросту й маси тіла. Триста сторінок захопливої подорожі у часі від появи живої речовини до XXI століття читаються на одному диханні завдяки тонкому гумору, чудовим ілюстраціям й авторській майстерності *Леоніда Горобця*.

Ще одна з нових книг — «Прикладна палеонтологія» *Вадима Яненка*, також працівника Національного науково-природничого музею НАН України. Книга має чудовий підзаголовок «Динозаври, мамонти та їхні пригоди після вимирання», який вказує, що книга, окрім власне наукових відомостей з царини палеонтології, містить інформацію про «дослідників-палеонтологів, курйози, що відбувались у палеонтологічних лабораторіях, нові описи тварин минулого та інші "палеосмаколики"».

Книга, дещо смішлива й трохи хуліганська, а також надзвичайно насичена й динамічна, показує, що таке палеонтологія як наука та як вона розвивалась. Людей завжди цікавили викопані кістки, які вони намагались сортувати, складати і збирати, наче конструктор. Навіть приставляли голови одних тварин до хвостів інших, створюючи химерних чудовиськ. І лише нещодавно люди навчилися складати рештки правильно, із урахуванням їх можливостей руху й життя взагалі.

Поступово, із набуттям цих навичок, палеонтологи навчилися прив'язувати правильні рештки до певних кліматичних умов і певного часу, і тепер багато викопних тварин вказують нам, якою була планета в період їхнього життя та які корисні копалини могли тоді утворюватися.

Усі знають, що найбільше динозаврових кісток є в Монголії та Китаї. А чи є вони в Україні? Рештки двох скелетів динозаврів, знайдених в Україні, в Криму, були відправлені до музеїв Москви і Санкт-Петербурга. Можливо, тепер ці раритети повернуться в Україну, а в Криму нові покоління українських палеонтологів знайдуть нові рештки, які допоможуть детальніше вивчити територію нашої держави та її далеке минуле.

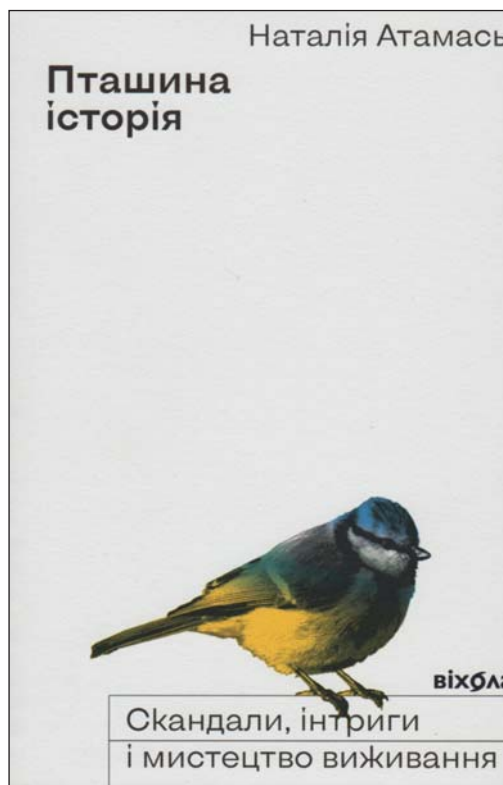

Провокативною й дуже самобутньою за композицією і стилем викладу видалась мені книга «**Медицина доказова і не дуже**» **Андрія Сем'янків**а — блогера, відомого як MED GOblin. Він – кандидат медичних наук, лікар-практик, анестезіолог, навчав військових і цивільних медиків, брав участь у міжнародних клінічних дослідженнях. Автор розглядає популярні міфи про здоров'я та лікування, улюблені багатьма ліки та механізми їхньої дії, популярні тенденції та механізми ринку й реклами, які працюють у медицині, за допомогою наукового інструментарію, на основі результатів багатьох іноземних досліджень, оприлюднених у провідних світових профільних журналах.

Мабуть, тому основна ідея книги – не можна бути легковірним, не можна довіряти першому-ліпшому (й часто одному!) джерелу інформації. Усе треба перевіряти, порівнювати інформацію з різних джерел.

Але це не повинно відноситись до лікаря: якщо ви прийшли до фахівця – довіряйте йому, він точно знає більше. Якщо не довіряєте – шукайте іншого лікаря. А щоб читач не загубився в реальному світі «*диких методик, безглузких призначень і некомпетентних спеціалістів*», автор дає кілька слухних порад: «*Як зрозуміти, що призначений препарат – фуфломіцин?*», «*Як зрозуміти, що треба шукати іншого лікаря?*» та «*Що треба пам'ятати пацієнтам?*». Звісно, ви не станете після прочитання цієї книги фахівцем, але точно відчуєте себе мудрішим і здоровішим, а також заощадите купу грошей.

Наостанок про чудову й задержувату книгу «**Пташина історія. Скандали, інтриги і мистецтво виживання**» кандидатки біологічних наук, працівниці Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України **Наталі Атамась**. Побудована книга як повний пташиний рік і починається весною, у пору залицянь і шлюбів, потім описує літо, наповнене родинним життям і піклуванням про дітей, після чого настає осінь й зима, протягом яких треба берегти себе й докладати зусиль, щоб «дотягнути» до наступного року. Ця книга для її авторки – спроба відповісти на запитання: «*А на яких птахів і справді схожі мої співвітчизники? І чи є в нас із птахами взагалі щось по-справжньому спільне?*», адже «*щось спільне у нас точно є: сім'я, побудова стосунків, турбота про дітей, чуття своєї хати та своєї землі*»... Надзвичайно важливі нині для всіх українців риси.

Тож запрошую усіх долучатися до кола шанувальників науково-популярної літератури, збагачувати свій світогляд, набувати нових знань. У пригоді тут стануть прекрасні книги видавництва «Віхола», з малою частиною яких я спробувала ознайомити вас на цих сторінках.

Нещодавно національна книжкова платформа Yakaboo запропонувала вітчизняній книжковій спільноті надати українцям свої книжки для безкоштовного читання у мобільному додатку. І нині вже 50 видавництв та авторів відкрили доступ для безкоштовного читання електронних та аудіокниг (<https://www.yakaboo.ua/ua/promotions/pro-mo/index/id/5397/>). Є серед них і «Віхола». Також нагадую, що 23 книги з науково-популярного проекту НАН України «Наука для всіх» наявні у відкритому доступі: https://akademperiodyka.org.ua/uk/category/books/science_for_all/. ■